

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
‘ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ’

“Το ιστορικό των πτωχεύσεων στην Ελλάδα και η σύνδεσή τους με
την παρούσα οικονομική κατάσταση”

Σπουδάστρια:

Σιαφάρα Χρύσα

Επιβλέπων Καθηγητής

Μεταξάς Θεόδωρος

Βόλος, Φεβρουάριος 2015

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατά αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέπων καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κ. Θεόδωρο Μεταξά, για την καθοδήγηση του και την βοήθεια του σε κάθε φάση της δημιουργία της. Επίσης θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου για την διαρκή τους υποστήριξη, που επέτρεψε την επιτυχή διεκπεραίωση των σπουδών μου. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τους φίλους μου για την σημαντική στήριξη και βοήθεια που μου παρείχαν στην διπλωματική μου εργασία.

Σιαφάρα Χρύσα

Φεβρουάριος 2015

“Το ιστορικό των πτωχεύσεων στην Ελλάδα και η σύνδεσή τους με την παρούσα οικονομική κατάσταση”

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διπλωματική αυτή εργασία αφορά το εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα των πτωχεύσεων στην χώρα μας. Ο στόχος είναι να αναδειχθούν όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα αίτια και οι λόγοι των πτωχεύσεων αλλά και των οικονομικών κρίσεων γενικότερα. Στην παρούσα μελέτη, επισκοπείται η ιστορική εμπειρία της ελληνικής οικονομίας από το 1827, όπου έγινε η πρώτη πτώχευση της Ελλάδας μέχρι και την πρόσφατη κρίση του 2008. Για το σκοπό αυτό επιχειρείται αρχικά η συγκριτική παρουσίαση των τεσσάρων σημαντικών πτωχεύσεων στην Ελλάδα, εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους και ο τρόπος αντίδρασης των οικονομικών αρχών, ενώ δίνεται έμφαση στις ομοιότητες και στις διαφορές τους.

Αδιαμφισβήτητα, οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν ένα συχνό φαινόμενο, καθώς απασχολούν την ανθρωπότητα τουλάχιστον από τότε που αναδύθηκαν οι κοινωνίες της αγοράς. Αναρωτιέται όμως κανείς, πως είναι δυνατόν να μην έχει βρεθεί ο τρόπος αποφυγής τέτοιων φαινομένων μέχρι σήμερα. Φαίνεται ότι η ανθρώπινη φύση παραμένει αναλλοίωτη και επαναλαμβάνει τα λάθη της, είτε γιατί έχει προηγηθεί μία πολιτική κρίση, είτε γιατί η κερδοσκοπία κυριεύσει. Οι αγορές και οι επιχειρήσεις καταρρέουν, οι άνεργοι αυξάνονται, οι τιμές εκτοξεύονται και πολλές άλλες συνέπειες, οι οποίες συντελούν στην παγκόσμια κρίση. Το μόνο σίγουρο είναι ότι απαιτείται εις βάθος ανάλυση για να εντοπιστούν τα πραγματικά αίτια μιας πτώχευσης ή κρίσης.

Η σημερινή κρίση είναι μία από τις χειρότερες κρίσεις, τα αποτελέσματα της οποίας είναι αισθητά σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Το μέλλον της χώρας μας είναι αβέβαιο και βρίσκεται στα χέρια τρίτων. Δεν είναι όμως η πρώτη φορά που η Ελλάδα βρίσκεται σε ανάλογη κατάσταση, έχει κηρύξει πτώχευση 4 φορές μέχρι σήμερα (1827, 1843, 1897 και 1932). Ο εξωτερικός δανεισμός με επαχθείς όρους συνοδεύει το ελληνικό κράτος από τα πρώτα του βήματα, με την αναγνώριση της εθνικής του υπόστασης μετά την Επανάσταση

του 1821, ενώ το μεγαλύτερος μέρος των δανείων σπαταλήθηκε όχι για τις ανάγκες των πολιτών αλλά για την αποπληρωμή τόκων και προμηθειών στα χρηματιστήρια της Ευρώπης. Η κύρια αιτία που η χώρα μας αδυνατεί να ορθοποδήσει όλα αυτά τα χρόνια ήταν, και είναι μέχρι σήμερα, το υψηλό δημόσιο χρέος. Επίσης, ο ρόλος των ξένων δεν πρέπει να υπερεκτιμάται καθώς έχουν συμφέροντα τα οποία φροντίζουν να εξυπηρετούν υπό οποιεσδήποτε συνθήκες .

Βασικός μας σκοπός, αποτελεί η μελέτη και η αναφορά σε όλα τα κοινά στοιχεία και τις διαφορές που είχαν όλες οι προηγούμενες πτωχεύσεις της χώρας μας με την σημερινή κατάσταση, στην οποία έχει επέλθει η χώρα μας εδώ και μερικά χρόνια εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης.

“The history of bankruptcies in Greece and its’ connection with the current economical situation”

ABSTRACT

In this master thesis we study the extremely important issue of bankruptcies in Greece. Our goal is to highlight all their features, study the financial crises that lie behind them and shed some light on the reasons for their occurrence. We will try to conduct a thorough investigation by presenting all the bankruptcies that have existed until now in Greece since the birth of our state.

Undoubtedly, the economic crises are frequent, as they concern humanity at least since market societies emerged. But one may wonder, how is it possible not to have found a way to avoid such phenomena now days? It seems that human nature remains unchanged and repeats its mistakes. Whether they are preceded by a political crisis, or because speculation conquered, the result is always the same. Markets and businesses are collapsing, unemployment is increasing, prices are rising and many other consequences that contribute to the global economic crisis. The only sure thing is that it is required in depth analysis to identify the real causes of a bankruptcy or a crisis.

Starting at 1827, when the first bankruptcy occurs, we pass through 1843, 1897 and 1932 bankruptcies until we approach today's crisis. Now days Greece is experiencing one of its worst crisis, one of the worst in the history of capitalism, the effects of which are felt in all aspects of life. The future of our country is uncertain and closely connected with decision centers outside Greece. However, this is not the first time that we have to face such a difficult situation. As an example, the external borrowing with burdensome loan terms accompanies the Greek 1821 first loans. Moreover a huge part of these loans were not used for the need

s of the new formed state; they were used instead to pay back the interests and for commissions in European stock exchanges. The main reason that our country was unable to cope was, and still is, the high national debt. In this regard, we should not overlook the role of foreign countries: they have certain purposes to serve, often at any cost.

Our main purpose is to study, compare and report, on all the common points and differences that all the previous bankruptcies of our country have, with the current situation in which Greece has been into for the past few years, due to the global economic downturn.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
1ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΡΙΣΗ	11
2.1 Ορισμός της Κρίσης.....	11
2.2 Οικονομική κρίση	12
2.3 Χαρακτηριστικά των οικονομικών κρίσεων	13
2.4 Είδη Οικονομικής κρίσης.....	14
2.4.1 Τραπεζική Κρίση.....	14
2.4.2. Κερδοσκοπικές Φούσκες.....	14
2.4.3 Νομισματικές Κρίσεις:.....	15
2.5 Αίτια οικονομικής κρίσης	16
2.6 Σύγχρονα Αίτια της Οικονομικής Κρίσης.....	18
2.7 Επιπτώσεις οικονομικής κρίσης.....	20
2.8 Μαρξισμός	21
3ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : ΠΤΩΧΕΥΣΗ.....	22
3.1 Βασικές έννοιες πτώχευσης	22
3.2 Αιτίες πτώχευσης	23
3.3 Συνέπειες πτώχευσης	24
4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΜΑΤΗ ΠΤΩΧΕΥΣΕΙΣ.....	26
4.1 Εισαγωγή.....	26
4.2 Κρίσεις και χρεοκοπίες παγκοσμίως.....	27
4.2.1 Το μεγάλο Κραχ του 1929.....	30

4.2.2 Οι πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970.....	31
4.2.3 Η κρίση στην τραπεζικό τομέα την περίοδο 1980 -1990	33
4.2.4 Άλλες σημαντικές οικονομικές κρίσεις.....	34
4.2.5. Οι συνέπειες των παγκόσμιων οικονομικών κρίσεων.....	35
4.2.6 Πως η οικονομική κρίση του 1930 επηρέασε την Ελλάδα	35
4.2.7 Μαθήματα για το μέλλον	37
5ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ	39
5.1 Η περίπτωση της Ελλάδας	39
5.2 Η πρώτη πτώχευση του 1827	44
5.3 Η δεύτερη πτώχευση του 1843.....	48
5.4 Η τρίτη πτώχευση του 1893	56
5.5 Η τέταρτη πτώχευση του 1932.....	62
5.6 Κοινά χαρακτηριστικά των πτωχεύσεων	67
6ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929 ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΤΩΧΕΥΣΗ.....	74
6.1 Το κραχ του 1929 και η Ελλάδα	74
6.2 Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας στα τέλη του 1931	76
6.3 Οι προσπάθειες του Βενιζέλου για την αντιμετώπιση της κρίσης στις αρχές του 1932	77
6.4 Η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. και οι προσμονές της ελληνικής κυβέρνησης	78
6.5 Η πτώχευση της ελληνικής οικονομίας.....	80
7ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ, ΟΙ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	82
7.1 Ο δανεισμός και οι συνέπειες του στην ελληνική οικονομία.....	84
7.2 Ο ρόλος των τραπεζών στην κρίση του 1932	86

7.3 Η νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου και τα μέτρα για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας	87
7.4 Τα αποτελέσματα των νέων οικονομικών μέτρων	90
8° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 2007-2008	90
8.1 Εισαγωγή	90
8.2 Η χρηματοπιστωτική κρίση της περιόδου 2007-2008	92
8.3 Θα μπορούσε να έχει προβλεφθεί η κρίση;	95
8.4 Σύγκριση του Κραχ του 1929 με την οικονομική κρίση του 2007-2008	96
8.5 Τα αίτια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης	98
9° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίπτωση της Ελλάδας	102
9.1 Η κατάσταση στην Ελλάδα	103
9.2 Οι συνέπειες της κρίσης στην Ελλάδα	105
9.3 Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας: Πως φτάσαμε μέχρι εδώ	110
9.4 Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης	113
9.5 Συνέπειες των μέτρων της ελληνικής κυβέρνησης	118
9.6 Τα αποτελέσματα των πολιτικών στην Ελλάδα	121
9.7 Η πρόσφατη κρίση αποτέλεσμα του καπιταλισμού	125
10° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΝΟΨΗ	129
10.1 Η πρόσφατη οικονομική κρίση και το ελληνικό πρόβλημα	131
10.2 Η επέμβαση της ΕΕ και του ΔΝΤ	132
10.3 Οι επιρροές της παγκοσμιοποίησης	134
10.4 Αποτελέσματα από την συμμετοχή στην Ευρωπαϊκά Ένωση	134
10.5 Τότε και σήμερα	138
11° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ομοιότητες και διαφορές με το παρελθόν	139
12ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	151
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	154

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας αποτελεί η διεξοδική μελέτη για το ιδιαίτερα σημαντικό και εξαιρετικά σύγχρονο ζήτημα των οικονομικών κρίσεων και των πτωχεύσεων, στις οποίες έχει επέλθει η χώρα μας από την «γέννηση» της μέχρι και σήμερα. Παρουσιάζονται τα κοινά σημεία, όπως αυτά εντοπίστηκαν στις χρεοκοπίες της Ελλάδος όλα τα προηγούμενα χρόνια και με την τωρινή κατάσταση στην οποία επήλθε από το 2008 μέχρι και σήμερα. Η Ελλάδα βρίσκεται σε μια παρατεταμένη οικονομική ύφεση εξαιτίας της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, η οποία ξεκίνησε το 2007 από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Αρχικά, στη διπλωματική αυτή εργασία μελετούνται μερικές γενικές έννοιες που αφορούν τις κρίσεις, αλλά και τις χρεοκοπίες γενικότερα. Οι δυο αυτές έννοιες αναλύονται στο 2ο και στο 3ο κεφάλαιο, στο οποίο αναπτύσσονται εκτενώς όλες οι βασικές έννοιες και τα χαρακτηριστικά τους, αλλά κυρίως τα αίτια και οι συνέπειες που προκαλούν. Στη συνέχεια, γίνεται μια ιστορική αναδρομή στις παγκόσμιες κρίσεις που έπληξαν την παγκόσμια οικονομία και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη κρίση του "Μεγάλου Κραχ το 1929" στις Ηνωμένες Πολιτείες, στις επιπτώσεις που προέκυψαν και στα μέτρα αντιμετώπισης που λήφθηκαν, επιχειρώντας μια σύγκριση του κραχ του 1929 με την οικονομική κρίση του 2007.

Ο βασικότερος, όμως, στόχος της διπλωματικής αυτής εργασίας αποτελεί η εκτενής μελέτη πάνω στο θέμα των προηγούμενων πτωχεύσεων στις οποίες έχει επέλθει η χώρα μας από την δημιουργία της μέχρι και σήμερα. Για τον λόγο αυτόν, στα επόμενα κεφάλαια επιχειρείται η μελέτη και η ανάπτυξη των εν θέματι οικονομικών κρίσεων και πτωχεύσεων. Ταυτόχρονα παρουσιάζονται όσα περισσότερα σημαντικά γεγονότα αυτών δύναται να εντοπιστούν μέσα από τη διεξοδική μελέτη που πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες της διπλωματικής αυτής εργασίας. Στο 5^ο κεφάλαιο λοιπόν αναλύονται οι πτωχεύσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα στην Ελλάδα και στο τέλος του κεφαλαίου αυτού γίνεται μια συγκριτική ανάλυση των πτωχεύσεων αυτών, έτσι ώστε να παρουσιαστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές τους.

Στη συνέχεια το επόμενο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην πρόσφατη οικονομική κρίση του 2008 που βιώνει η χώρα μας, τους τομείς επηρέασε, τι συνέβη με την απασχόληση, την κατανάλωση, το χρέος, το ΑΕΠ, το έλλειμμα και τον τρόπο που όλα τα παραπάνω επηρέασαν την ποιότητα ζωής του ανθρώπου.

Επίσης αναφέρονται και τα έκτακτα μέτρα που πάρθηκαν από την κυβέρνηση σε συνεργασία με την ΕΕ, τα μνημόνια και τα μεσοπρόθεσμα προγράμματα και τον αντίκτυπο που είχαν αυτά στον Έλληνα πολίτη.

Στο τελευταίο κεφάλαιο προσεγγίζεται ο **βασικός στόχος** του παρόντος πονήματος, ο οποίος είναι να μελετηθούν εκτενώς όλες οι πτώχευσεις και οι οικονομικές κρίσεις στις οποίες έχει περιέλθει η χώρα μας από την γέννηση της μέχρι και σήμερα, να εντοπιστούν όλες οι συνθήκες και οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν και στο τέλος να πραγματοποιηθεί μια **σύγκριση** όλων αυτών των σημαντικών περιόδων της Ελλάδος με την οικονομική κατάσταση στην οποία αυτή επήλθε τα τελευταία χρόνια.

Η **μεθοδολογία** που θα χρησιμοποιηθεί στη συγκεκριμένη έρευνα είναι μια εκτενής παρουσίαση των εννοιών οικονομικής κρίσης και πτώχευσης, αλλά και μια διεξοδική ανάλυση όλων των πτωχεύσεων της χώρας μας μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης των περιόδων, την ανάλυση γραπτού υλικού, των επιστημονικών άρθρων, όπως επίσης από τον έντυπο και τον ηλεκτρονικό τύπο. Στο τέλος, θα πραγματοποιηθεί σύγκριση για την διεξαγωγή χρήσιμων και γόνιμων συμπερασμάτων σχετικά με τις πολιτικές και τις τακτικές που ακολουθήθηκαν.

Τέλος, τα **ερευνητικά ερωτήματα** τα οποία επιθυμούμε να απαντήσουμε μέσα από την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, είναι:

- τι είναι και σε τι επηρεάζει μια οικονομική κρίση και μια πτώχευση ένα κράτος,
- παρουσίαση του ιστορικού περιβάλλοντος που οδήγησε την χώρα μας σε χρεοκοπία τις περιόδους 1827, 1843, 1893 και 1932,
- ποιος ήταν ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων της κάθε περιόδου,
- ποιες ήταν οι εσωτερικές πολιτικές και οι τακτικές που ακολουθήθηκαν την κάθε περίοδο,
- ποιες είναι οι διαφορές και οι ομοιότητες των προηγούμενων οικονομικών κρίσεων στις οποίες επήλθαν στην Ελλάδα σε σύγκριση με την τωρινή οικονομική ύφεση.
- αν μια οικονομική κρίση έχει πάντα σαν αποτέλεσμα μια χρεοκοπία και τέλος,
- τι οδήγησε την Ελλάδα στην πρόσφατη οικονομική κρίση.

Μέλημα της εργασίας αυτής είναι να παρουσιαστεί ένα αξιόλογο έργο για όλους εκείνους που θέλουν να ενημερωθούν για την παλαιότερη αλλά και για την πρόσφατη οικονομική κατάσταση της χώρας μας, για τις κρίσεις που γεννιούνται από τα υπάρχοντα καπιταλιστικά συστήματα και για τις τακτικές, καθώς και τις πολιτικές που εφαρμόζονται για την αντιμετώπιση και την αποφυγή αυτών των κρίσεων

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΚΡΙΣΗ

«Οι κρίσεις είναι πάντα μόνο στιγμιαίες βίαιες λύσεις των υπαρχουσών αντιφάσεων, βίαιες εκρήξεις που αποκαθιστούν για μια στιγμή τη διαταραγμένη ισορροπία...»

(Κ. Μαρξ, Το κεφάλαιο -τόμος β')

2.1 Ορισμός της Κρίσης

Υπάρχουν πολλοί ορισμοί για την έννοια της κρίσης. Ένας από αυτούς είναι και του Sharpe (1963), σύμφωνα με τον οποίο μια κρίση είναι μια χρονική περίοδος όπου υπάρχει μια μεγάλη πτωτική κίνηση στην αγορά. Οι κρίσεις ως στοιχείο του καπιταλισμού, αποτελούν μια διακοπή στη λειτουργία. Μέσω της ολοκλήρωσης των οικονομιών, η κρίση μιας χώρας μεταδίδεται ταχύτατα στις γειτονικές οικονομίες, εφόσον αυτές διαθέτουν έντονες οικονομικές διασυνδέσεις με την χώρα που πλήττεται πρώτη.

Στην ελληνική γλώσσα, η λέξη κρίση προέρχεται από το ρήμα κρίνω, θέλοντας να χαρακτηρίσει μια μη κανονική κατάσταση, κρίσιμη και επικίνδυνη που μπορεί να είναι μη ανατρέψιμη. Εκφράζεται επιπλέον και ως μια περίοδος δυσχερειών ανωμαλιών και κινδύνων (Borodzicz, 2005).

Γενικότερα, κρίση ονομάζεται μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία όμως θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με ψυχραιμία και μεγάλη ωριμότητα. Αποτελεί μια γενικότερη αλλαγή η οποία μπορεί να είναι αιφνίδια ή και σε εξέλιξη και προκαλεί ένα ιδιαίτερα πειστικό πρόβλημα που θα πρέπει να καταπολεμηθεί άμεσα. Παρόλο που μια κρίση είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη και ιδιαίτερα θλιβερή κατάσταση, μπορεί να επιφέρει και θετικά αποτελέσματα (Dollar,1998).

Σύμφωνα με έναν ευρύτερο ορισμό των κρίσεων, αυτές επιφέρουν μια απότομη πτώση των τιμών των περιουσιακών στοιχείων, καθώς και χρεοκοπίες μεγάλων επιχειρήσεων κλπ. (Minsky, 1972).

Ο Mishkin (1992) παρέχει ένα πλαίσιο ασύμμετρης πληροφόρησης για την κατανόηση της φύσης των χρηματοοικονομικών κρίσεων. Σύμφωνα με τον ορισμό του, μια οικονομική κρίση είναι μια αναστάτωση στις χρηματοπιστωτικές αγορές στις οποίες τα προβλήματα της δυσμενούς επιλογής (adverse selection) και του ηθικού κινδύνου (moral hazard) επιδεινώνονται και οι χρηματοπιστωτικές αγορές δεν είναι σε θέση να διοχετεύουν αποτελεσματικά τα κεφάλαια σε εκείνους που έχουν τις πιο παραγωγικές, επενδυτικές ευκαιρίες. Συνεπώς, η κρίση μπορεί να οδηγήσει την οικονομία μακριά από την ισορροπία.

2.2 Οικονομική κρίση

Ο όρος οικονομική κρίση περιγράφεται ως ισοδύναμος της κυκλικής θεωρούμενης εξέλιξης της οικονομικής συγκυρίας. Στην πραγματικότητα όμως η οικονομική κρίση αποτελεί το κατώτατο σημείο της καμπύλης της οικονομικής ανακύκλωσης από το οποίο η οικονομία εξερχόμενη εισέρχεται στο σημείο της ανάκαμψης της (Kindleberger and Aliber, 2005).

Η οικονομική κρίση αποτελεί ένα φαινόμενο σύμφωνα με το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια συνεχή και ιδιαίτερα αισθητή ελάττωση της οικονομικής λειτουργίας. Όταν γίνεται αναφορά στην οικονομική λειτουργία-δραστηριότητα εννοείται το σύνολο των μακροοικονομικών μεγεθών μιας οικονομίας, όπως για παράδειγμα είναι η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι επενδύσεις κ.ά..

Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής λειτουργίας είναι οι επενδύσεις, που όταν παρουσιάζουν διαφορετικές διακυμάνσεις είναι σε θέση να παρασύρουν μαζί τους όλα τα άλλα οικονομικά μεγέθη (Κουφάρης, 2010).

Η οικονομική κρίση είναι η μια εκ των δυο φάσεων που αφορούν τις οικονομικές διακυμάνσεις και κυρίως την φάση καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική λειτουργία είναι σε μια διαρκή συρρίκνωση (European Commission 2009 : 1-87). Οι οικονομικές αυτές διακυμάνσεις ορίζονται σαν τις συνεχόμενες αυξομειώσεις της οικονομικής λειτουργίας μέσα σε μια οικονομία.

Άλλωστε, ένα στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα είναι και η οικονομική αστάθεια. Ένα σύστημα περιέχει διάφορες περιόδους ευημερίας, αλλά και οικονομικών κατανεύσεων. Κατά την διάρκεια των συγκεκριμένων διακυμάνσεων η οικονομική λειτουργία είναι ιδιαίτερα ισχυρή και πάντα διευρυνόμενη, ευνοώντας με αυτόν τον τρόπο το σύνολο των παραγόντων της οικονομίας των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων αλλά και μιας χώρας (Anginer et al, 2014).

2.3 Χαρακτηριστικά των οικονομικών κρίσεων

Ο Mishkin (1996) εξηγεί το πως μια αναπτυσσόμενη οικονομία μπορεί να παρεκκλίνει δραματικά από μια πορεία ανάπτυξης πριν από μια οικονομική κρίση, σε μια δραματική μείωση της οικονομικής δραστηριότητας της μετά το ξέσπασμα μιας κρίσης.

Έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες για τις οικονομικές κρίσεις. Οι Demirguc-Kunt και Detragiache (1998) έδειξαν ότι οι κρίσεις συνήθως ξεσπούν όταν το μακροοικονομικό περιβάλλον εμφανίζει αδυναμίες και ειδικά όταν η ανάπτυξη είναι χαμηλή και ο πληθωρισμός είναι υψηλός .

Επιπλέον, οι κρίσεις εμφανίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από χώρα σε χώρα. Η ιστορική συχνότητα των τραπεζικών κρίσεων, για παράδειγμα, είναι παρόμοια σε χώρες διαφορετικού (είτε υψηλού, είτε χαμηλού) εισοδήματος. Οι τραπεζικές κρίσεις εξασθενούν δημοσιονομικά όλες τις χώρες ανεξαρτήτου εισοδήματος, με τις συνέπειες αυτών να είναι ιδιαίτερα αισθητές στις φορολογικές δαπάνες οι οποίες αυξάνονται, ενώ τα δημόσια έσοδα παραμένουν σταθερά. Μετά από μια οικονομική κρίση (συνήθως 3 χρόνια μετά) το χρέος της κυβέρνησης αυξάνεται κατά μέσο όρο 86%. Ως συνέπεια αυτού, η φορολογική επιβάρυνση της τραπεζικής κρίσης εκτείνεται πέρα από το κόστος των διασώσεων των τραπεζικών ιδρυμάτων (Reinhart & Rogoff, 2008).

Η τρέχουσα κρίση σχετίζεται ακόμη με την εμφάνιση νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων και με το φαινόμενο της χρηματοοικονομικής απελευθέρωσης. Η πλειοψηφία των κρίσεων αποτελούν συνέχεια της απελευθέρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών (Kaminsky & Reinhart, 1999).

2.4 Είδη Οικονομικής κρίσης

Τα κύρια είδη κρίσεων που μπορούν να οδηγήσουν μια χώρα σε οικονομική κρίση είναι τρία και είναι τα εξής:

2.4.1 Τραπεζική Κρίση

Μια τραπεζική κρίση, σύμφωνα με τους Caprio και Klingebiel, προκύπτει όταν ένα σημαντικό μέρος του τραπεζικού τομέα χαρακτηρίζεται αφερέγγυο (World Bank Policy Research No 1620, 1996). Σε ένα πιο συγκεκριμένο ορισμό καταλήγουν οι Calomiris και Gorton, οι οποίοι προτείνουν ότι μια τραπεζική κρίση, εκδηλώνεται όταν οι κάτοχοι τραπεζικών χρεών σε μία ανύποπτη χρονική στιγμή επιζητούν από τις τράπεζες να μετατρέψουν τις απαιτήσεις τους σε μετρητά, σε τέτοιο βαθμό που οι τράπεζες αναγκάζονται να αναστείλουν την εν θέματι μετατρεψιμότητα (Financial Factors in the Great Depression, 1993).

Χαρακτηριστικές τάσεις της τραπεζικής κρίσης:

- Έχουν γίνει πιο συχνές και πιο σοβαρές. Τα τρία τέταρτα των χωρών μελών του ΔΝΤ , έχουν βιώσει σημαντικά προβλήματα στον τραπεζικό τομέα από το 1980.
- Οι περισσότερες από τις πρόσφατες χρηματοπιστωτικές κρίσεις είχαν αδυναμίες στον τραπεζικό τομέα: Μεξικό (1994), Τουρκία (2000) , Κορέα (1997) κ.ά.
- Συχνά προηγούνται της χρηματοπιστωτικής απελευθέρωσης.
- Είναι πιο σοβαρές στις αναπτυσσόμενες χώρες.
- Η σοβαρότητα τους εξαρτάται από την αναστροφή των ροών κεφαλαίων.

2.4.2. Κερδοσκοπικές Φούσκες

Μια κερδοσκοπική φούσκα (νοείται ως: μια φούσκα στην αγορά, μια φούσκα των τιμών, μια χρηματοοικονομική φούσκα και μια χρηματιστηριακή φούσκα), είναι το εμπόριο σε μεγάλες ποσότητες, σε τιμές που είναι σημαντικά διογκωμένες με τις εγγενείς αξίες. Θα μπορούσε επίσης να περιγραφεί ως το

εμπόριο των προϊόντων ή των περιουσιακών στοιχείων με ιδιαίτερα αυξημένες τιμές (Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς Κύπρου, Ετήσια Έρευνα , σελ. 6, 2008).

Δεν υπάρχει σαφής συμφωνία σχετικά με το τι προκαλεί τις φούσκες, υπάρχουν πολλά στοιχεία που μπορούν να δείξουν όμως ότι η παράλογη πολιτική των πολιτών δεν είναι αυτό που τις προκαλεί. Επιπλέον έχει αποδειχθεί ότι οι φούσκες εμφανίζονται και σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει κερδοσκοπία. Σύμφωνα όμως με τους King, Ronald R και Van Boening το 2006 τα πιο διαδεδομένα και αποδεκτά αίτια μιας κερδοσκοπικής φούσκας είναι:

- *Η Ρευστότητα*

Η υπερβολική νομισματική ρευστότητα στο χρηματοπιστωτικό σύστημα προκαλώντας χαλαρά ή ακατάλληλα πρότυπα δανεισμού από τις τράπεζες.

- *Η Μαζικοποίηση*

Όταν οι επενδυτές τείνουν να αγοράζουν ή να πωλούν προς την κατεύθυνση της τάσης της αγοράς (συμπεριφορά αγέλης).

- *Ο Ηθικός Κίνδυνος (moral hazard)*

Είναι η χρήση εσωτερικής πληροφόρησης με σκοπό να εκμεταλλευτεί κάποιος τον αντισυμβαλλόμενο σε ένα συμβόλαιο.

- *Άλλα πιθανά αίτια*

Μερικοί θεωρούν ότι οι φούσκες σχετίζονται με τον πληθωρισμό. Άλλοι υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια “θεμελιώδης αξία” σε ένα περιουσιακό στοιχείο, και ότι οι φούσκες αντιπροσωπεύουν μια αύξηση αυτής της θεμελιώδους αξίας, η οποία πρέπει τελικά να επιστρέψει στην αρχική αξία. Τέλος, υπάρχει και η άποψη σύμφωνα με την οποία οι φούσκες θεωρούνται ως αναγκαίες συνέπειες της παράλογης αποτίμησης των στοιχείων ενεργητικού που βασίζεται αποκλειστικά στην απόδοση τους στο πρόσφατο παρελθόν (Γκούσκος , 2013).

2.4.3 Νομισματικές Κρίσεις:

Μία νομισματική κρίση είναι μια κατάσταση κατά την οποία η αξία ενός νομίσματος γίνεται ασταθής, γεγονός που καθιστά δύσκολη τη χρήση του νομίσματος, ως ένα αξιόπιστο μέσο ανταλλαγής (Kindleberger & Aliber, 2005). Το αποτέλεσμα μιας νομισματικής κρίσης μπορεί να μετριαστεί με επαρκή συναλλαγματικά αποθέματα. Οι νομισματικές κρίσεις που έχουν συμβεί με αυξανόμενη συχνότητα στις χώρες της Λατινικής Αμερικής την δεκαετία του 1980 έχουν εμπνεύσει ένα τεράστιο ποσοστό των ερευνών, ενώ υπήρξαν πολλές “γενιές” των μοντέλων των νομισματικών κρίσεων με κυριότερη αυτή του Paul Krugman το 1995.

2.5 Αίτια οικονομικής κρίσης

Ως αίτια της οικονομικής κρίσης εννοούνται τα αίτια εκείνα που ιστορικά οδήγησαν τις οικονομίες των χωρών σε μια βαθιά οικονομική ύφεση. Ορισμένα από τα σημαντικότερα και πιο αποδεκτά αίτια είναι (Γκούσκος, 2013):

- *Τα εύθραυστα Χρηματοοικονομικά Συστήματα:*

Ο Hyman Minsky (1975) έχει προτείνει μια μετά-κεϋνσιανή εξήγηση όσον αφορά την χρηματοπιστωτική αστάθεια σε μια οικονομία: διατύπωσε τη θεωρία ότι η χρηματοπιστωτική αστάθεια είναι ένα τυπικό χαρακτηριστικό της κάθε καπιταλιστικής οικονομίας.

- *Η Μόχλευση:*

Η μόχλευση που συνήθως αναφέρεται στον δανεισμό για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων, συχνά θεωρείται ως ένας παράγοντας που συμβάλλει στην οικονομική κρίση. Ο μέσος βαθμός μόχλευσης στην οικονομία αυξάνεται συχνά πριν από την οικονομική κρίση. Για παράδειγμα, ο δανεισμός για τη χρηματοδότηση επενδύσεων στην χρηματιστηριακή αγορά έγινε ολόένα και πιο διαδεδομένος πριν από το μεγάλο Κραχ του 1929 (Brigham,1995).

- *Η αναντιστοιχία Ενεργητικού-Παθητικού:*

Δηλαδή, οι κίνδυνοι που συνδέονται με τα χρέη και τα περιουσιακά στοιχεία του ιδρύματος που δεν είναι κατάλληλα ευθυγραμμισμένα. Για παράδειγμα, οι εμπορικές τράπεζες προσφέρουν λογαριασμούς καταθέσεων που μπορεί να αποσυρθούν οποτεδήποτε και χρησιμοποιούν τα έσοδα για να κάνουν μακροπρόθεσμα δάνεια προς τις επιχειρήσεις και τους ιδιοκτήτες κατοικιών. Η αναντιστοιχία μεταξύ βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεων των τραπεζών και των μακροπρόθεσμων στοιχείων του ενεργητικού τους, θεωρείται ως ένας από τους λόγους που οδηγούν τις τράπεζες σε καταστάσεις πανικού, γνωστές και ως bank run (δηλαδή, όταν ένας μεγάλος αριθμός των πελατών των τραπεζών αποσύρουν τις καταθέσεις τους επειδή πιστεύουν ότι η τράπεζα είναι ή θα γίνει στο μέλλον αφερέγγυα).

- *Η αβεβαιότητα και η μαζική συμπεριφορά*

Πολλές αναλύσεις των οικονομικών κρίσεων δίνουν έμφαση στο ρόλο των λαθών που γίνονται κατά την επένδυση και προκαλούνται από την έλλειψη γνώσης ή της ατέλειες του ανθρώπινου συλλογισμού. Τέτοια παραδείγματα είναι η Φούσκα στη Νότια Θάλασσα και η Φούσκα του Μισισιπή το 1720, η οποία συνέβη όταν η έννοια της επένδυσης σε μετοχές από το απόθεμα της εταιρίας ήταν νέα και άγνωστη, και στη συνέχεια ακολούθησε το κραχ του 1929, με την εισαγωγή νέων ειδών ηλεκτρικού και μεταφορά τεχνολογιών.

- *Κερδοσκοπικές απάτες*

Η απάτη έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην κατάρρευση ορισμένων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Αυτό γίνεται εφικτό όταν οι εταιρείες προσελκύουν καταθέτες με παραπλανητικούς ισχυρισμούς σχετικά με τις επενδυτικές τους στρατηγικές ή έχουν καταχραστεί τα προκύπτοντα έσοδα. Κάποια παραδείγματα που περιλαμβάνουν πράξη απάτης είναι του Charles Ponzi στις αρχές του 20ου αιώνα στη Βοστώνη, η κατάρρευση του επενδυτικού ταμείου YEN στη Ρωσία το 1994 και η κατάρρευση της Madoff Investment Securities το 2008. Η απάτη όσον αφορά τη χρηματοδότηση ενυπόθηκων δανείων έχει επίσης αναφερθεί ως μια πιθανή αιτία της κρίσης του 2008.

- *Μετάδοση*

Η έννοια της μετάδοσης αναφέρεται στην ιδέα ότι η χρηματοπιστωτική κρίση μπορεί να εξαπλωθεί από το ένα ίδρυμα στο άλλο. Αυτό γίνεται εμφανές όταν για παράδειγμα μια μαζική ανάληψη

εξαπλώνεται από μερικές τράπεζες σε πολλές άλλες, είτε επεκτείνεται το φαινόμενο αυτό από την μια χώρα στην άλλη. Ένα ευρέως γνωστό παράδειγμα της μετάδοσης ήταν η εξάπλωση της Ταϊλανδικής κρίσης του 1997 σε άλλες χώρες όπως τη Νότια Κορέα.

2.6 Σύγχρονα Αίτια της Οικονομικής Κρίσης

Πολλά και διάφορα θεωρούνται τα σύγχρονα αίτια που μπορούν να οδηγήσουν μία χώρα ή μια ολόκληρη Ήπειρο σε μια οικονομική κρίση. Ορισμένα λοιπόν από τα κύρια αίτια μια σύγχρονης οικονομικής κρίσης σύμφωνα με τον Mark Jickling (2009) είναι τα ακόλουθα:

- *Ο αλόγιστος δανεισμός στεγαστικών δανείων από τις τράπεζες χωρίς να ελέγχουν την φερεγγυότητα των πολιτών.*

Όταν το τραπεζικό σύστημα είναι χαλαρό και μη υποψιασμένο, προσδίδεται στους πολίτες η εικονική δυνατότητα ότι είναι σε θέση να αγοράσουν οτιδήποτε ακόμα και αν δεν μπορούν να το αντέξουν οικονομικά.

- *Η φούσκα της Κατοικίας.*

Όταν μια κυβέρνηση επιτρέπει οι τιμές των κατοικιών να ανέλθουν σε ασταθή επίπεδα. Η φούσκα της κατοικίας σε συνδυασμό με τον αλόγιστο δανεισμό στεγαστικών δανείων συντελεί ολοένα και περισσότερο προς μια οικονομική κρίση.

- *Οι παγκόσμιες Ανισορροπίες.*

Οι παγκόσμιες χρηματοοικονομικές ροές χαρακτηρίζονται τα τελευταία χρόνια από ένα βιώσιμο πρότυπο. Ορισμένα κράτη εμφανίζουν κάθε χρόνο πλεονάσματα (πχ. Γερμανία), ενώ άλλα εμφανίζουν ελλείμματα (πχ. Ηνωμένο Βασίλειο). Το εξωτερικό έλλειμμα μιας χώρας αντισταθμίζεται στο εσωτερικό έλλειμμα των νοικοκυριών και των κυβερνητικών έργων. Συνεπώς, η συγκεκριμένη χώρα δεν μπορεί να συνεχίσει τον δανεισμό επ' αόριστόν. Το αποτέλεσμα είναι να επικρατήσει μια οικονομική δυσπραγία ως προς τις οικονομικές υποχρεώσεις.

- *Η έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας.*

Η έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας δίνει την δυνατότητα σε διάφορους καιροσκόπους, τράπεζες, μεσιτικά γραφεία κ.α. να εκμεταλλευτούν καταστάσεις στο έπακρο.

- *Η αποτυχία των οίκων Αξιολόγησης Πιστοληπτικής Ικανότητας.*

Όταν πολλοί οίκοι αξιολόγησης, λόγω απουσίας κανονισμών και πολλών άλλων διάφορων συμφερόντων, αξιολογούν την πιστοληπτική ικανότητα με μεγαλύτερη βαθμολογία από την πραγματική.

- *Η Απορρύθμιση της Νομοθεσίας.*

Όταν δηλαδή η νομοθεσία επιτρέπει στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να συμμετάσχουν σε άναρχες και επικίνδυνες συναλλαγές σε ευρεία κλίμακα.

- *Η έλλειψη των συστημάτων διαχείρισης κρίσεων και κινδύνου.*

Η επιστήμη της διαχείρισης κινδύνου και κρίσεων είναι σχετικά μια νέα επιστήμη η οποία θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί όπου κρίνεται απαραίτητο.

- *Η πολυπλοκότητα των χρηματικών μέσων.*

Η συγκεκριμένη αιτία έχει τις ρίζες της στους κινδύνους των συναλλαγών αγοράς και την αμηχανία των ρυθμιστικών αρχών.

- *Η ανθρώπινη αδυναμία.*

Η γνώμη και η συμβουλή των επενδυτών δεν γίνεται να είναι πάντα ορθή. Οι λανθασμένες επιλογές και συμβουλές των επενδυτών σε συνδυασμό με την έλλειψη ρυθμιστικών αρχών, αποτελεί με την σειρά του ένα πιθανό αίτιο που μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική κρίση

2.7 Επιπτώσεις οικονομικής κρίσης

Οι βασικότερες επιπτώσεις και συνέπειες που προκαλεί η οικονομική κρίση σε μια χώρα, όπως προκάλεσε τις συνέπειες αυτές και στην δική μας χώρα, είναι οι πάρα πολύ μεγάλες αυξήσεις στα ποσοστά ανεργίας (πολύ υψηλά ποσοστά- ρεκόρ φτάνοντας για το 2013 να ακουμπήσει και το 28% στο σύνολο της), οι μειώσεις εξαγωγών, οι εργασιακές σχέσεις, οι τεράστιες μειώσεις της κατανάλωσης λόγω της πάρα πολύ υψηλής αύξησης σε όλες τις τιμές, η πολύ μεγάλη επίδραση της κρίσης σε κλάδους όπως της ναυτιλίας, του τουρισμού αλλά και του εμπορίου, το υψηλό χρέος, το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο αλλά και ο πάρα πολύ υψηλός πληθωρισμός (Ντούβα, 2012).

Εκτός όμως από τους οικονομικούς δείκτες που προαναφέρθηκαν, οι οικονομικές κρίσεις έχουν άμεσες και εξαιρετικά σοβαρές συνέπειες και στην κοινωνία. Αυτές, συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Θολώνουν τα μηνύματα τα οποία στέλνουν οι τιμές σε όλους τους παραγωγούς.
- Αφήνουν τις παραγωγικές δυνάμεις ανενεργές, αλλά και σε μεγάλο βαθμό τις καταστρέφουν (Ταλιουρίδου, 2011 : 77-86).
- Αυξάνουν την αβεβαιότητα, το άγχος και τον φόβο
- Αναδιανέμουν το εισόδημα (Ανίσσα, 2012).
- Παράγουν φτώχεια και ενισχύουν την ανισότητα (Ταλιουρίδου, 2011: 80-83).

Οι συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης είναι διαφορετικές από χώρα σε χώρα, γεγονός που οφείλεται στη μικρή και μέση ανάπτυξη μερικών χωρών. Έτσι, κάποιες πλήττονται σε εξαιρετικά μεγαλύτερο βαθμό σε αντίθεση με κάποιες άλλες πιο ανεπτυγμένες χώρες. Εκτός όμως από τις διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ χωρών, οι συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης διαφέρουν και στο εσωτερικό των χωρών. Για τους εργάτες αλλά και γενικότερα για τους ανθρώπους χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου οι συνέπειες είναι πάρα πολύ δυσμενείς, σε σύγκριση με ανθρώπους υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου ή ακόμα και μεσαίου εκπαιδευτικού επιπέδου (Stiglitz, 2006).

2.8 Μαρξισμός

Ο Μαρξ θεωρούσε την οικονομική κρίση ως τη βασικότερη παθογένεια του καπιταλιστικού συστήματος. Μέσα από τις σελίδες του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου» (1848) διακήρυττε σχετικά με τις κρίσεις τα εξής: «Στις κρίσεις ξεσπά μια κοινωνική επιδημία, που σε κάθε άλλη προηγούμενη εποχή, θα φαινότανε ως παραλογισμός, η επιδημία της υπερπαραγωγής. Η κοινωνία ξαφνικά βρίσκεται ριγμένη πίσω, σε κατάσταση στιγμιαίας βαρβαρότητας, θα έλεγε κανείς ότι ένας λιμός, ένας γενικός πόλεμος ερήμωσης της έκοψε όλα τα μέσα ύπαρξης. Η βιομηχανία, το εμπόριο φαίνονται εκμηδενισμένα». Είναι χαρακτηριστικές οι λέξεις που χρησιμοποιεί ο Μαρξ σε αυτή την περίπτωση. Χαρακτηρίζει την κρίση ως επιδημία της κοινωνίας ή ακόμα χειρότερα ως λιμό.

Σημειωτέο είναι ότι η μαρξιστική θεωρία για τις οικονομικές κρίσεις προηγήθηκε χρονικά και του νεοφιλελευθερισμού και του κεινσιανισμού. Η βασική αιτία των οικονομικών κρίσεων, σύμφωνα με τον Μαρξ, οφείλεται στη βασική αντίφαση του καπιταλιστικού συστήματος ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής από τη μια και στην ατομική μορφή της ιδιοποίησης από την άλλη. Ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής απαιτεί τη συνειδητή ρύθμιση των οικονομικών συναλλαγών: για να μπορούν να πωλούνται όλα τα εμπορεύματα που παράγονται θα πρέπει να υπάρχουν εντός την οικονομίας αυστηρά καθορισμένες αναλογίες ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση. Ωστόσο, η ατομική ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής και των παραγόμενων εμπορευμάτων αποκλείει τη δυνατότητα της σχεδιασμένης ανάπτυξης της οικονομίας. Ο κάθε μεμονωμένος καπιταλιστής, κυνηγώντας το κέρδος, προσπαθεί στην επιχείρηση του μια καθορισμένη στιγμή να παράγει και να προσφέρει στην αγορά τόσα εμπορεύματα, όσα είναι αυτά που του μεγιστοποιούν το κέρδος. Με τον ίδιο τρόπο ενεργούν και όλοι οι υπόλοιποι καπιταλιστές. Επιγραμματικά τα αίτια των οικονομικών κρίσεων σύμφωνα με το Μαρξ είναι τα εξής:

- Η υπέρ συσσώρευση των κεφαλαίων.
- Η υποκατανάλωση των μαζών.
- Η αναρχία της παραγωγής.
- Η πτώση του μέσου ποσοστού του κέρδους.

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΤΩΧΕΥΣΗ

3.1 Βασικές έννοιες πτώχευσης

Η κρατική χρεοκοπία, ή όπως διαφορετικά αποκαλείται η πτώχευση ενός κράτους, αποτελεί ουσιαστικά μια πολύ δύσκολη και δυσμενής κατάσταση στην οποία μπορεί να επέλθει μια χώρα, η οποία δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις οικονομικές της υποχρεώσεις, εσωτερικές και πρωτίστως εξωτερικές. Η συγκεκριμένη κατάσταση δηλώνεται μέσω επίσημης εξαγγελίας της ίδιας της κυβέρνησης (Ganapolsky, 2001).

Με την εξαγγελία αυτή, η κυβέρνηση καθιστά διεθνώς γνωστό το γεγονός της αδυναμίας της αυτής, όπως για παράδειγμα να πληρώσει τα ληξιπρόθεσμα χρέη της χώρας εξολοκλήρου, είτε ενός μόνο μέρους των τόκων που έχουν τεθεί. Η χρεοκοπία μιας χώρας είναι βασικό αντικείμενο και του Διεθνούς Δικαίου, εξαιτίας των ειδικών σχέσεων οι οποίες έχουν αναπτυχθεί με διάφορα άλλα κράτη (Νάσιος 2012 : 55-58).

Ακόμα, η στάση πληρωμών που προκαλεί η πτώχευση εξαιτίας των άδειων ταμείων που υπάρχουν αλλά και του γεγονότος πως δεν υφίσταται η δυνατότητα καινούριου δανεισμού, μπορεί να γίνει ανεξαρτήτως από το αν έχει προϋπάρξει ή όχι κάποια επίσημη ανακοίνωση. Η χρεοκοπία μιας χώρας επιβραδύνει όλους τους πιστωτές της χώρας αυτής, το ίδιο το κράτος, την οικονομία του αλλά και φυσικά τους πολίτες της χώρας αυτής (Ντούβα, 2012).

Γενικότερα, σε ότι αφορά την χρεοκοπία μιας χώρας υπάρχουν αρκετοί και διαφορετικοί ορισμοί οι οποίοι διατυπώνονται από πολλούς και διάφορους επιστήμονες και κυρίως οικονομολόγους, οι οποίοι επί της ουσίας θα μπορούσαν να συνοψισθούν στους παρακάτω:

- Πτώχευση ή χρεοκοπία (faillite ή bankruptcy) μιας χώρας αποτελεί η αδυναμία αλλά και η επίσημη γνωστοποίηση της συγκεκριμένης αδυναμίας στις διεθνείς αγορές και στους πιστωτές της για μη ικανοποίηση των υποχρεώσεων της.
- Η συγκεκριμένη διαδικασία της χρεοκοπίας καλείται στάση πληρωμών μιας και αποτυπώνει το άμεσο αποτέλεσμα της χρεοκοπίας ή της πτώχευσης και προκαλεί επαναδιαπραγμάτευση της τιμής των κρατικών ομολόγων.
- Η πτώχευση αποτελεί μια αμιγώς οικονομική κατάσταση στην οποία έρχεται μια χώρα η οποία έχει εξέχουσα πολιτική διάσταση αλλά και προέκταση σε ότι έχει να κάνει στα αίτια τα οποία αναπτύσσονται αλλά και στις προϋποθέσεις και στα κριτήρια που υπάρχουν για την καταπολέμηση της (Μιχαλόπουλος 2007: 9-15).

3.2 Αιτίες πτώχευσης

Η βασικότερη αιτία πτώχευσης μιας χώρας, όπως και μιας εταιρείας, είναι αναμφίβολα η υπερχρέωσή του, που μπορεί να προκληθεί είτε λόγω πολεμικών συρράξεων είτε λόγω επαναστατικών αλλαγών πολιτεύματος και προέρχεται από τα παρακάτω :

- Μέσω κερδοσκοπικών επιθέσεων εναντίον του εθνικού νομίσματος (κάτι που δεν ισχύει για τις Ευρωπαϊκές χώρες εξαιτίας του κοινού νομίσματος) (Heleiner, 2011).
- Από την αρνητική οικονομική συγκυρία στις χρηματαγορές που έχει ως συνέπεια να καταστήσει αδύνατο κάποιον εγγυημένο δανεισμό (ενός τέτοιου κίνδυνος είναι ιδιαίτερα πιθανός σε περιόδους κρίσης όπως υπάρχει και στις μέρες μας, εξαιτίας της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, καθώς η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα απαγορεύεται να αγοράζει ομόλογα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης) (Kalemli-Ozcan, 2012).
- Είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου ενεργειών σε βάθος χρόνων όπου ακολουθήθηκαν ελλειμματικοί προϋπολογισμοί, μιας και εκείνες τις περιόδους η χώρα αυτή ξόδευε περισσότερα χρήματα από όσα εισέπραττε, ενώ ταυτόχρονα χρηματοδοτούσε τα ελλείμματα της με συνεχόμενα αυξανόμενα δάνεια από όλους τους φορείς της, όπως για παράδειγμα τους πολίτες, τις τράπεζες, τους επενδυτές αλλά και από άλλα κράτη.

- Μέσω του συνδυασμού από την χρονική συνύπαρξη όλων των παραπάνω διαφορετικών παραγόντων (Λουλάκης 2010 : 90-95).

3.3 Συνέπειες πτώχευσης

Η χρεοκοπία μιας χώρας επιβαρύνει ιδιαίτερα όλων των ειδών τις πιστώσεις και τους πιστωτές της, την ίδια την χώρα, την οικονομία της αλλά και τους πολίτες της. Πιο συγκεκριμένα και πιο αναλυτικά, οι βασικότερες συνέπειες και τα πιο καθοριστικά αποτελέσματα μιας χρεοκοπίας που διακρίνονται είναι τα εξής :

- Οι πιστωτές μιας χώρας χάνουν ολόκληρο ή απλά ένα κομμάτι των χρημάτων που δάνεισαν (όπως για παράδειγμα έγινε στην οικονομική κρίση της Αργεντινής όπου οι πιστωτές έχασαν σχεδόν το 75% των απαιτήσεων τους), η αποπληρωμή των συγκεκριμένων χρημάτων κανονίζεται διαφορετικά, καθώς τις περισσότερες φορές εξαρτάται από το είδος των πιστωτών (αν δηλαδή πρόκειται για εσωτερικούς ή εξωτερικούς, ιδιώτες ή κράτη κλπ) (Stiglitz, 2006).
- Στην περίπτωση στην οποία κηρύξει πτώχευση κάποιο κράτος, μηδενίζει τις υποχρεώσεις που έχει απέναντι στους δανειστές του, περιορίζοντας έτσι πάρα πολύ τον προϋπολογισμό του, τόσο κατά το ποσό των τόκων αυτών όσο και των δόσεων που καλείται η χώρα αυτή να επιστρέψει από τα δάνεια που έχει λάβει (χρεολύσια). Η ίδια η χώρα επιβαρύνεται αρκετά εξαιτίας της έλλειψης εμπιστοσύνης και αξιοπιστίας της, κάτι που έχει σαν συνέπεια την ελάττωση στο ελάχιστο της πιστοληπτικής της αξίας και αξιοπιστίας. Επομένως, η χώρα αυτήν είτε δεν μπορεί να δανείζεται από άλλες χρηματαγορές ή δεν μπορεί να δανείζεται με λογικά επιτόκια. (Λουλάκης, 2010 : 65-70).
- Τα αποτελέσματα της πτώχευσης μιας χώρας στην οικονομία του είναι καταστροφικά και ιδιαίτερα καθοριστικά. Μετά την πτώχευση που θα κηρύξει ένα κράτος ακολουθούν τα παρακάτω:
  - ❖ Μια εξαιρετικά μεγάλη τραπεζική κρίση καθώς οι τράπεζες είναι αυτές που τις περισσότερες φορές έχουν καθοριστικό μέρος των ομολόγων δημοσίου που υποχρεούνται να αποσβέσουν (Ganapolsky and Schmukler, 2001).

- ❖ Μια εκτεταμένη οικονομική κρίση καθώς η εσωτερική ζήτηση ελαττώνεται αισθητά, οι επενδυτές αποσύρουν μαζικά το σύνολο των χρημάτων τους, η παραγωγή μειώνεται, ο πληθωρισμός έχει τεράστια άνοδο με ραγδαίους ρυθμούς, το χρηματιστήριο δέχεται μεγάλο πλήγμα όπως και η αγορά των ακινήτων, κυρίως εξαιτίας της έλλειψης αγοραστών.
  - ❖ Μια νομισματική κρίση στην οποία το σύνολο των ξένων επενδυτών αποφεύγει για αρκετό χρονικό διάστημα τη χρεοκοπημένη οικονομία (Ανίσσα, 2012).
- Η πτώχευση μιας χώρας σημαίνει πρακτικά για τους κατοίκους της, την ελάττωση των αποταμιεύσεων τους, είτε εξαιτίας των πιστωτών της χώρας αυτής, είτε εξαιτίας του νομίσματος και τις υποτίμησης που αυτό δέχεται με ραγδαίους ρυθμούς (αυτό δεν ισχύει για Ευρωπαϊκές χώρες λόγω του Ευρώ), ενώ παράλληλα δεν προλαβαίνουν να κάνουν αναλήψεις από τους τραπεζικούς τους λογαριασμούς (Anginer, 2014).
  - Η έμμεση επιβάρυνση των πολιτών αυτής της χώρας όμως, από τα καταστροφικά αποτελέσματα στην οικονομία του κράτους (όπως στις τράπεζες, τις επιχειρήσεις κ.α.), είναι ιδιαίτερα επώδυνη κυρίως εξαιτίας της πάρα πολύ υψηλής ανεργίας που αποτελεί επακόλουθο της πτώχευσης, αλλά και της απώλειας όλων σχεδόν των κοινωνικών παροχών (όπως είναι η παιδεία ή η υγεία κλπ) τις οποίες απολάμβαναν τόσα χρόνια. (Μπελογιάννης 2010 : 33-35).

Η μια και μοναδική ωφέλεια την οποία θα μπορούσαμε να πούμε πως προκαλεί μια πτώχευση ενός κράτους είναι η δημοσιονομική του εικόνα καθώς, εξαφανίζονται οι δανειακές του υποχρεώσεις από τον προϋπολογισμό του, αποκτώντας με αυτόν τον τρόπο την θεωρητική ευχέρεια και ευελιξία να χειρίζεται τα έσοδα του, μιας και με την χρεοκοπία απαλλάσσεται εντελώς από το βάρος των υποχρεώσεων που έχει προς τους δανειστές του (Λουλάκης 2010 : 77-80).

4ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΜΑΤΗ ΠΤΩΧΕΥΣΕΙΣ

4.1 Εισαγωγή

Η οικονομική ιστορία είναι γεμάτη από παρόμοιες πτωχεύσεις, οι οποίες αφορούν ιστορικές περιπτώσεις κρατικών πτωχεύσεων. Από το 1824 μέχρι και σήμερα είχαμε 286 σχεδόν επίσημες πτωχεύσεις από 110 χώρες. Αυτό σημαίνει πως κατά μέσο όρο κάθε χώρα έχει κηρύξει πτώχευση τουλάχιστον 2 φορές. Η δεκαετία στην οποία εντοπίζονται οι περισσότερες κρατικές πτωχεύσεις ήταν η δεκαετία του 1980, καθώς εκείνη την εποχή υπήρχαν περισσότερες από 70 επίσημες χρεοκοπίες παγκοσμίως (Klapper, 2010).

Από τις παραπάνω πτωχεύσεις που προαναφέραμε, αλλά και βάσει της έρευνας που διεξήγαγε ο Ελευθεριάδης, οι 34 από αυτές τις χρεοκοπίες πραγματοποιήθηκαν στην Αφρική, οι 29 στην Λατινική Αμερική και όλες οι υπόλοιπες στην Ασία. Ο μύθος που έχει αναπτυχθεί που αφορά τις χώρες που δεν κηρύττουν πτώχευση, συνδέεται άμεσα με το ευρέως διαδεδομένο τραπεζικό δόγμα το οποίο προήρθε από την δεκαετία του 1970 μέχρι και σήμερα έχοντας τεράστιες δυνατότητες (Ελευθεριάδης, 2011).

Η λογική του μύθου αυτού ήταν πάρα πολύ απλή, καθώς λεγόταν πως σε περίπτωση όπου μια χώρα δεν είναι σε θέση να ξεχρεώσει τα χρέη της δεν υπήρχε πρόβλημα και δεν ήταν τόσο σημαντικό ζήτημα. Αυτή η λογική προέρχεται από το γεγονός πως η περιουσία της ίδιας της χώρας, οι πηγές εσόδων της, αλλά και ο πλούτος του κράτους αυτού είναι πάντα αρκετά μεγαλύτερος σε σύγκριση με το χρέος. Άρα το ζήτημα είναι να αποτραπεί η πτώχευση μιας χώρας με στόχο να καταφέρουν οι δανειστές να επωφεληθούν από τον δημόσιο πλούτο αλλά και την περιουσία του κράτους που προαναφέραμε. (Avery and Zemsky, 1998).

Προφανώς όμως, για να γίνει κάτι τέτοιο χρειάζονται δυο εργαλεία πάρα πολύ σημαντικά τα οποία θα πρέπει να έχουν οι δανειστές του κράτους αυτού και είναι, ένα φιλικό προσκείμενο πολιτικό καθεστώς στο εσωτερικό, αλλά και ένας διεθνής παρεμβατικός οργανισμός ο οποίος θα είναι σε θέση να αναλάβει τη δήμευση του κράτους αυτού. Από την στιγμή που τον συγκεκριμένο ρόλο τον έχει αναλάβει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), όλοι οι διεθνείς τραπεζικοί κύκλοι ένιωσαν πιο σίγουροι πως

ξεμπερδεψαν δηλαδή για πάντα από τις κρατικές χρεοκοπίες κάτι το οποίο προφανώς όμως, όπως αποδείχτηκε, δεν ίσχυε σε καμία περίπτωση (Γσακαλογιάννης, 2008 : 80-83).

Για παράδειγμα το 1998 η Ρωσία δήλωσε αδυναμία πληρωμής του εξωτερικού της χρέους, και με τον τρόπο αυτόν αρνήθηκε να ξεχρεώσει όλα τα χρεολύσια των δανείων που είχε λάβει όλα τα προηγούμενα χρόνια. Μετά από την κίνηση αυτή της Ρωσίας, οι κυβερνήσεις και άλλων χωρών όπως είναι της Ουκρανίας, του Εκουαδόρ, της Ουρουγουάης αλλά και της Αργεντινής, πήραν την απόφαση να σταματήσουν και αυτοί με την σειρά τους την αποπληρωμή των χρεών τους (Ganapolsky and Schmukler, 2001). Οι παραπάνω χώρες που προαναφέρθηκαν, έχοντας σαν πιο πρόσφατο παράδειγμα από αυτές την Αργεντινή, κήρυξαν πτώχευση την τελευταία δεκαετία περίπου βγαίνοντας έτσι από την απόγνωση, την καταστροφή και την εξαθλίωση που είχαν υποστεί από το ΔΝΤ (Καζάκης, 2011).

4.2 Κρίσεις και χρεοκοπίες παγκοσμίως

Η ιστορία έχει δείξει ότι ο κλάδος της οικονομίας έχει πληγεί επανειλημμένα από πολλές κρίσεις που χάλασαν τις ισορροπίες όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Μια διάσημη έρευνα των χρηματοοικονομικών κρίσεων είναι αυτή με τίτλο “Αυτή η Περίοδος είναι Διαφορετική: Οκτώ Αιώνες Δημοσιονομικής τρέλας”, από τους οικονομολόγους Carmen Reinhart και Rogoff Kenneth, το 2009. Σε αυτή την έρευνα, γίνεται αναδρομή στο ιστορικό της χρηματοπιστωτικής κρίσης πίσω από τις κυρίαρχες προεπιλογές, προκαθορίζοντας το δημόσιο χρέος, το οποίο ήταν η μορφή της κρίσης πριν από το 18ο αιώνα και συνεχίζει, ακόμα και τώρα να προκαλεί πτωχεύσεις ιδιωτικών τραπεζών. Οι κρίσεις από το δέκατο όγδοο αιώνα χαρακτηρίζουν και την προεπιλογή δημόσιου χρέους και την ιδιωτική προεπιλογή χρέους. Οι Reinhart και Rogoff, επίσης κατατάσσουν την υποβάθμιση του νομίσματος και του υπερπληθωρισμού ως μορφές οικονομικής κρίσης, σε γενικές γραμμές επειδή οδηγούσαν σε μονομερή μείωση (αποκήρυξη) του χρέους.

Παρακάτω έπονται μερικές από τις σημαντικότερες οικονομικές κρίσεις του παρελθόντος που επηρέασαν το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα.

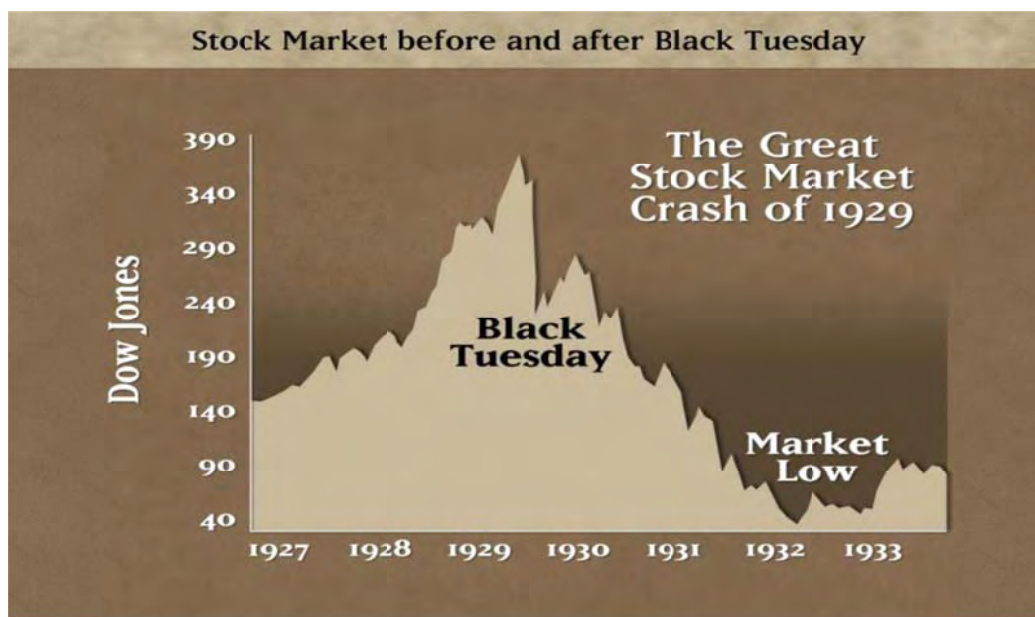
4.2.1 Το μεγάλο Κραχ του 1929

Οι μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις που έγιναν παγκοσμίως σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε ο Barkbu B., ξεκίνησαν με το μεγάλο κραχ του 1929. Την δεκαετία εκείνη πριν το μεγάλο κραχ, οι ΗΠΑ παρουσίαζαν τεράστια άνθηση και αυτός ήταν και ο βασικότερος λόγος που μεγάλο μέρος των πολιτών στράφηκε σε δανεισμούς από τράπεζες, αλλά και στην επένδυση των χρημάτων τους στο χρηματιστήριο με στόχο τα περισσότερα κέρδη (Barkbu B. , 2012).

Μέχρι τα μέσα του 1929 το χρηματιστήριο της Wall Street, παρουσίαζε παρατεταμένη ανοδική πορεία έως τις 3 Σεπτεμβρίου του έτους εκείνου, όπου ο βιομηχανικός δείκτης Down Jones ακούμπησε το πιο υψηλό επίπεδο. Αυτό είχε σαν συνέπεια την πτώση των μετοχών και έτσι δημιουργήθηκε τεράστιος πανικός των επενδύσεων, οι οποίοι πουλούσαν τις μετοχές τους και με τις ενέργειες αυτές φτάσαμε στο κραχ το οποίο εκδηλώθηκε στις 24 Οκτωβρίου και την επονομαζόμενη και ως «Μαύρη Πέμπτη» (Καζάκης, 2011).

Οι συνθήκες τις επόμενες ημέρες χειροτέρεψαν δραματικά, καθώς ο δείκτης Down Jones παρουσίαζε μεγαλύτερες πτώσεις μέχρι τις 29 Οκτωβρίου (Μαύρη Τρίτη), όπου και ολοκληρώθηκε το κραχ του 1929, καθώς το χρηματιστήριο κατέρρευσε με 16.410.030 μετοχές και τον Down Jones να παρουσιάζει τεράστιες απώλειες φτάνοντας μέχρι και το 12% (Kalemli-Ozcan, 2012)

Εικόνα 1: Ο δείκτης Dow Jones Industrial Average πριν και μετά τη "Μαύρη Τρίτη"

Πηγή:<http://pixgood.com/black-tuesday-1929-graph.html>

Έτσι με τα γεγονότα αυτά, αλλά και με τις ενέργειες που ακολούθησαν επήλθε η οικονομική κρίση του 1929-1933, η οποία ξεκίνησε να μεταφέρεται άμεσα στις χώρες της Ευρώπης και κυρίως σε χώρες όπως η Γερμανία και η Αυστρία, των οποίων οι τράπεζες ήταν οι πρώτες που κατέρρευσαν. Ακόμα, από την κρίση αυτήν επηρεάστηκε ιδιαίτερα και η χώρα μας διότι προκλήθηκε μεγάλη φτώχεια και εξαθλίωση και εκείνη την περίοδο έγινε και η χρεοκοπία του 1932 (Calderon et al, 2002).

Η ύφεση του 1929 ήταν τόσο μεγάλη που σύμφωνα με τον Charles P. Kindleberger ήταν τόσο βαθιά και τόσο μεγάλης διάρκειας για δυο σημαντικούς λόγους: πρώτον, το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα είχε γίνει ακατάλληλο, επειδή στην Αγγλία δεν είχαν την ικανότητα και δεύτερον επειδή οι Αμερικάνοι δεν είχαν την διάθεση να τη σταθεροποιήσουν. Τα στοκ του συστήματος οφείλονται στην υπερπαραγωγή ορισμένων προϊόντων, όπως το σιτάρι, στην μείωση του επιτοκίου το 1927, στην παύση του δανεισμού της Γερμανίας το 1928 ή στο κραχ του 1929 το οποίο δεν ήταν τόσο σπουδαίο. Παρόμοια στοκ έχουν αντιμετωπιστεί με επιτυχία στο παρελθόν. Το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα ήταν ακατάλληλο και μια χώρα θα έπρεπε να παρέμβει και να το σταθεροποιήσει. Το 1929, οι Άγγλοι ήταν ανίκανοι και οι Αμερικάνοι απρόθυμοι να το κάνουν. Όταν λοιπόν κάθε χώρα προστατεύει τις επενδύσεις της, το παγκόσμιο κοινό συμφέρον καταρρέει, όπως και το ατομικό (Charles P. Kindleberger, 1973).

Ο Lawrence W. Reed (1998), αντιτίθεται στην άποψη των περισσότερων ερευνητών, οι οποίοι συμφωνούν στο ότι η ελεύθερη αγορά του καπιταλισμού είναι υπεύθυνη για την Μεγάλη Ύφεση του 1929 και προωθεί την παρέμβαση της κυβέρνησης ως λύση στα οικονομικά προβλήματα εκείνη της περιόδου.

Η συγκεκριμένη οικονομική κρίση αποτέλεσε τη μεγαλύτερη παγκόσμια οικονομική κρίση που υπήρξε στον 20^ο αιώνα. Τα βασικότερα αίτια της συγκεκριμένης οικονομικής κρίσης της περιόδου 1929-1933 ήταν τα εξής :

- Ανισορροπία της οικονομίας των ΗΠΑ
- Άνιση κατανομή εισοδήματος
- Υπερβολικός δανεισμός
- Συνεχόμενη χρηματιστηριακή κερδοσκοπία
- Συντηρητική νομισματική στρατηγική την οποία ακολούθησε η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής.

Οι συνέπειες του μεγάλου κραχ και ο τρόπος που αυτό επηρέασε την παγκόσμια οικονομία, αλλά και τις κοινωνικές επιπτώσεις που αυτό προκάλεσε (μαζί και στην χώρα μας) τονίζονται παρακάτω :

- Χρεοκοπία χιλιάδων τραπεζών
- Ελάχιστες χορηγίες δανείων
- Τεράστιο πλήγμα στην παραγωγή αγαθών
- Κλείσιμο τεράστιου αριθμού εταιριών
- Εξαγορά μικρών επιχειρήσεων από μεγαλύτερες
- Χάσιμο περιουσιών
- Τεράστια ποσοστά ανεργίας
- Μείωση μισθών και μεγάλος φόβος και άγχος απολύσεων
- Φτώχεια, πείνα και εξαθλίωση ήταν τα φαινόμενα που επικρατούσαν και οδήγησαν πολλούς ανθρώπους στην αυτοκτονία (Ganapolsky and Schmukler, 2001)
- Αύξηση τιμών σε όλα τα προϊόντα
- Μείωση εξαγωγών και συρρίκνωση του διεθνές εμπορίου
- Μείωση ΑΕΠ και εσόδων
- Πτώση οικοδομικής δραστηριότητας (Κ.Παυλίτσας & Γ.Χαριτούδης, 2011).

Κατά την διάρκεια αυτών των ετών έγιναν αρκετές προσπάθειες για την αντιμετώπιση της κατάστασης αυτής, αλλά δεν ήταν συντονισμένες. Τέτοιες ενέργειες αντιμετώπισης ήταν οι εξής :

- Εγκατάλειψη του χρυσού κανόνα και υποτίμηση νομίσματος (σε αυτήν την ενέργεια στράφηκε η Αγγλία, αλλά και οι χώρες της Σκανδιναβίας).
- Εφαρμογή νόμου Smoot-Hawley Tariff: Σύμφωνα με την μελέτη που διεξήγαγαν οι Poornam Gupta, Deepak Mishra και ο Ratna Sahay, ο νόμος αυτός περιλάμβανε αύξηση στους δασμούς με βασικότερο στόχο την άνοδο της ζήτησης των εγχώριων αγαθών. Η ενέργεια αυτή αποδείχτηκε αποτυχημένη από τον πρόεδρο των ΗΠΑ, καθώς την ακολούθησαν και άλλες χώρες με αποτέλεσμα να υπάρξει συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου (Gupta et al, 2007).
- Εφαρμογή New Deal : Υπήρξε η πρώτη ενέργεια η οποία βοήθησε στην έξοδο από αυτήν την οικονομική κρίση και πραγματοποιήθηκε το 1933 από τον τότε πρόεδρο των ΗΠΑ, Franklin Roosevelt. Η νέα αυτήν συμφωνία αφορούσε την βοήθεια των ανέργων και την πραγματοποίηση νέων επενδύσεων. Για τον λόγο αυτόν ξεκίνησαν μεγάλα δημόσια έργα και έτσι η ανεργία μειώθηκε σε μεγάλο βαθμό, ενώ η αγορά ξεκίνησε σιγά-σιγά να κινείται ξανά (Barkbu B., 2012).
- Το 1933 υπήρξε αποδέσμευση του χρυσού κανόνα.
- Ψήφιση νόμου Glass-Steagall ο οποίος αφορούσε τον διαχωρισμό των τραπεζών σε εμπορικές και σε καταθετικές , ώστε να αποτραπεί η τραπεζική κερδοσκοπία στο χρηματιστήριο (Calderon et al, 2002).
- Ίδρυση οργανισμών εγγύησης καταθέσεων (Federal Deposit Insurance Corporation / FDIC) για να διασφαλίζει τις καταθέσεις των πελατών.
- Συμφωνία του Bretton Woods που ξεκίνησε το μεταπολεμικό διεθνές νομισματικό σύστημα. Το σύστημα Bretton Woods ήταν ένα νέο σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, που επέτρεπε την πλήρη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό (Βαρουφάκης, 2012, Ν. Κοκόλης, 2011).

4.2.2 Οι πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970

Η επόμενη μεγάλη οικονομική κρίση ήταν αυτή της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης, η οποία έκανε την εμφάνιση της την εποχή του Αραβοϊσραηλινού πολέμου, την περίοδο δηλαδή του 1973 μέχρι και το

1974. Την εποχή εκείνη υπήρξαν τεράστιες αυξήσεις στην τιμή του πετρελαίου, λόγω του πετρελαϊκού εμπάργκο των χωρών της Αραβίας απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, αλλά και στην Ολλανδία, ενώ παράλληλα υπήρξε μεγάλη μείωση της άντλησης και της προσφοράς του πετρελαίου βάση της συμφωνίας του OPEC (Cingula, 2011). Παρά το γεγονός πως το εμπάργκο που προαναφέραμε είχε πολύ μικρή διάρκεια, την περίοδο εκείνη παρουσιάστηκαν κατακόρυφες πτώσεις στα χρηματιστήρια των χωρών που εμφάνιζαν μεγάλη ανάπτυξη, με τεράστια αύξηση της ανεργίας αλλά και μεγάλη αύξηση τιμών του πετρελαίου (Hammes and Douglas 2006: 501-504).

Αργότερα, υπήρξε και δεύτερη πετρελαϊκή κρίση η οποία δημιουργήθηκε την περίοδο 1979-1980 λόγω της Ισλαμικής και Ιρακινής επανάστασης. Η επανάσταση αυτή, με την εισβολή της Σοβιετικής Ένωσης στο Αφγανιστάν επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον τομέα του πετρελαίου. Παρόλο που τα κράτη του OPEC έκαναν διάφορες ενέργειες για τη καταπολέμηση της κρίσης αυτής, με σημαντικότερη την αύξηση της παραγωγής, ωστόσο δεν κατάφεραν να μετριάσουν την κατάσταση στην οποία είχαν επέλθει. Έτσι, δεν κατόρθωσαν να αποφύγουν την αύξηση των τιμών του πετρελαίου που προκάλεσε τεράστιο πανικό και σπασμωδικές αντιδράσεις, οι οποίες επηρέασαν την αγορά σε μεγάλο βαθμό, επιφέροντας μόνο αρνητικές επιπτώσεις.

Τα αποτελέσματα της κρίσης αυτής, σύμφωνα με την εργασία που πραγματοποίησε ο Kalemli-Ozcan το 2012, ήταν: η τεράστια ανεργία, οι πάρα πολύ υψηλότεροι ρυθμοί πληθωρισμού, αλλά και η ελάττωση στην μεγέθυνση που παρουσίαζε το ΑΕΠ. Παρόλα αυτά, σημαντική ενέργεια και άξια αναφοράς ήταν η αντίδραση που παρουσίασαν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής καθιερώνοντας το «Δόγμα Carter» τον Ιανουάριο του 1980 (Kalemli-Ozcan, 2012).

Οι κρίσεις που προαναφέρθηκαν την δεκαετία του 70 προκάλεσαν και επηρέασαν σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό την κρίση χρέους που έλαβε χώρα στην Λατινική Αμερική το 1980, η οποία οφειλόταν κυρίως στην αθέτηση της πληρωμής του χρέους της από χώρες που δεν παρουσίαζαν ανάπτυξη, αλλά και χώρες της Αφρικής. Η οικονομική αυτή κρίση καλείται και «χαμένη δεκαετία». Τα βασικότερα αποτελέσματα της συγκεκριμένης κρίσης ήταν η μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού και του εξωτερικού χρέους των χωρών της Λατινικής Αμερικής (Cohn, 2009 : 66-68). Επίσης, υπήρξε επιδείνωση της συναλλαγματικής ισοτιμίας με το δολάριο, η οποία προκάλεσε μεγάλη άνοδο του χρέους, μη μπορώντας έτσι να το αποπληρώσουν. Αργότερα, δημιουργήθηκε συρρίκνωση του εμπορίου σε παγκόσμιο επίπεδο, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο τεράστια αύξηση τιμών των πρωτογενών πόρων αλλά και των

μεγαλύτερων εξαγωγών των χωρών αυτών, οι οποίες άρχιζαν να μειώνονται αισθητά (Krugman and Obstfeld 2003 : 536).

Οι κινήσεις που πραγματοποιήθηκαν την εποχή εκείνη ήταν η εξαναγκαστική λήψη μέτρων, όπως για παράδειγμα η ελάττωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων, η έντονη παρέμβαση του ΔΝΤ, η χορήγηση δανείων αλλά και η μείωση των χρεών που πραγματοποιήθηκε από τις τράπεζες μετά από αίτημα που πραγματοποίησαν το 1984 οι ΗΠΑ (Barkbu B. , 2012).

4.2.3 Η κρίση στον τραπεζικό τομέα την περίοδο 1980 -1990

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 έκανε την εμφάνισή της στις Ηνωμένες Πολιτείες η κρίση "Savings and Loans" (S & L crisis), κατά την οποία πτώχευσαν 747 από τις 3.234 τοπικές τράπεζες τύπου "savings and loans associations". Τα ιδρύματα δανεισμού και αποταμιεύσεων (S & L) ήταν τράπεζες που δέχονταν καταθέσεις ταμιευτηρίου. Ο σκοπός αυτών των καταθέσεων ήταν να χορηγούν ενυπόθηκα δάνεια για την αγορά κατοικίας ή αυτοκινήτων, καθώς και άλλα προσωπικά δάνεια.

Οι John H.Boyd & Mark Gertler (1994) σε έρευνα τους, συμφωνούν ότι τα μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα ήταν οι κύριοι υπαίτιοι για την ασυνήθιστη φτώχη παρουσίαση ολόκληρης της βιομηχανίας. Αυτοί οι οργανισμοί συνέβαλλαν, σύμφωνα με τα δεδομένα τους, με έναν σημαντικά δυσανάλογο τρόπο στην συνολική απώλεια δανείων. Δυο ήταν οι παράγοντες που επέτρεψαν αυτό να συμβεί. Πρώτον, η απορύθμιση και η οικονομική καινοτομία που οδήγησε στην αύξηση του ανταγωνισμού εντός των τραπεζών και δεύτερον, το ρυθμιστικό περιβάλλον που συνήθιζε να επιχορηγεί την ανάληψη κινδύνου σε μεγαλύτερες παρά σε μικρότερες τράπεζες. Η υπόθεση "too big to fail", ήταν το κλειδί πίσω από τη κρίση σύμφωνα με τους Boyd & Gertler.

Η Catherine England (1992), στην έρευνα που πραγματοποίησε προσπαθεί να συνοψίσει τα μαθήματα που η S & L κρίση μπορεί να διδάξει. Σύμφωνα με αυτήν, τρία είναι τα πιο σημαντικά μαθήματα: πρώτον ότι οι υπερβολικές ρυθμίσεις ήταν η πρωταρχική αιτία των προβλημάτων, δεύτερον ότι η Ομοσπονδιακή Ασφάλεια Καταθέσεων ήταν ουσιαστικά η υπεύθυνη για τα υψηλά κόστη της κρίσης και τέλος οι προσπάθειες της κυβέρνησης να προστατεύσουν την βιομηχανία προκάλεσε αρνητικές

συνέπειες και αύξηση των κοστών αναδιοργάνωσης (Trompatzi G. & Metaxas T., 2011). Ωστόσο, η κρίση στον τραπεζικό τομέα την περίοδο του 1980-1990 παρά τα μεγάλα προβλήματα που προκάλεσε, προκάλεσε και μερικά θετικά στοιχεία όπως ήταν η μεγαλύτερη ενίσχυση των μεγάλων τραπεζών.

4.2.4 Άλλες σημαντικές οικονομικές κρίσεις

Παρακάτω γίνεται αναφορά σε πολύ μεγάλες οικονομικές κρίσεις που στιγμάτισαν την παγκόσμια κοινότητα:

- Η οικονομική κρίση της Φιλανδίας το 1990. Οι βασικότερες αιτίες της κρίσης αυτής ήταν η απελευθέρωση της Φιλανδικής αγοράς γεγονός που προκάλεσε άνοδο της πιστωτικής επέκτασης, η αύξηση του χρηματιστηρίου και της κτηματαγοράς, αλλά και διάφορα άλλα σημαντικά φαινόμενα που θύμιζαν «καπιταλιστικό καζίνο» (Frederiksen, 2008).
- Η κρίση της τεκίλας του Μεξικού το 1994.
- Η χρηματοπιστωτική κρίση της Ιαπωνίας το 1990. Οι βασικότερες αιτίες της κρίσης αυτής ήταν η μεγάλη πτώση των εξαγωγών, η ιδιαίτερα σημαντική αποτίμηση της ισοτιμίας του δολαρίου, η υπερπαραγωγή σε συνδυασμό με την ελάττωση της ζήτησης, αλλά και η εισροή τεράστιων κεφαλαίων. Η συγκεκριμένη κρίση έμοιαζε αρκετά με αυτήν την κρίση της Λατινικής Αμερικής (Calderon et al, 2002).
- Η κρίση στις ασιατικές τίγρεις την περίοδο 1997 έως το 1999, η οποία ονομάστηκε έτσι εξαιτίας της ραγδαίας ανάπτυξης που εμφάνιζαν οι χώρες της Ανατολικής Ασίας.
- Η κατάρρευση του LONG-TERM CAPITAL MANAGEMENT το 1998.
- Η οικονομική κρίση Αργεντινής 1998-2002, όπου το 2001 επήλθε η χρεοκοπία της Αργεντινής, αλλά το 2000 υπήρξε ανάπτυξη εξαιτίας της υποτίμησης του πέσο (Eurobank EFG Research, 2010).

4.2.5. Οι συνέπειες των παγκόσμιων οικονομικών κρίσεων

Όλες οι παραπάνω τεράστιες οικονομικές κρίσεις δημιούργησαν πάρα πολύ μεγάλα προβλήματα και είχαν τρομερές συνέπειες όχι μόνο στην κοινωνία αλλά και στην οικονομία των χωρών αυτών που έπληξαν. Όμως υπήρξαν και επιπτώσεις, οι οποίες προκάλεσαν πτωχεύσεις χωρών. Οι 5 μεγαλύτερες πτωχεύσεις που προήλθαν από οικονομικές κρίσεις ήταν της Ισπανίας (1977), της Νορβηγίας (1987), της Φιλανδίας (1991), της Σουηδίας (1991) και της Ιαπωνίας.

Εκτός από τις πέντε αυτές, μεγαλύτερες πτωχεύσεις υπήρξαν και άλλες πτωχεύσεις τις τελευταίες δεκαετίες όπως αυτή της Ασίας το 1997-1998 (με χώρες όπως του Χονγκ Κονγκό, της Ινδονησίας, της Κορέας, της Μαλαισίας, των Φιλιππίνων και της Ταϊλάνδης), της Κολομβίας (1998) αλλά και της Αργεντινής, που πραγματοποιήθηκε το 2001 (Reinhart 2009 : 112-120).

Εκτός από τις δεκαετίες αυτές, πτωχεύσεις με μεγάλα προβλήματα υπήρξαν και παλαιότερα όπως αυτή της Νορβηγίας το 1899, της Μεγάλης Βρετανίας το 1929, αλλά και της χώρας μας, για τις οποίες θα γίνει διεξοδικότερη αναφορά και ανάλυση σε επόμενα κεφάλαια.

4.2.6 Πως η οικονομική κρίση του 1930 επηρέασε την Ελλάδα

Σε μια συνολική αποτίμηση των δεκαετιών 1920 και 1930 είναι βέβαιο ότι η ελληνική οικονομία πέρασε από μία μεγάλη δοκιμασία. Πως άλλωστε θα ήταν δυνατό να ήταν διαφορετικά, δεδομένου ότι η κρίση είχε λάβει παγκόσμιες διαστάσεις και η Ελλάδα αποτελούσε μέλος της διεθνούς οικονομίας και κοινότητας. Από τα διαθέσιμα στοιχεία διαπιστώνεται ότι η κρίση έπληξε κυρίως την αγροτική παραγωγή και τον πληθυσμό της υπαίθρου και λιγότερο την βιομηχανική παραγωγή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι στην βιομηχανία είχαν επωφεληθεί. Αντιθέτως, τα στοιχεία δείχνουν μείωση του πραγματικού μισθού, μείωση της απασχόλησης και μεγάλη αύξηση του αριθμού των ανέργων, γεγονός που δείχνει ότι μεγάλο μέρος τους προέρχονταν από την βιομηχανία.

Η αύξηση του πληθυσμού που ακολούθησε με την εγκατάσταση ενός και πλέον εκατομμυρίου προσφύγων ενίσχυσε τη συνολική ζήτηση, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε και φθινό εργατικό δυναμικό, που συνέβαλε στην αύξηση της παραγωγής, στη μείωση των πραγματικών μισθών και στην αύξηση των κερδών. Ακόμη οι γνώσεις και δεξιότητες που έφεραν μαζί τους οι πρόσφυγες οδήγησαν στη δημιουργία νέων επιχειρηματικών κλάδων, όπως π.χ. η ταπητουργία και η μεταξουργία.

Τα οικονομικά δεδομένα του μεσοπολέμου έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι παρουσιάζουν εκπληκτικές ομοιότητες με την κρίση που ξέσπασε στα τέλη του 2007 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Ορισμένα συμπεράσματα που συνάγονται από την μελέτη της περιόδου είναι ότι η Ελλάδα, όπως και οι περισσότερες χώρες, βρισκόταν σε κατάσταση κρίσης από τις αρχές τις δεκαετίας του 1920 και το 1928 με το πρόγραμμα νομισματικής σταθερότητας, όλα έδειχναν ότι τα χειρότερα είχαν περάσει. Την περίοδο όμως 1929 -1932, έτος έξαρσης της διεθνούς κρίσης, το ΑΕΠ της Ελλάδας δεν επηρεάστηκε από την κρίση και ιδίως το βιομηχανικό ΑΕΠ παρέμεινε ανέπαφο, ενώ το αγροτικό παρουσίασε κάποια ανάκαμψη. Η κρίση των ετών 1929-1932, εκδηλώθηκε ως νομισματική και κυρίως δημοσιονομική. Οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν βασίζονταν σε λαθεμένη ερμηνεία των φαινομένων.

Η μεγάλη αύξηση του χρέους και η αδυναμία εξυπηρέτησής του, οδήγησαν το 1932 στην πτώχευση και στη μεγάλη υποτίμηση της δραχμής. Την ίδια χρονιά ελήφθησαν μια σειρά μέτρων που ενίσχυσαν τον ρόλο της ΤτΕ, κατάργησαν ουσιαστικά την αγορά συναλλάγματος, επέβαλαν περιορισμούς στις εισαγωγές και ενθάρρυναν την εγχώρια παραγωγή ενδυναμώνοντας τις εσωτερικές διασυνδέσεις της ελληνικής οικονομίας. Ακόμη, πόροι που προορίζονταν για χρεολύσια και τόκους χρησιμοποιήθηκαν στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων. Ακολούθησαν έτη με ισοσκελισμένους και ενίοτε πλεονασματικούς προϋπολογισμούς, ωστόσο είναι φανερό ότι η κατάσταση δεν οδήγησε σε κάτι το εντελώς διαφορετικό και ουσιαστικά η χώρα από το 1938 άρχισε να διολισθαίνει στην ύφεση, όπως δείχνουν τα στοιχεία του Maddison. Μεσολάβησαν όμως η κατοχή και ο υπερπληθωρισμός. Οι μεταπολεμικοί πλεονασματικοί προϋπολογισμοί, σε συνδυασμό με τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη γύρω στο 1968, εξάλειψαν το δημόσιο εξωτερικό χρέος. Το δημόσιο χρέος θα ξαναγίνει πρόβλημα δύο δεκαετίες αργότερα (Lefteris Tsoulfidis, 2010).

4.2.7 Μαθήματα για το μέλλον

Σύμφωνα με έρευνα των για τις τρεις μεγάλες κρίσεις του 20^{ου} αιώνα που πραγματοποιήθηκαν στην Αμερική και την παγκόσμια απήχηση που είχαν (Bank Panic 1907, Great Depression 1929 & Loan Crisis 1980s), αναλύοντας τα αίτια, τις συνθήκες και τους τρόπους με τους οποίους η κάθε κρίση επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί, κατέληξαν σε κάποια χρήσιμα μαθήματα που πρέπει ληφθούν σοβαρά υπόψη, αλλά και στα θανατηφόρα λάθη που πρέπει να αποφευχθούν σε περίπτωση που εμφανιστούν. Σύμφωνα λοιπόν με τους ερευνητές, κάθε είδος κρίσης στοιχίζει στην οικονομία, κάποιες σε μεγαλύτερο και άλλες σε λιγότερο βαθμό. Ωστόσο, κάθε μια από αυτές, μπορεί να φανερώσει σφάλματα και λανθασμένους τρόπους διαχείρισης και μπορεί να διδάξει κάτι για το μέλλον.

Σχετικά με τον τραπεζικό πανικό του 1907, αυτό που μπορούμε να διδαχτούμε είναι το ότι πρώτα από όλα ένα μη ομοιόμορφο και ομογενές τραπεζικό σύστημα είναι πολύ αβέβαιο και μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά προβλήματα. Επιπλέον, η πληροφόρηση σχετικά με την πιστωτική ασφάλεια ή μη των τραπεζικών οργανισμών είναι πολύ σημαντική, αλλά η απόκτηση της μπορεί να αποδειχτεί πολύ δύσκολη. Η κρίση υπογραμμίζει την ανάγκη για ύπαρξη και δημιουργία ενός δανειστή *τελευταίας λύσης*, ο οποίος θα παρέχει ρευστότητα στα φερέγγυα ιδρύματα που την χρειάζονται.

Σχετικά με την Μεγάλη Ύφεση ο Slivinsky (2008) αναφέρει ότι το πιο σημαντικό μάθημα που έχει να διδάξει είναι ότι οι πολιτικές των αγορών θα έπρεπε να υπακούν στο όρκο του Ιπποκράτη: “Πρώτα να μην βλάπτουν”, και αυτό σημαίνει να αποφεύγουν τον πειρασμό να ανακατεύουν και να παραβιάζουν τους διορθωτικούς μηχανισμούς της αγοράς.

Τα πιο σημαντικά μαθήματα που προέρχονται από την κρίση του 1929, έχουν να κάνουν με την κεντρική τράπεζα και με το οικονομικό σύστημα γενικώς. Η κατάρρευση του οικονομικού συστήματος ίσως να είχε αποφευχθεί, εάν η κεντρική τράπεζα είχε καταλάβει σωστά τον ρόλο της ως δανειστή *τελευταίας λύσης*. Ο αποπληθωρισμός έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο, ενώ ο χρυσός κανόνας εφαρμόστηκε σαν μια μέθοδο υποστήριξης.

Σύμφωνα με την European Commission (2009), πέντε είναι τα κύρια μαθήματα της Μεγάλης Κρίσης. Πρώτον, είναι σημαντικό το κοινό να διατηρήσει την εμπιστοσύνη του στο τραπεζικό σύστημα και η κατάρρευση εξαιτίας της πιστωτικής ανακατανομής θα πρέπει να αποφεύγεται. Δεύτερον, η συνολική απαίτηση θα έπρεπε να διατηρηθεί και ο αποπληθωρισμός θα έπρεπε να αποφεύγεται με διάφορα μέτρα νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Τρίτον, αυτό που είναι σημαντικό είναι ότι

το διεθνές εμπόριο θα έπρεπε να διατηρηθεί και ο δασμολογικός προστατευτισμός να αποφευχθεί. Τέταρτον, οι οικονομικές αγορές θα έπρεπε να παραμείνουν ανοιχτές και να έχουν μη κεφαλαιακούς περιορισμούς. Τέλος, η διεθνής συνεργασία θα έπρεπε να καλλιεργηθεί και φαινόμενα όπως ο εθνικισμός να αποτρέπονται.

Η κατανόηση του παρελθόντος είναι ένα δυνατό όπλο για το μέλλον. Αποφεύγοντας τα λάθη του παρελθόντος, που έφερε ολέθριες συνέπειες, η κατανόηση του δύναται να οδηγήσει την οικονομία μπροστά και να τονώσει την οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, είναι πολύ σημαντικό οι αγορές να καταλάβουν τα λάθη του παρελθόντος, να μάθουν από αυτά και να προσπαθήσουν να οδηγήσουν την οικονομία στην ανάπτυξη και την ευημερία.

5^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ : ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

5.1 Η περίπτωση της Ελλάδας

Η μελέτη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας βοηθάει στην αποτελεσματική ερμηνεία των σημερινών φαινομένων, αλλά και στην πρόβλεψη των επερχόμενων πολιτικών εξελίξεων. Η εμπλοκή του διεθνούς παράγοντα στην εσωτερική ζωή της Ελλάδας, οικονομικής και πολιτικής, εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια της ελληνικής επανάστασης και συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Η ευθύνη ωστόσο για τις ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις, βαραίνει πρωτίστως την ελληνική ιθύνουσα τάξη, αριστοκρατική και αστική, και τους πολιτικούς της εκπροσώπους.

Μπροστά στο ενδεχόμενο μιας πτώχευσης εξαιτίας του τεράστιου εξωτερικού δημόσιου χρέους, είναι ανάγκη να αναμοχλεύουμε τις αντίστοιχες περιπτώσεις του 19ου και του 20ου αιώνα. Η πρώτη επίσημη ελληνική πτώχευση ήταν το 1827, πριν ακόμη αναγνωριστεί «το Βασίλειον της Ελλάδος», όταν η ελληνική διοίκηση υπό τον Ιωάννη Καποδίστρια αδυνατούσε να πληρώσει τα τοκοχρεολύσια των «δανείων της Ανεξαρτησίας». Έκτοτε, το ελληνικό αστικό κράτος θα κηρύξει πτώχευση τρεις ακόμη φορές (1843, 1892/97, 1932). Οι πτωχεύσεις αυτές συνέβαλαν πάντοτε σε πολιτικές ανακατατάξεις και σε παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων (Richard Clogg, Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2000, Κάτοπτρο, Αθήνα, 2002).

Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται περιληπτικά οι αθετήσεις πληρωμών του Ελληνικού Κράτους για τα έτη 1827, 1843, 1893, 1932 και 2010, όπου φαίνονται για κάθε έτος αντίστοιχα οι αιτιολογίες μη καταβολής των οφειλών και οι επερχόμενες ρυθμίσεις.

Πίνακας 1: Οι πτωχεύσεις της Ελλάδας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Αθέτησας Πληρωμών του Ελληνικού Κράτους

Έτος	Αιτιολογία	Ρύθμιση
1827	Αδυναμία πληρωμής των ληξιπρόθεσμων οφειλών των δύο δανείων της ανεξαρτησίας από την Αγγλία	Η Δημοσοργία του Ελληνικού Κράτους, έδωσε τη δυνατότητα καταλογισμού των δανειακών υποχρεώσεων
1843	Διακοπή καταβολής των δόσεων κοινοπρακτικού δανείου από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις ύψους 60000000 γαλλικών φράγκων	Αποκλεισμός από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Εσωτερικός Δανεισμός.
1893	Αδυναμία πληρωμής των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας ύψους 585,5 χρυσών φράγκων.	Υπαγωγή στο ΔΟΕ. Άρση του ΔΟΕ το 1978.
1932	Αθέτηση πληρωμής των εξωτερικών υποχρεώσεων της χώρας. Ύψος δανείων 2.868,1 χρυσά φράγκα	Ο τελικός διακανονισμός έγινε την περίοδο 1951-2 από τον Σ. Μαρκεζίνη. Οι πληρωμές ολοκληρώθηκαν το 1978.
2010	Αποκοπή της χώρας από της χρηματοπιστωτικές αγορές και προσφυγή στο δάνειο της ΕΕ,ΕΚΤ,ΔΝΤ. Ύψος ΔΧ 330δισ Ευρώ.	Δάνειο 110 δισ Ευρώ από ΕΕ,ΕΚΤ,ΔΝΤ και υπογραφή Μνημονίου. Εξακολουθεί να υπάρχει ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός.

Πηγές: Αλαγοσκούφης και Λαζαρέτου (2002) , Πολύδωρου (2009), Μαλούχος (2009).

Η Ελλάδα, αποτελεί την χώρα με τα περισσότερα χρόνια υπό καθεστώς χρεοκοπίας, από την γέννηση της μέχρι και σήμερα. Περισσότερα από 50 χρόνια ήταν υπό καθεστώς πτώχευσης στο σύνολο της ιστορίας της, καθώς ιδρύθηκε σαν κράτος υπό πτώχευση, με την πρώτη κιόλας επίσημη πράξη του νέου αυτού κρατιδίου να ήταν η δήλωση αδυναμίας πληρωμής κατά την διάρκεια του 1827.

Η δεύτερη πτώχευση της χώρας πραγματοποιήθηκε μετά από μερικά μόλις χρόνια, το 1843, όπου και επιβλήθηκε ο πρώτος δημοσιονομικός έλεγχος με βασικότερο στόχο, υποτίθεται, να υπάρξει βελτίωση των δημόσιων οικονομικών της Ελλάδος (Μπελογιάννης 2012: 33-40).

Στην συνέχεια της ιστορίας της χώρας ακολούθησαν ακόμα δυο χρεοκοπίες, εκ των οποίων η μια έμεινε γνωστή στην ιστορία με τη φράση «δυστυχώς επτωχεύσαμεν» που είπε ο Χαρίλαος Τρικούπης το 1893, αλλά και η χρεοκοπία του 1932 . (Ελευθεριάδης, 2011)

Στην πρώτη εκ των δύο αυτών πτωχεύσεων, οι ξένοι δανειστές της χώρας αλλά και του παλατιού, ήρθαν σε συνεννόηση με στόχο να στήσουν τον γνωστό ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Βασικότερος στόχος ήταν η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898, μέσω του οποίου δεσμεύτηκαν όλοι οι κύριοι πόροι του ελληνικού δημοσίου για να γίνει η αποπληρωμή των χρεών που προήλθαν από ξένους δανειστές.

Ο συγκεκριμένος Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος έδρασε ουσιαστικά μέχρι τις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και υπό το καθεστώς του πραγματοποιήθηκε και η τελευταία πτώχευση της χώρας, που όπως προαναφέρθηκε έγινε το 1932.

Γενικότερα, η περίπτωση της οικονομίας της χώρας αφορούσε τις περιόδους οικονομικών υφέσεων, καθώς σε κάθε περίοδο κρίσης αναδεικνυόταν όλα τα μειονεκτήματα και οι αδυναμίες της Ελλάδας, με αποτέλεσμα να δέχεται μια ή ακόμα και 2 χρεοκοπίες. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τις αντιστοιχίες που ακολουθούν με τις πτωχεύσεις στο σύνολο της ιστορίας της χώρας και πως αυτές συνδέονται με τις παγκόσμιες κρίσεις. Οι αντιστοιχίες αυτές είναι οι εξής :

- Κρίση 1815-1845: πτωχεύσεις 1827 και 1843
- Κρίση 1873-1896: πτώχευση 1893
- Κρίση 1920-1945: πτώχευση 1932
- Κρίση 2007: Η μεγαλύτερη χρηματοοικονομική ύφεση που έχει δεχτεί η Ελλάδα με προοπτικές πτώχευσης (Τσίμας 2011:123-125)

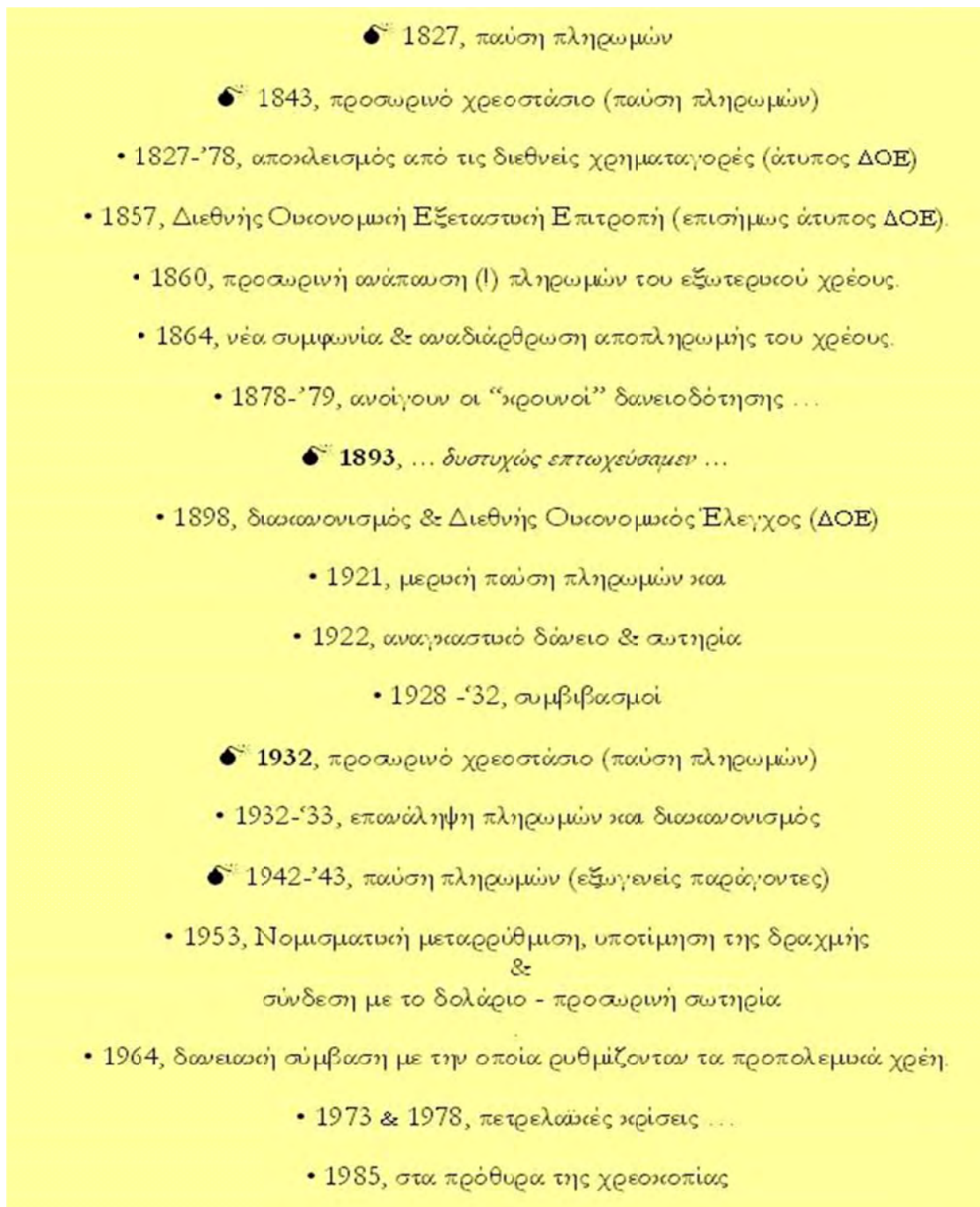
Εξάιρεση στις παραπάνω αντιστοιχίες αποτελεί η οικονομική κρίση του 1970 μέχρι το 1980, όπου η χώρα δεν κήρυξε πτώχευση αλλά έφτασε πάρα πολύ κοντά στην χρεοκοπία στα τέλη του 1980, όπως επίσης και στις αρχές του 1990. Η χρεοκοπία τότε αποφεύχθηκε κυρίως εξαιτίας της διεθνούς ανάκαμψης, η οποία την συμπαρέσυρε σε ανάπτυξη μέχρι το 2007. Ωστόσο στο ξέσπασμα της νέας οικονομικής

κρίσης στην Αμερική που συμπαρέσυρε όλο τον κόσμο, έφτασε και στην Ελλάδα το 2008 (Τσακαλογιάννης, (2008: 90-94).

Αν εξαιρέσει πάντως κανείς την κατοχή, κατά την διάρκεια της οποίας η Ελλάδα υποχρεώθηκε για υπέρτερους λόγους να πραγματοποιήσει στάση πληρωμών, έχουν περάσει περίπου 82 χρόνια μέχρι σήμερα από την τελευταία φορά όπου ο όρος της «πτώχευσης» ακούστηκε στην χώρα, τόσο πολύ όσο ακούγεται τα τελευταία χρόνια. Αιτία είναι η παγκόσμια χρηματοοικονομική ύφεση στην οποία έχει επέλθει η χώρα από το 2008 μέχρι και σήμερα, με όλα τα επακόλουθα που αυτή επέφερε όπως το ΔΝΤ και τα 2 Μνημόνια (Νάσιος, 2012: 44-46).

Όπως έχει προαναφέρει όλες οι πτωχεύσεις τις οποίες έχει κηρύξει η χώρα μέχρι σήμερα οφειλόταν κυρίως στην αδυναμία της Ελλάδος να πληρώσει τον υπέρμετρο, αλλά και πάρα πολύ ακριβό εξωτερικό δανεισμό δημιουργώντας, σιγά-σιγά με την πάροδο των ετών, έναν φαύλο κύκλο ακόμα μεγαλύτερων δανεισμών (Μαλούχος, 2009). Στον πίνακα που ακολουθεί αποτυπώνονται παραστατικά όλες οι στάσεις πληρωμών, αλλά και οι χρεωκοπίες της Ελλάδας από την αυτονομία της ακόμη έως και το 1985.

Εικόνα 2: Πτωχεύσεις και στάσεις πληρωμών στην Ελλάδα

Πηγή: (Καρανάτση, 2013)

5.2 Η πρώτη πτώχευση του 1827

Η οικονομική ιστορία της χώρας αρχίζει πριν ακόμα από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής εκείνης ήθελαν να υποβοηθήσουν τον αγώνα της Ελλάδας εξυπηρετώντας με αυτόν τον τρόπο και τα δικά τους συμφέροντα. Έτσι, ενίσχυσαν οικονομικά την προετοιμασία της ελληνικής επανάστασης του 1821 για την ανεξαρτητοποίηση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία με βασικότερο όμως στόχο τους τον κατακερματισμό αυτής. Οι χώρες που βοήθησαν οικονομικά την χώρα μας εκείνη την περίοδο ήταν η Αγγλία, αλλά και η Γαλλία (Λουλάκης 2010 : 90-95).

Γενικότερα, η αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας αποτελούσε προϊόν των πολεμικών επιτυχιών των Ελλήνων, κυρίως από το 1821 μέχρι και το 1824, του φιλελληνικού κινήματος, αλλά και του τεράστιου ανταγωνισμού που υπήρχε μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της περιόδου εκείνης. Το πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 αποτελεί έναν συμβιβασμό για τα συμφέροντα τους. Το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος υπήρξε δέσμιος του διεθνούς συστήματος ασφαλείας και του βρετανικού κυρίως χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Οι χρηματοπιστωτικοί οίκοι του Λονδίνου εκχώρησαν το 1824 και 1825 τα περιβόητα «δάνεια της ανεξαρτησίας» με επαχθείς όρους για τους επαναστατημένους Έλληνες. Έτσι, η πρώτη πτώχευση έρχεται το 1827, όταν το ελληνικό κράτος δεν υφίσταται ακόμη επισήμως. Ο απελευθερωτικός αγώνας του 1821 υπήρξε μια μοναδική ευκαιρία για τις αγγλικές τράπεζες. Ενώ δάνεισαν τους επαναστάτες με ονομαστικά δάνεια συνολικού ύψους 2.8 εκατ. λιρών της εποχής, τελικά μόνο το 20% του ποσού έφτασε στον σκοπό του. Το μεγαλύτερο σπαταλήθηκε στην πληρωμή τόκων και προμηθειών, στα χρηματιστήρια της Ευρώπης ή σε παραγγελίες πολεμικού υλικού που ποτέ δεν έφτασε στην Ελλάδα. Το πιο απεχθές όμως μέτρο που προβλεπόταν για την αποπληρωμή των δανείων ήταν η υποθήκευση των “εθνικών κτημάτων” που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους ιδιοκτήτες τους. Η ιστορία δανεισμού της χώρας μας αρχίζει με τα δύο αυτά γνωστά βρετανικά δάνεια. Ένα ακόμα μέρος του δανείου καταναλώθηκε για τις εμφύλιες αναμετρήσεις, με αποτέλεσμα ένα πολύ μικρό μόνο μέρος αυτών των χρημάτων να χρησιμοποιηθεί τελικά για τους ουσιαστικούς σκοπούς της Επανάστασης.

Πίνακας2: Πρώτο δάνειο πτώχευσης 1827.

Ημερομηνία Υπογραφής	8/20.2.1824
Εκδότης	Οίκοι Longhman, O' brien, Ellice and Co
Ονομαστική Αξία	800.000 λ. σ.
Τιμή Έκδοσης	59%
Πραγματικό	472.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5% με αναδρομικότητα τόκων από 1.1.1824
Τρόπος Εξόφλησης	Με εξαμηνιαίες δόσεις εντός 38 ετών
Εγγυήσεις	Υποθηκεύονται τα εθνικά κτήματα και όλα τα δημόσια έσοδα

Πηγή: (Πατούνα 2011 : 29)

Πίνακας3: Κρατήσεις πρώτου δανείου πτώχευσης 1827.

Προκαταβολικά τόκοι 2 ετών	80.000 λ. σ.
Προκαταβολικά χρεολύσια 2 ετών	16.000 λ. σ.
Για προμήθειες με 3%	24.000 λ. σ.
Για προμήθεια επί της πληρωμής των τόκων	3.000 λ. σ.
Σύνολο	123.000 λ. σ.

Πηγή: (Πατούνα 2011 : 29)

Πίνακας 4: Δεύτερο δάνειο πτώχευσης του 1827.

Ημερομηνία Υπογραφής	7.2.1825
Εκδότης	J and S Ricordo
Ονομαστική Αξία	2.000.000 λ. σ.
Τιμή Έκδοσης	55.5%
Πραγματικό	1.100.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5% με αναδρομικότητα τόκων από 1.1.1825
Χρεολύσιο	1% επί ονομαστικής αξίας
Χρόνος Εξόφλησης	Δεν ορίζεται ρητά, από λογαριασμό παρακρατηθέντων χρεολυσίων συνάγεται δεκαετής

Πηγή: (Ηλιαδάκης 2003 :31)

Πίνακας 5: Κρατήσεις δανειοδοτών δεύτερου δανείου πτώχευσης 1827.

Τόκοι 2 ετών	200.000 λ. σ.
Χρεολύσια 1 έτους προς 1%	20.000 λ. σ.
Προμήθεια πληρωμής τόκων επί των τόκων	4.000 λ. σ.
Προμήθεια, μεσιτικά και έξοδα συνομολόγησης εφάπαξ	60.000 λ. σ.
Σύνολο	284.000 λ. σ.

Πηγή: (Πατούνα 2011 : 31)

Έτσι τα δάνεια που συνήφθησαν το 1824 και το 1825 έφεραν την πρώτη πτώχευση ωρίτερα και από την δημιουργία του ελληνικού κράτους, καθώς το 1827 δηλώνεται αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων αφού δεν είχαν εισπραχθεί. Όπως παρατηρείται και στους ανωτέρω πίνακες το 1ο δάνειο ανερχόταν στις 800.000 λίρες και είχε διάρκεια 36 χρόνων. Ποσό πάρα πολύ υψηλό για την εποχή εκείνη εκ του οποίου, όμως, στην χώρα έφθασε σε διάφορες δόσεις και πάρα πολλές καθυστερήσεις το ποσό των 298.700 λιρών (Ρωμαίος 2012 :88-93).

Το δεύτερο δάνειο που έφτασε τα 2 εκατομμύρια λίρες, το οποίο όμως είχε διαιρεθεί σε 200 χιλιάδες ομολογίες των 100 λιρών. Στην χώρα μας τελικά έφτασε το 55% του συνολικού ποσού το οποίο ανερχόταν περίπου στο 1.100.000 λίρες (Τσακαλογιάννης 2008: 78-82). Στο τέλος, μετά από όλες τις κρατήσεις το ποσό που έφτασε στην χώρα μας ήταν μόνο 232.558 λίρες, αρκετά λιγότερα δηλαδή ακόμα και από το πρώτο δάνειο το οποίο είχε ονομαστική αξία 800.000 λίρες. Η πρώτη χρεοκοπία επομένως, προήρθε από τον δανεισμό των Άγγλων, τα επονομαζόμενα «επαναστατικά δάνεια», εκ των οποίων μόλις το 20% έφτασε χρηματικά στη χώρα για τον σκοπό που είχαν συναφθεί (Ανίσα, 2012).

Ο Καποδίστριας το 1827 αιτείται καινούργιο δάνειο από τους Ευρωπαίους για να μπορέσει να ανταποκριθεί στην αποπληρωμή ενός μέρους των προηγούμενων δανείων και για να βοηθήσει την ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Το αίτημα του όμως δεν έγινε αποδεκτό, οι ξένοι δανειστές δεν είχαν διάθεση να παραχωρήσουν νέα δάνεια στους Έλληνες. Υπό αυτές τις συνθήκες και μπροστά στην αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων τη ανεξαρτησίας, η ελληνική διοίκηση οδηγείται στην πτώχευση. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης ο Καποδίστριας στράφηκε σε ένα εσωτερικό κυρίως πρόγραμμα ανοικοδόμησης της οικονομίας που προκάλεσε ωστόσο την αντίδραση τόσο του εξαθλιωμένου λαού που ζητούσε την αναδιανομή των «εθνικών γαιών», όσο και των προκρίτων που αισθάνθηκαν ότι παραμερίζονται από τα κέντρα άσκησης της εξουσίας (Η ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος II).

Βάση των όσων αναφέρουν όμως, αρκετοί ιστορικοί, η συγκεκριμένη χρεοκοπία της Ελλάδας μπορεί να είχε και θετικές συνέπειες, εξαιτίας της σύνδεσης που υπάρχει της χρεοκοπίας αυτής της χώρας με την Ναυμαχία του Ναβαρίνου. Η τελευταία πραγματοποιήθηκε την ίδια χρονιά, μετά από μυστική συμφωνία που πάρθηκε μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων, διασώζοντας με αυτόν τον τρόπο την ελληνική επανάσταση και προκαλώντας τελικά την δημιουργία κράτους, μέσω του οποίου θα μπορούσαν αργότερα να εισπράξουν πολύ περισσότερα χρήματα.

5.3 Η δεύτερη πτώχευση του 1843

Μετά την ανεξαρτητοποίηση και σύσταση του ελληνικού κράτους, η χώρα οδηγήθηκε για ακόμη μια φορά σε πτώχευση το 1843, εξαιτίας των υπέρογκων ποσών που εξυπηρετούσε στα δάνεια των προηγούμενων ετών. Αφού το Λονδίνο και το Παρίσι πρώτα αρνήθηκαν να δανείσουν τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος, για να κάνει το κράτος να λειτουργήσει, έβαλε χρήματα από την δική του περιουσία και εξέδωσε τα πρώτα ακάλυπτα ελληνικά χαρτονομίσματα.

Βέβαια, για την διασπάθιση των «δανείων της ανεξαρτησίας» ευθύνονται ως ένα βαθμό και οι ίδιοι οι Έλληνες, καθώς ένα τμήμα τους χρησιμοποιήθηκε στη διεξαγωγή των εμφυλίων πολέμων κατά τα χρόνια της επανάστασης. Θα πρέπει ωστόσο να αναγνωριστεί το γεγονός ότι η αποδοχή από τη μεριά τους των ληστρικών δανείων ήταν εν μέρει δικαιολογημένη με βάση των πολεμικών συνθηκών, την διάλυση της οικονομίας και κυρίως την ανάγκη για διεθνή αναγνώριση. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και τον ερχομό του Όθωνα, ως βασιλιά το 1832, οι μεγάλες δυνάμεις και η ξενόφερτη βαυαρική διοίκηση συνέχισαν την κακοδιαχείριση των πόρων και δημοσιονομικών μεγεθών της χώρας. Ο ερχομός του νέου βασιλιά συνοδεύτηκε από εγγυήσεις για την παροχή δανείου 60 εκ. γαλλικών φράγκων, παρόλα αυτά τα χρήματα αυτά ήταν να δοθούν το 1827 και δόθηκαν με την έλευση του Όθωνα και τα 33 εκατομμύρια επεστράφησαν για την αποπληρωμή των «Δανείων της Ανεξαρτησίας». Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνονται οι όροι του δανείου με το ποσό που εγκρίθηκε και το επιτόκιο πληρωμής του. Ακόμη διαπιστώνεται το πραγματικό ποσό που αντλήθηκε και ο χρόνος εξόφλησής του. Μέχρι το 1833 είχαν εκχωρηθεί τα 2/3 του δανείου που ουσιαστικά χρησιμοποιήθηκαν για αποπληρωμή των δύο προηγούμενων βρετανικών δανείων.

Πίνακας 6: Δάνειο 60 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων (1833).

Ημερομηνία Υπογραφής	12.1.1833
Εκδότης	Οίκος Rothschild
Ονομαστική Αξία	60.000.000 φρ. (67.008.000 δρχ)
Τιμή Έκδοσης	94%
Πραγματικό	56.400.000 λ. σ.
Επιτόκιο	5%
Χρόνος Εξόφλησης	36 χρόνια (1836-1871) με εξαμηνιαίες δόσεις
Χρεολύσιο	1%
Προμήθεια	2%

Πηγή : (Πατούνα 2011 : 36)

Το συγκεκριμένο δάνειο, όπως και όλα τα προηγούμενα που είχαν δοθεί στην χώρα τα παρελθόντα έτη, δαπανήθηκαν ως επί το πλείστον για διάφορες πληρωμές δανείων, για την υποστήριξη της γραφειοκρατίας, αλλά και σε στρατιωτικά έξοδα. Από τα χρήματα αυτά που έλαβε η χώρα, έχασε σχεδόν 33 εκατομμύρια γαλλικά φράγκα από τοκογλύφους και διάφορους τραπεζίτες που κράτησαν το ποσοστό για τόκους, οι οποίοι είχαν την μορφή προκαταβολής, αλλά και για το σύνολο των εξόδων των δανεισμών εκείνων. Ακόμα, κρατήθηκαν από αυτά τα 60 εκατομμύρια γαλλικών φράγκων περίπου 2,5 εκατομμύρια ακόμα από την Μεγάλη Βρετανία, την Γαλλία αλλά και την Ρωσία με στόχο την αποπληρωμή όλων των προηγούμενων δανεισμών των οποίων είχε πάρει η Ελλάδα κατά την περίοδο που κυβερνούσε ο Ιωάννης Καποδίστριας (Καζάκης, 2011) .

Από το παραπάνω δάνειο σε 12,5 εκατομμύρια γαλλικά φράγκα έγιναν κρατήσεις από τους Τούρκους, με απώτερο όμως σκοπό, την εξαγορά περιοχών της Αττικής, της Εύβοιας αλλά και της Φθιώτιδας. Σαν συνέπεια των κρατήσεων αυτών επωφελήθηκε η Ρωσία, διότι ένα μέρος των χρημάτων δόθηκε απευθείας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Ρωσία για την κάλυψη χρεών της Τουρκίας προς τη Ρωσία.

Έτσι, από τη μη ανάκαμψη της οικονομίας προκλήθηκε η άρνηση καταβολής της τρίτης δόσης του δανείου, διότι η χώρα αδυνατούσε να εκπληρώσει το δημόσιο χρέος της. Η Αγγλία πρόβαλε διάφορα εμπόδια για την καταβολή της τρίτης σειράς του συγκεκριμένου δανείου με βάση τις διαφωνίες που είχε για την εξόφληση του γερμανικού δανείου σε αγγλικά χρήματα. Ακόμα, η Μεγάλη Βρετανία, πίστευε πως απαραίτητη προϋπόθεση έκδοσης της τρίτης σειράς του δανείου αυτού ήταν, η συνταγματοποίηση του πολιτεύματος στην χώρα μας. Εκείνη την περίοδο, οι Γάλλοι και οι Ρώσοι είχαν επέλθει ήδη σε συμφωνία μεταξύ τους και υπό αυτήν την πίεση της εξυπηρέτησης του δανεισμού θα συναινέσει στην πορεία και η Αγγλία (Μπελογιάννης 2012: 44-46).

Με τον τρόπο αυτόν, η τρίτη σειρά του συγκεκριμένου δανείου δόθηκε σταδιακά από το 1837 μέχρι και το 1842. Στο σύνολο τους εκδόθηκαν περίπου 19.531 ομολογίες ονομαστικού κεφαλαίου 20 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων (περίπου δηλαδή 22.336.000 δραχμών) εκ των οποίων κυκλοφόρησαν 16.835 ομολογίες ονομαστικών κεφαλαίων 19.252.559 δραχμών και πραγματικού κεφαλαίου 17.494.408 δραχμών (Ηλιαδάκης 2003 : 26-30). Κατά την χρονική περίοδο από το 1836 μέχρι και το 1842 πάντως, η χώρα μας κατέβαλε για την εξυπηρέτηση των δανειακών της υποχρεώσεων 23.420.461 δραχμές. Από όλα τα παραπάνω δεδομένα που αναφέρθηκαν και τον μαθηματικό υπολογισμό των ποσών που έφτασαν στη χώρα και των υποχρεώσεων που είχε, συμπεραίνεται ότι ολόκληρη η τρίτη σειρά του συγκεκριμένου δανείου δεν ήταν αρκετή για να καλυφθούν οι δανειακές υποχρεώσεις της χώρας μας.

Μερικά χρήματα ακόμα από το συνολικό ποσό αυτό των 60 εκατομμυρίων γαλλικών φράγκων που έμειναν, τα μοιράστηκαν οι Άγγλοι με τους Γάλλους και το ποσό το οποίο έλαβε τελικά η Ελλάδα έφτανε σχεδόν τα 9 εκατομμύρια δραχμές, εκ των οποίων ένα μεγάλο κομμάτι κρατήθηκε από τους Γερμανούς μιας και είχαν την μεσιτεία του δανείου αυτού μέσω του οίκου Έικταλ του Μονάχου της Γερμανίας, το οποίο και υπογράφηκε στις 7 Μαΐου του 1932 (Ελευθεριάδης, 2011) (βλ. πίνακα 8).

Πίνακας 7: Χρήση δανείου.

Ονομαστικό κεφάλαιο		63.924.559,87 δρχ.
Διαφορά 6% μεταξύ ονομαστικής τιμής και τιμής έκδοσης 94%	3.835.473,60	
Τόκοι προεξόφλησης	1.176.288,10	
Σύνολο		5.011.761,70 δρχ.
ΑΠΟΔΟΤΕΟ		58.912.798,17 δρχ.

Πηγή : (Πατούνα 2011 : 40)

Πίνακας 8: Έξοδα και καταβολές δανείου

Τόκοι	26.896.174,81	
Χρεολύσια	5.379.234,90	
Προμήθεια 1%	322.753,89	
Διάφορα έξοδα και τόκοι επί των προκαταβολών	482.631,71	
Σύνολο		33.080.795,31 δρχ.
Καταβληθέντα στον Έιχταλ (τόκοι, προμήθειες, έξοδα, ασφάλιστρα)		1.964.251,73 δρχ.
Έναντι προκαταβολών των ΤΜΔ προς Καποδίστρια και χρέους ανεξαρτησίας		2.238.559,15 δρχ.
Αποζημίωση Πύλης		12.531.164,54 δρχ.
Γενικό Σύνολο		49.814.770,73 δρχ.
ΑΠΟΔΟΤΕΟ		58.912.798,17 δρχ.
Γενικό Σύνολο Εξόδων		49.814.770,73 δρχ.
ΥΠΟΛΟΠΙΟ		9.098.027,44 δρχ.

Πηγή : (Πατούνα 2011 : 40-41)

Τον Ιανουάριο του 1843 η χώρα δήλωσε χρεοκοπία και επίσημα για δεύτερη φορά, ανακοινώνοντας στις μεγάλες δυνάμεις πως δεν μπορεί να πληρώσει τα τοκοχρεολύσια του Μαρτίου του 1843, ζητώντας ταυτόχρονα την καταβολή αυτών, υπό μορφή καινούριας πίστωσης. Στην συνέχεια της εργασίας διαπιστώνεται ότι υπάρχουν και άλλες αιτίες όπου οφείλεται η δεινή κατάσταση στην οποία επήλθε η χώρα μας, έτσι ώστε να φτάσει το 1843 στο σημείο να κηρύξει πτώχευση για δεύτερη φορά μέσα σε μόλις μερικά χρόνια από την πρώτη χρεοκοπία της το 1827. (Gatoroulos, 2013).

Την περίοδο εκείνη στην Αγγλία και πιο συγκεκριμένα στο Λονδίνο, συμφωνήθηκαν οι βασικοί όροι αλλά και οι κύριες προϋποθέσεις που αφορούσαν του δανεισμούς αυτούς, οι οποίοι καταβλήθηκαν στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Οι προϋποθέσεις αυτές οριοθετούσαν επιτροπή ελέγχου και επιβολή εκχώρησης του συνόλου των εθνικών πόρων της χώρας. Από την ημέρα εκείνη και μέχρι το 1843 από αυτούς τους εθνικούς πόρους καλύφθηκε το μεγαλύτερο κομμάτι του δανείου, έχοντας παράλληλα σαν τραγική συνέπεια για τους κατοίκους της χώρας δυσβάσταχτους φόρους, αλλά και ταυτόχρονα συνέχιση των υποθηκεύσεων των κτημάτων τους (Σβορώνος 2007 : 55-59).

Όπως αναφέρει και ο Derek Gatoroulos στην μελέτη που πραγματοποίησε για τις οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα, όλα αυτά τα δυσβάσταχτα μέτρα είχαν σαν αποτέλεσμα να οδηγήσουν σε τεράστια προβλήματα, προκαλώντας με τον τρόπο αυτόν ένα τεράστιο χάος από όπου η χώρα δεν ήταν σε θέση να ξεφύγει. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση ήταν κυρίως στην εξόφλησης των τόκων, αλλά και στη χρήση του συνόλου των υπολοίπων χρημάτων σε δαπάνες του στρατού και της Βαυαρικής Διοίκησης, που όπως είπαμε προηγουμένως είχε την μεσιτεία του συγκεκριμένου δανεισμού τον οποίο πήρε ο Όθωνας εκείνη την περίοδο, με βασικότερο στόχο να ορθοποδήσει την οικονομική κατάσταση της χώρας μας. (Gatoroulos, 2013)

Εικόνα 3: Δάνειο 1832.

64.000.000 π. δρχ. με τιμή έκδοσης 94% = 57.000.000 δρχ.	
κέρδη για τον ειδοτικό (τραπεζικό) οίκο Ρότσαντ	4.945.761,60
τοκοχρεολύσια 1833-35	7.600.000,00
χρέη προς τις μεγάλες δυνάμεις	1.962.407,24
Εξαγορά Αττικής, Ευβοίας και Φθιώτιδας	12.531.238,40
Οδοιπορικά της Βαυαρικής Αντιβασιλείας	422.207,20
Οδοιπορικά του διοικητικού προσωπικού	163.545,20
Μισθοί Αντιβασιλείας	1.409.000,00
Μεταφορά βαυαρικού στρατού	1.656.703,28
.....	<hr/>
	35.668.141,35

Πηγή : (Καρανάτση, 2013)

Παράλληλα, η παγκόσμια οικονομία της εποχής εκείνης ήταν ήδη σε κρίση από το 1815, κρίση που συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση την δεκαετία του 1840. Η χώρα μας, που δεν πήρε την τρίτη δόση του συγκεκριμένου δανεισμού, δεν ήταν σε θέση να αποπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχε και για τον λόγο αυτό βρισκόταν σε αναζήτηση καινούριων δανεισμών. Έτσι, στράφηκε στη Μεγάλη Βρετανία, εκ της οποίας έλαβε αρνητική απάντηση, όπως επίσης και από τις δυο άλλες μεγάλες δυνάμεις της περιόδου εκείνης, της Γαλλίας και της Ρωσίας (Ανίσσα, 2012).

Στην συνέχεια, υπήρξαν διάφορες σκληρές διαπραγματεύσεις των χωρών αυτών (οι οποίες είχαν υπογράψει νωρίτερα πρωτόκολλο για τα δάνεια αυτά) με την ελληνική κυβέρνηση, οι οποίες οδήγησαν την χώρα μας στην συμφωνία για υπογραφή **μνημονίου**, βάση του οποίου η κυβέρνηση της χώρας όφειλε

μέσω διαφόρων μέτρων λιτότητας να πληρώσει όλα τα προηγούμενα δάνεια τα οποία είχε λάβει (Βαγιανός et al, 2010).

Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής, που στην συγκεκριμένη περίπτωση αποτελούσαν τους δανειστές της χώρας, για να είναι σίγουροι πως οι οφειλές της Ελλάδας θα αποπληρωθούν στο ακέραιο, τοποθέτησαν εκπροσώπους τους στα υπουργεία της χώρας με βασικότερο στόχο την παρακολούθηση εκ του σύνεγγυς της λειτουργίας και τήρησης όλων όσων συμφωνήθηκαν με την υπογραφή του μνημονίου (Μπελογιάννης 2012: 54-58).

Όλα τα μέτρα που είχαν παρθεί εκείνη την περίοδο και θα αναφερθούν αναλυτικότερα στην συνέχεια, αλλά και οι εγγυήσεις που είχαν ληφθεί και δοθεί στις τρεις αυτές μεγάλες δυνάμεις της εποχής εκείνης, σήμαιναν με λίγα λόγια την υποδούλωση της Ελλάδος στις χώρες αυτές. Τα μέτρα που λήφθηκαν με την υπογραφή του μνημονίου και αργότερα με την εφαρμογή του, όλα τα δημόσια έσοδα της Ελλάδος πήγαιναν απευθείας για την εξυπηρέτηση των δανείων αυτών (Ελευθεριάδης, 2011).

Η βαριά φορολογία που επήλθε μετά την υπογραφή του μνημονίου το 1842, είχε τις παρακάτω συνέπειες :

- Περισσότερα από τρία εκατομμύρια έλλειμμα στον προϋπολογισμό
- Ακαλλιέργητα χωράφια
- Διάλυση αρκετών επαρχιακών συμβολαίων λόγω διαμαρτυριών ενάντια στη φορολογία
- 13 μέλη συμβουλίου της Μεσσηνίας φυλακίστηκαν, εξαιτίας ενυπόγραφης διαμαρτυρίας για την φορολόγηση. (Μπελογιάννης 2012 : 55-56)

Τα μέτρα λιτότητας που λήφθηκαν εκείνη την περίοδο του 1843, είναι τα παρακάτω :

- Απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων κατά το 1/3
- Μείωση των μισθών κατά 20%
- Διακοπή της παροχής συντάξεων, που φυσικά ήταν ελάχιστες και λαμβανόταν κυρίως από στρατιωτικούς και δημόσιους υπάλληλους

- Ελάττωση των στρατιωτικών εξόδων και των δημόσιων επενδύσεων
- Αύξηση των δασμών και των φόρων
- Τακτοποίηση των αυθαίρετων κατασκευών και των καταπατήσεων γης, παράλληλα με την ρύθμιση όλων των εκκρεμών φορολογικών υποθέσεων με την καταβολή ενός συγκεκριμένου ποσού (Τσουλφίδης, 2012).

Εξαιτίας όλων των παραπάνω μέτρων που είχαν ληφθεί εκείνη την περίοδο, δηλαδή πριν από τον Ιούνιο του 1843, η χώρα είχε περιέλθει σε δεινή κατάσταση με πολύ δυσμενείς συνθήκες. Έτσι, τον Ιούνιο του 1843, όπου η ελληνική κυβέρνηση ενημερώνει τους δανειστές της πως δεν είναι σε θέση να ξεχρεώσει τα δάνεια που έχει λάβει, ζητά εκ νέου καινούριο δανεισμό με στόχο να κατορθώσει να αποπληρώσει τα προηγούμενα χρήματα που είχε δανειστεί. Οι δανειστές της έδωσαν αρνητικές απαντήσεις (Καζάκης, 2011).

Το καλοκαίρι του 1843 η Ελλάδα έπρεπε να αποπληρώσει τα τοκοχρεολύσια όλων των δανεισμών που είχε λάβει τα προηγούμενα χρόνια. Όπως έχει αναφερθεί παραπάνω όλα τα χρήματα των δανείων αυτών δεν διανεμήθηκαν σε σωστές υποδομές που θα ενίσχυαν την ανάπτυξη της χώρας, αλλά αντίθετα ξοδεύτηκαν σε εμφύλιους πολέμους και γενικότερα για λόγους της επανάστασης εκείνης της εποχής (Gatoroulos, 2013).

Το σύνολο των τόκων που καλούνταν να πληρώσει εκείνη την περίοδο η χώρα ανερχόταν στα 7 εκατομμύρια δραχμές περίπου ετησίως. Κάτι που ήταν εξαιρετικά απίθανο να συμβεί και να βοηθήσει την ανάπτυξη της χώρας, μιας και τα συνολικά έσοδα της Ελλάδας ήταν κατά πολύ λιγότερα από 14 εκατομμύρια δραχμές τον χρόνο, που σημαίνει πως ήταν αδύνατο να καταβληθούν τα μισά από αυτά τα χρήματα σε τόκους (Ηλιαδάκης 2003: 28-33).

Όλες αυτές οι καταστάσεις και συνθήκες προκάλεσαν τεράστια προβλήματα με αποτέλεσμα τη μεγάλη αγανάκτηση του κόσμου από την συνεχόμενη υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο στρατιωτικό κίνημα. Αυτό είχε σαν συνέπεια, στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, την δημιουργία Συντάγματος.

Η διαφαινόμενη αφερεγγυότητα που έχει επιδείξει αυτά τα χρόνια η χώρα στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, έχει σαν συνέπεια την αδυναμία σύναψης καινούριων δανεισμών. Ακόμα, η δεύτερη πτώχευση του 1843 επέβαλλε το Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο (Δ.Ο.Ε.) το 1856, σχετικά με τον έλεγχο της δημοσιονομικής διαχείρισης και διοίκησης της χώρας (Λουλάκης 2010: 70-73).

Αφού, προηγήθηκε μια δεκαετία απόλυτης μοναρχίας από τον Όθωνα από το 1833 μέχρι και την πτώχευση του 1843, υπήρξαν τεράστιες αντιδράσεις που προκάλεσαν την δυσαρέσκεια των Ελλήνων και για τον λόγο αυτόν το 1844 ψηφίστηκε το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδος, στο οποίο το πολίτευμα του οριζόταν η Συνταγματική Μοναρχία, η οποία και κράτησε μέχρι το 1862 (Ταλιουρίδου 2009: 66-69).

Ο ελληνικός λαός, σύμφωνα με το Σύνταγμα που είχε θεσπιστεί, απαιτούσε να διωχθούν οι Γερμανοί και παράλληλα να σταματήσουν να πληρώνουν τοκοχρεολύσια μιας και η εθνοσυνέλευση μέσω ψηφίσματος αμφισβήτησε τα δάνεια του Λουδοβίκου. Ύστερα από την εξέγερση που πραγματοποίησαν οι Έλληνες το 1843, οι Γερμανοί προσπάθησαν σε συνδυασμό με τις άλλες τρεις μεγάλες δυνάμεις να προστατέψουν την βασιλεία του Όθωνα (Μπελογιάννης 2012: 55-57). Μετά την έξωση του Όθωνα και την μεταπολίτευση του 1862 τα έξοδα αυξήθηκαν, εξαιτίας όσων γινόντουσαν στην Ελλάδα την περίοδο εκείνη (Κρητική επανάσταση, εσωτερικές ανωμαλίες κλπ.) σε συνδυασμό με την άνοδο των δανεισμών. Αυτά προκάλεσαν την επόμενη πτώχευση της χώρας, την οποία θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα η οποία αφορά την χρεοκοπία της Ελλάδος του 1893 (Τότσικας, 2012).

5.4 Η τρίτη πτώχευση του 1893

Η προσωπικότητα, μια εκ των πιο σημαντικών προσωπικοτήτων του ελληνισμού, η οποία διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο εκείνη την περίοδο, ήταν του Χαρίλαου Τρικούπη. Τα βασικότερα επιτεύγματα του εντοπίζονται κυρίως στην οργάνωση του εσωτερικού της χώρας. Ωστόσο, το 1895 υποχρεώθηκε να διακόψει τις πληρωμές των εξωτερικών δανεισμών, ενώ ταυτόχρονα πάρθηκαν μέτρα λιτότητας που μετέπειτα οδήγησαν στην ήττα του το 1895. Ακολούθησε η αυτοεξορία του στις Κάνες, όπου και πέθανε έναν χρόνο αργότερα (Ταλιουρίδου 2011 : 66-77).

Στον Χαρίλαο Τρικούπη ανήκει η γνωστή πολιτική φράση «Κύριοι, Δυστυχώς Επτωχεύσαμεν», την οποία αναγκάστηκε να εκφωνήσει στην Βουλή της χώρας στις 10 Δεκεμβρίου του 1893. Εξαιτίας, όλων όσων είχαν προηγηθεί, αλλά η κρίση της σταφίδας που αποτελούσε το κυριότερο αγαθό που εξήγαγε τότε η Ελλάδα, αύξησαν το χρέος της χώρας (Frangouli, 2013).

Η κατάσταση όμως, έγινε ακόμα χειρότερη αργότερα και κυρίως μετά την ήττα των ελληνικών στρατευμάτων στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο που πραγματοποιήθηκε το 1897. Τότε, η χώρα εισχώρησε στον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο στις 6 Σεπτεμβρίου του 1897, όπου υπήρξαν οι γνωστές επιβολές στα μονοπώλια των σπίρτων, των τσιγάρων, του οινοπνεύματος αλλά και άλλων αγαθών.

Για να φτάσει η Ελλάδα όμως σε αυτό το σημείο, προηγήθηκαν αρκετά σημαντικά γεγονότα, τα οποία έλαβαν χώρα πριν από την πτώχευση που κήρυξε ο Χαρίλαος Τρικούπης το 1893. Πριν από το γεγονός αυτό, οι ανάγκες τις οποίες είχε η Ελλάδα σε υποδομές για την οργάνωση και διοίκηση του καινούριου τότε ελληνικού κράτους ήταν πάρα πολύ μεγάλες και για αυτόν τον λόγο ο Χαρίλαος Τρικούπης διένειμε αρκετούς πόρους στην ανάπτυξη αυτών.

Με τις συγκεκριμένες μεγαλεπήβολες ενέργειες του Τρικούπη, τα δημοσιονομικά της χώρας έφτασαν σε δεινή κατάσταση και επιδεινώνονταν με πάρα πολύ γρήγορους ρυθμούς. Έτσι, το 1864 συμφωνείται νέος διακανονισμός, ο οποίος αφορούσε το δάνειο που πάρθηκε το 1832 από τον Όθωνα. Με τον συγκεκριμένο διακανονισμό, προσφέρονται τα έσοδα του τελωνείου της Σύρου, ενώ παράλληλα καταβάλλεται και η σταθερή αποπληρωμή του δανεισμού που είχε προηγηθεί, και ανέρχονταν στις 900 χιλιάδες γαλλικά φράγκα για κάθε χρόνο.

Φτάνοντας λοιπόν στην δεκαετία του 70' και χωρίς η χώρα να έχει την ευχέρεια να προσφύγει στους διεθνείς δανειστές της, παίρνει εσωτερικούς δανεισμούς. Έτσι, το 1872 λαμβάνει δάνειο από την Εθνική Τράπεζα με επιτόκιο 8%, το 1874 λαμβάνει νέο δάνειο από την ίδια τράπεζα της τάξης των 26 εκατομμυρίων δραχμών, με επιτόκιο 9,5%. Ο βασικότερος στόχος ήταν να αποπληρώσει παλαιότερους δανεισμούς της χώρας από την συγκεκριμένη τράπεζα (Λουλάκης, (2010: 66-69).

Αργότερα, το 1876 παίρνει καινούριο δάνειο 10 εκατομμυρίων δραχμών καλύπτοντας έτσι κατά ένα μέρος τις αμυντικές δαπάνες που υπήρχαν, ενώ τρία χρόνια αργότερα το 1879 η κυβέρνηση της χώρας, ύστερα από σχεδόν πενήντα έτη, πραγματοποιεί διακανονισμό για τους δανεισμούς που είχε λάβει την περίοδο 1825-1826. Ο συγκεκριμένος διακανονισμός επιτρέπει την ύπαρξη καινούριου δανεισμού με στόχο την κάλυψη των δημοσιονομικών ελλειμμάτων της Ελλάδας (Καζάκης, 2011).

Η δημιουργία της νέας αυτής συμφωνίας που αφορούσε έναν καινούριο δανεισμό θα διαρκούσε για 40 χρόνια και θα περιλάμβανε επιτόκιο 6%. Την χρονιά εκείνη, η Ελλάδα αρχίζει να ξεχρεώνει σιγά-σιγά τα δάνεια που είχε λάβει την περίοδο του 1824-1825.

Από το 1879 ως το 1890 η χώρα δανείζεται αλόγιστα, ενώ αναγκάζεται να εκχωρεί σε δάνεια το 40 με 50% των εσόδων της. Με τα χρήματα των νέων δανείων επιδίωξε να αποπληρώσει παλαιότερες οφειλές, να καλύψει τα πάγια έσοδα του κράτους και να προχωρήσει στην υλοποίηση του προγράμματος για δημόσια έργα.

Το δάνειο που λήφθηκε το 1882 χρησιμοποιήθηκε κυρίως με στόχο την συγκρότηση των επαρχιών της Ηπείρου αλλά και της Θεσσαλίας, οι οποίες είχαν αποκτηθεί πρόσφατα. Έναν χρόνο περίπου αργότερα, το 1883, η χώρα λαμβάνει καινούριο δάνειο της τάξης των 10 εκατομμυρίων, που χρησιμοποιήθηκε ως επί το πλείστον για να ξεχρεωθούν όλοι οι τόκοι των δανεισμών που είχαν προηγηθεί (Ηλιαδάκης, 2003: 31-35).

Η βασικότερη επίπτωση της συγκεκριμένης ύφεσης ήταν η κατάρρευση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, με αποτέλεσμα να υφίστανται τεράστιες ελαττώσεις των εισροών της Ελλάδος που προερχόταν από φόρους των παραπάνω συναλλαγών (Frangouli, 2013).

Με τον τρόπο αυτόν και τις συνθήκες που είχαν αναπτυχθεί τότε, υπήρξαν τεράστιες επιδεινώσεις των προϋποθέσεων των δανείων που είχε λάβει η χώρα τα προηγούμενα χρόνια, αλλά παράλληλα υπήρξε και πάρα πολύ μεγάλη μείωση και των εισροών του προϋπολογισμού της χώρας μας, εκ των οποίων γινόταν οι αποπληρωμές των δανείων αυτών που είχαν ληφθεί (Λουλάκης, 2010 : 77-79).

Εκτός από τους αλόγιστους δανεισμούς όμως, τα χρόνια που προηγήθηκαν της πτωχεύσεως είχαν εμφανιστεί διάφορα σημάδια ανάπτυξης, κυρίως την δεκαετία του 1860 στην ναυτιλία, την βιομηχανία αλλά και στις τράπεζες προκαλώντας αρχικά μια αφύπνιση στην πολιτική αλλά και στην αστική τάξη της χώρας μας. Ωστόσο, ο αλόγιστος δανεισμός που προηγήθηκε τη δεκαετία από το 1879 μέχρι και το 1893, είχε σαν συνέπεια η Ελλάδα να φτάσει στο σημείο να προσφέρει στους δανεισμούς αυτούς το 40% έως και το 60% των εισροών της. Με τα χρήματα από τα δάνεια η χώρα επιδίωξε να αποπληρώσει παλαιότερες οφειλές (Δερτίλης 1984: 141).

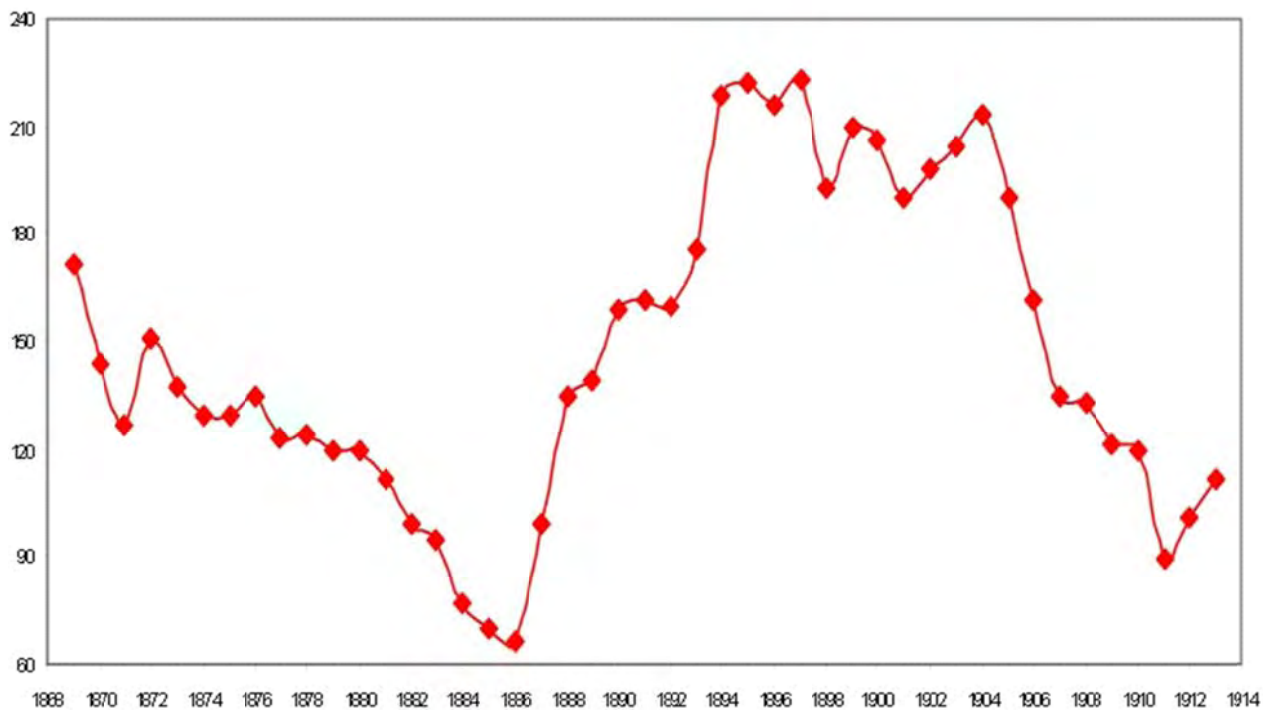
Όλα τα παραπάνω οδηγούν σε παρατεταμένο ελλειμματικό προϋπολογισμό αλλά και σε ισοζύγιο πληρωμών συνεχώς με αρνητικές τιμές. Την δεκαετία εκείνη από το 1880 μέχρι και το 1890 υπήρξε τεράστια μείωση των εξαγωγών γενικότερα, αλλά κυρίως του βασικού αγαθού που εξήγαγε η χώρα που ήταν η σταφίδα. Έτσι, εκείνη την εποχή, εξαιτίας της μαζικής μείωσης που παρουσίασαν οι εξαγωγές της χώρας αλλά και λόγω της αύξησης των γαλλικών εξαγωγών δημιουργήθηκε η κρίση της σταφίδας (Matsas 2012 : 2-13).

Η ελληνική οικονομία φτάνει στην κατάρρευση, καθώς τα έσοδα από την εξαγωγή της σταφίδας διοχετεύονταν στην αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους. Το 1892 αναλαμβάνει την εξουσία και πάλι ο Τρικούπης με το πρόβλημα του δημόσιου ελλείμματος ακόμη πιο οξυμένο. Οι προσπάθειες του για σύναψη νέου δανείου με στοιχειωδώς αποδεκτούς όρους δεν απέδωσαν με αποτέλεσμα την παραίτηση του. Ο Σωτηρόπουλος αναλαμβάνει την εξουσία με την εύνοια της βασιλείας και χωρίς την στήριξη της βουλής. Η κυβέρνηση του Σωτηρόπουλου διαπραγματεύτηκε τη σύναψη νέου δανείου με τον αγγλικό οίκο Χάμπρο το οποίο ονομάστηκε “Δάνειο Κεφαλαιοποίησης” με εξαιρετικά τοκογλυφικούς όρους. Για παράδειγμα, την ιδιότητα να μετατραπούν τα καθυστερημένα τοκοχρεολύσια των παλαιότερων δανείων σε τίτλους νέων δανείων.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης ανέλαβε και πάλι την εξουσία λίγα χρόνια αργότερα και ακύρωσε το συγκεκριμένο δάνειο με σκοπό να συνάψει καινούργιο. Για μεγάλο χρονικό διάστημα κυριάρχησε ο εσωτερικός δανεισμός ενώ ο εξωτερικός όλο και μειωνόταν. Μάταια όμως, η δανειοληπτική ικανότητα της Ελλάδας είχε πληγεί ανεπανόρθωτα, μέχρι που από το 1879 ξεκινά μια δωδεκαετία ραγδαίας αύξησης που οδήγησε τη χώρα το 1893 να χρωστά στο εξωτερικό 585,4 εκατομμύρια φράγκα και να πτωχεύει για τρίτη φορά δια στόματος, αλλά όχι εξαιτίας, του Χαρίλαου Τρικούπη (Ανίσα, 2012).

Τα μέτρα τα οποία πάρθηκαν μόλις πραγματοποιήθηκε η χρεοκοπία της χώρας περιείχαν αποπληρωμές των τόκων προς τους ξένους δανειστές κατά 30%, ενώ παράλληλα δεν υπολογίζονταν σε αυτά οι τράπεζες της χώρας. Εκτός από όλα τα μέτρα θα πρέπει να αναφέρουμε πως το ΑΕΠ εκείνη την περίοδο είχε φτάσει στο υψηλότερο σημείο σε σύγκριση με άλλα χρόνια (βλ. εικόνα 4).

Εικόνα 4: Δημόσιο χρέος σε ποσοστό του ΑΕΠ.

Πηγή: (Τσουλφίδης 2012 : 22)

Πίνακας 9: Δάνεια 1871-1892.

	Εισπρακτέα	Ανείσπρακτα	% επί εισπρακτέων	Ετήσιος ΜΟ ανείσπρακτων
1871-1881	619.075.901	35.640.759	5,75	5,93
1882-1892	1.277.805.717	94.415.326	7,38	7,98

Πηγή: (Πατούνα 2011 : 55)

Η πτώχευση της χώρας το 1893 είχε σημαντικές συνέπειες στη διεθνή οικονομική, αλλά κυρίως στην πολιτική θέση της Ελλάδας στο εξωτερικό. Επίσης, στο εσωτερικό προκάλεσε τις εργατικές κινητοποιήσεις, αλλά και τις πρώτες απεργίες, έχοντας σαν βασικότερο παράδειγμα την απεργία που πραγματοποίησαν οι μεταλλωρύχοι του Λαυρίου το 1896. Κατά βάση όμως, η πτώχευση αυτή βοήθησε στην δημιουργία μιας εθνικιστικής υστερίας, η οποία υποδαυλιζονταν μέσω της Εθνικής Εταιρείας αλλά και μέσω της ανοχής που επιδείκνυε η κυβέρνηση Δεληγιάννη που διαδέχτηκε την κυβέρνηση Τρικούπη (Αντωνιάδη 2012 : 111-114).

Η τρίτη πτώχευση της Ελλάδας σήμανε κλονισμό της δραχμής και μαρασμό ολόκληρης της ελληνικής οικονομίας. Η κήρυξη της Ελλάδας σε πτώχευση έγινε με αφορμή τη βίαιη ανθελληνική εκστρατεία στο εξωτερικό, αλλά και για την επιβολή δυσβάσταχτων βαρών στις λαϊκές μάζες. Επιπλέον ιστορικά αναφέρεται ότι ο Τρικούπης έσπευσε στην Ευρώπη και ζήτησε δάνεια για την οικονομική στήριξη της υπερχρεωμένης ελληνικής οικονομίας. Οι κυβερνήτες και οι τραπεζίτες της Ευρώπης αρνήθηκαν τη χορήγηση νέου δανείου και φυσικά τη στήριξη που αναζητούσε σε αυτούς ο Τρικούπης. Το δημόσιο χρέος της χώρας διογκώθηκε στη συνέχεια από τα 6 ληστρικά δάνεια του Τρικούπη για την ανάκαμψη της χώρας και την εξυπηρέτηση των προηγούμενων δανείων, καθώς και από την πολεμική αποζημίωση που αναγκαστήκαμε να καταβάλουμε στους Τούρκους μετά την ελληνική στρατιωτική πανωλεθρία το 1897. Η τελευταία, με τη σειρά της επέτρεψε την ολοκλήρωση του οικονομικού διασυρμού, με τη επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898. Έτσι, ο Τρικούπης έχασε τις εκλογές του Απριλίου του 1895, αποσύρθηκε από την πολιτική και πέθανε ένα χρόνο αργότερα (το 1906) στη Ριβιέρα της Γαλλίας (Marj L.J Wright, Restructuring foreign debt with private sector creditors: theory and practice, University of California).

Ο Δεληγιάννης, την περίοδο του 1896, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να επέλθει η συμφωνία με τους ξένους ομολόγους των παλαιότερων δανεισμών, αλλά ο διακανονισμός που επιχειρήθηκε δεν ήταν επιτυχής. Έτσι εκείνη την χρονιά ξέσπασε η εξέγερση της Κρήτης, για την οποία, και έπειτα από πιέσεις που δέχτηκε, ο Δεληγιάννης ζήτησε από τον βασιλιά Γεώργιο την αποστολή ελληνικών στρατευμάτων (Τσουλφίδης 2012 : 44-47).

Η βοήθεια αυτή έφτασε τον Φεβρουάριο του επόμενου χρόνου έχοντας όμως πάρα πολλές αντιδράσεις και χωρίς να εισακούγονται από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής εκείνης με τραγικό αποτέλεσμα το ναυτικό αποκλεισμό της Κρήτης. Έτσι, εκείνη την περίοδο λόγω της Εθνικής Εταιρείας και των μεγάλων πιέσεων που δέχτηκε η Ελλάδα υπέστη στρατιωτική πανωλεθρία.

Το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης πανωλεθρίας ήταν ο εξαναγκασμός των αποπληρωμών πολεμικών αποζημιώσεων 4 εκατομμυρίων τούρκικων λυρών, ενώ παράλληλα δέχτηκαν καινούριο Οικονομικό Έλεγχο ο οποίος αφορούσε το διογκωμένο εξωτερικό χρέος που υπήρχε στην Ελλάδα (Gatoroulos, 2013).

Ο συγκεκριμένος Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος εκτός από τον έλεγχο και την διαχείριση των οικονομικών πόρων της χώρας, είχε αναλάβει τον καθορισμό αλλά και την νομισματική στρατηγική της, δίνοντας έτσι ακόμα ένα πολύ ισχυρό χτύπημα στην εθνική κυριαρχία της Ελλάδος (Αντωνιάδη, 2012: 115-117). Αυτός ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος ανέπτυξε έναν νόμο, στον οποίο ορίζονταν τα εξής :

- Σύσταση επιτροπής ελέγχου από αντιπροσώπους των μεγάλων δυνάμεων
- Παραχώρηση των προσόδων των μονοπωλίων, τον φόρο καπνού, το χαρτόσημο αλλά και σχεδόν τα $\frac{3}{4}$ των προσόδων των τελωνίων
- Ανάθεση της διοίκησης των εισροών στην εταιρία μονοπωλίων η οποία είχε δημιουργηθεί το 1887
- Υπαγόρευση της δανειοδότησης της χώρας μας (Πατούνα, (2011 : 66-70).

5.5 Η τέταρτη πτώχευση του 1932

Η πτώχευση του 1893 μέχρι το 1897 είχε ως επακόλουθη την χρεοκοπία του παλιού πολιτικού συστήματος. Με το κίνημα στο Γουδί το 1909 και την επικράτηση του Βενιζέλου εγκαινιάστηκε μια νέα περίοδος πολιτικής κυριαρχίας της ελληνικής αστικής τάξης. Το “Κόμμα των Φιλελεύθερων” απαγγέλθηκε τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Η οικονομική πολιτική ωστόσο δεν διαφοροποιήθηκε ιδιαίτερα από τις κυβερνήσεις του παρελθόντος ή από τα υπόλοιπα αστικά κόμματα της εποχής.

Μετά το 1896 παρουσιάστηκε μεγάλη άνθηση, η οποία διήρκεσε μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (αρχές της δεκαετίας του 1920 δηλαδή) που συμπαρέσυρε την οικονομία της

χώρας. Εκείνη την περίοδο τα δημοσιονομικά της χώρας είχαν εξομαλυνθεί και η δραχμή έγινε και πάλι σκληρό νόμισμα (το 1910 η χώρα μας εντάχθηκε εκ νέου στη Λατινική Νομισματική Ένωση).

Η χώρα διέρχεται περίοδο ανάπτυξης με ιδιαίτερα δυνατή οικονομία και παρουσία πλεονάσματος εργατικού δυναμικού, παράλληλα υπήρχε άνοδος της ζήτησης των στρατιωτικών προϊόντων (όπως για παράδειγμα στολές, τρόφιμα κ.ά.). Τα προϊόντα αυτά βοήθησαν ιδιαίτερα στην ανοδική πορεία που παρουσίασε η οικονομία της χώρας εκείνη την περίοδο, γεγονός που αποδεικνύεται από τους Βαλκανικούς Πολέμους (Frangouli,2013).

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην θετική επιρροή της οικονομίας της Ελλάδος. Η κυβέρνηση της χώρας υιοθέτησε προστατευτικό δασμολόγιο το 1916, το οποίο αποτέλεσε μια σημαντική τακτική που ακολούθησαν αρκετές χώρες την περίοδο εκείνη, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο μεγάλη εύνοια στους παραγωγούς της εγχώριας αγοράς.

Με την λήξη του πολέμου μπορούσε κανείς να διακρίνει την ύπαρξη αρκετών κερδών, ενώ εμφανιζόταν και εξαιρετικά μεγάλη άνοδος των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Όλα τα παραπάνω όμως, και όλη η ανάπτυξη που υπήρχε στην οικονομία της χώρας ανατράπηκαν στις αρχές του 1920 και επιδεινώθηκαν ιδιαίτερα την επόμενη δεκαετία (Gatoroulos, 2013).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είναι η μεγαλύτερη ελληνική πολιτική φυσιογνωμία που ανάδειξε ο 20^{ος} αιώνας. Ο βασικότερος σκοπός του, όπως και του Χαρίλαου Τρικούπη, ήταν ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδος, με κύριο μέλημα την αποκατάσταση της δημοκρατίας, βάζοντας σαν πρωτεύον στόχο την σταθεροποίηση του πολιτικού συστήματος της Ελλάδος. Το πολιτικό σύστημα εκείνης της εποχής είχε σαν κύριο χαρακτηριστικό τις παρεμβάσεις από το παλάτι προς τα εσωτερικά της χώρας, ως επί το πλείστον προς προσωπικό όφελος του βασιλιά και όχι του κράτους.

Την περίοδο εκείνη εκτός από τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο που προαναφέραμε, υπήρχαν και άλλες δύσκολες καταστάσεις και δυσμενείς συνθήκες. Κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο ξέσπασε στη χώρα ο Εθνικός Διχασμός και η Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Βενιζέλος υπήρξε πρωθυπουργός της Ελλάδος συνολικά για 12 έτη.

Με την άφιξη του, προσπάθησε να πραγματοποιήσει γενικές μεταρρυθμίσεις στην πολιτική και στην κοινωνική ζωή της Ελλάδος, ενώ ταυτόχρονα αποφάσισε να καλέσει αναθεωρητική συνέλευση με

την οποία θα επεξεργαζόταν το Σύνταγμα του 1911 και παράλληλα θα πραγματοποιούνταν διάφορες αναθεωρήσεις του Συντάγματος του 1864. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, κατόρθωσε να δημιουργήσει για πρώτη φορά στην χώρα κράτος δικαίου (Ταλιουρίδου 2009 : 66-69).

Την ίδια περίοδο που ήρθε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ιδρύθηκε και η Τράπεζα της Ελλάδος και ταυτόχρονα η δραχμή δεν γινόταν να μετατραπεί κατευθείαν σε χρυσό, παρά μόνον αν μετατρεπόταν πρώτα σε αγγλική λύρα, η οποία με την σειρά της είχε την δυνατότητα μετατροπής σε ποσότητα χρυσού. Το πρόβλημα που παρατηρούνταν την δεκαετία του 1920 εντοπιζόταν κυρίως στις τακτικές εισροές του προϋπολογισμού, καθώς πάντα ήταν μικρότερες από τα απαιτούμενα έξοδα.

Το παραπάνω πρόβλημα θα μπορούσε να επιλυθεί με μοναδική λύση νέο εξωτερικό δανεισμό, ο οποίος φυσικά προϋπόθετε νομισματική σταθεροποίηση και δυνατή κυβέρνηση. Η χώρα κατόρθωσε να εξασφαλίσει τους παραπάνω όρους, αρχίζοντας με τη νομισματική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε το 1926, ενώ 2 χρόνια αργότερα σχηματίστηκε σταθερή και δυνατή κυβέρνηση υπό τον Βενιζέλο με 233 βουλευτές εξαιτίας του πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος που είχε αναπτυχθεί (Τσουλφίδης 2012: 44-47).

Η κυβέρνηση αυτή ξεκίνησε την δράση της με εξαιρετικά σημαντικές και κρίσιμες μεταρρυθμίσεις, τις οποίες εγκαινίασε με την ανάπτυξη ενός προγράμματος τεραστίων δημόσιων έργων, η χρηματοδότηση των οποίων είχε γίνει μέσω εξωτερικών δανεισμών. Τέτοια δημόσια έργα ήταν τα δημόσια σχολεία, η επέκταση του οδικού δικτύου, η δημιουργία τηλεφωνικού δικτύου, οι αποξηράνσεις λιμνών, η υδροδότηση Αθηνών μέσω της λίμνης Μαραθώνα, η δημιουργία καινούριων πόλεων κλπ.

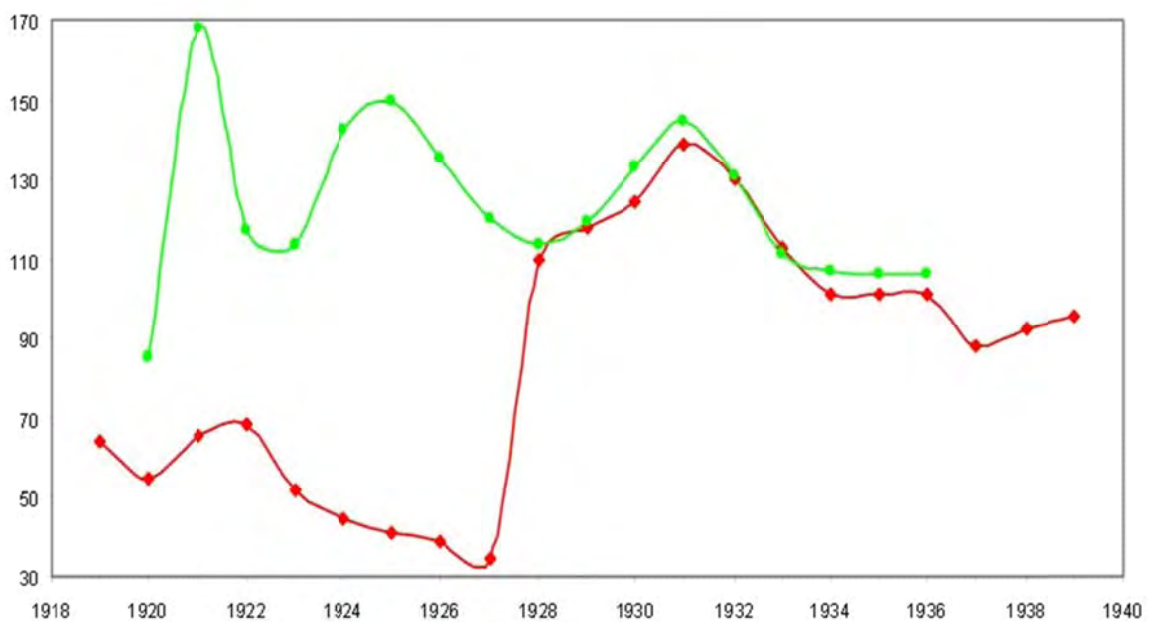
Όλες οι παραπάνω ενέργειες υποβοηθούνταν από το γεγονός πως υπήρχε ένα διεθνές κλίμα πιστωτικής χαλαρότητας. Έτσι επιτρεπόταν στην κυβέρνηση της χώρας να λαμβάνει νέα δάνεια από την διεθνή αγορά, με στόχο να συνεχίζεται η χρηματοδότηση του φιλόδοξου για την εποχή, προγράμματος που είχε ξεκινήσει ο Ελευθέριος Βενιζέλος για την δημιουργία δημοσίων έργων. Η απόδοση των δανείων προβλεπόταν να γίνει μελλοντικά γεγονός που έδινε μεγάλη ευχέρεια, η οποία σιγά-σιγά συσσωρεύονταν όλο και περισσότερο (Ανίσσα, 2012).

Εκείνη την περίοδο όμως, όπως έχει αναφερθεί ξανά υπήρχε μεγάλη οικονομική ύφεση με διάρκεια, που σε συνδυασμό με την τεράστια μείωση των εξαγωγών της χώρας, είχε σαν αποτέλεσμα το συνάλλαγμα να μην επαρκεί για να ξεχρεώνονται τα ετήσια τοκοχρεολύσια. Για τον λόγο αυτόν έπρεπε

να ληφθούν καινούρια δάνεια ή να κηρυχτεί ξανά πτώχευση, καθώς σιγά-σιγά άρχιζε να διαφαίνεται στον ορίζοντα σαν αναπόφευκτο γεγονός.

Εικόνα 5: Δημόσιο χρέος σαν ποσοστό του ΑΕΠ 1919-1939.

Πηγή: (Τσουλιφίδης 2012: 44)

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος θεώρησε πως η σταθεροποίηση του νομίσματος που επικρατούσε ήταν σε θέση να εξασφαλίσει και μια γενικότερη σταθεροποίηση. Για τον λόγο αυτό, την περίοδο της κατάρρευσης του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, το χρηματιστήριο των Αθηνών παρέμεινε ανοιχτό, ενώ την ίδια ώρα η Εθνική Τράπεζα της χώρας εξαιτίας των πιέσεων που δεχόταν από την κυβέρνηση της χώρας αγόραζε τίτλους, έτσι ώστε να κατορθώσει να συγκρατήσει τον χρηματιστηριακό δείκτη (Λουλάκης 2010: 60).

Εκείνη την περίοδο, η Ελλάδα είχε επέλθει ξανά στον χρυσό κανόνα με βασικότερο στόχο την προσέλκυση νέων δανείων από το εξωτερικό. Για να παραμείνει η δραχμή στον χρυσό κανόνα υποχρεούταν να πραγματοποιήσει σύνδεση με το δολάριο της Αμερικής. Τον Σεπτέμβριο του 1931 όμως, δημιουργείται πανικός, καθώς προκαλείται «φυγάδευση» 3,6 εκατομμυρίων δολαρίων, με αποτέλεσμα η χώρα μας να ψάχνει καινούρια δάνεια, δίχως όμως να υπάρξει κάποια εξέλιξη (Gatoroulos, 2013).

Το 1932 όμως, εξαιτίας της υποτίμησης της στερλίνας αλλά και της παγκόσμιας κατάστασης των αγορών, ο Βενιζέλος υποχρεούται να αφήσει αν και με μεγάλη καθυστέρηση, τον χρυσό κανόνα και έτσι προκαλείται υποτίμηση της δραχμής. Έτσι, την πρωτομαγιά του 1932 ο Ελευθέριος Βενιζέλος κηρύσσει στην Βουλή χρεοκοπία της χώρας και παράλληλα την στάση των πληρωμών του χρέους που υπήρχε προς τους εξωτερικούς δανειστές της Ελλάδος.

Η αλήθεια είναι πως η χρεοκοπία αυτή και η στάση πληρωμών που κηρύχθηκε, δεν είχε ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες, καθώς ελαττώθηκαν οι δαπάνες της χώρας και ταυτόχρονα ισοσκελιζόταν ο προϋπολογισμός. Υπήρξαν όμως δυσκολίες στον αγροτικό τομέα, στην αύξηση των ποσοστών ανεργίας, στις μειώσεις των μισθών και ιδιαίτερα στα χαμηλά μεροκάματα, με αποτέλεσμα να προκληθούν μεγάλες απεργίες, οι οποίες κορυφώθηκαν με την αιματοβαμμένη πρωτομαγιά του 1936 στην περιοχή της Θεσσαλονίκης (Αντωνιάδη 2012 : 111-114).

Από το 1932 έως το 1936 η πολιτική της Ελλάδος είχε να επιδείξει την εμφάνιση βραχύβιων κυβερνήσεων, αλλά και μεγάλων στρατιωτικών πραξικοπημάτων. Εκείνη την περίοδο το αστικό πολιτικό σύστημα δεν είχε πλέον το λαϊκό έρεισμα, εξαιτίας των αδυναμιών και των προβλημάτων που είχαν προκληθεί όλα τα προηγούμενα χρόνια. Έτσι, επέστρεψε ο βασιλιάς Γεώργιος το 1935 και στην συνέχεια ανήλθε στην εξουσία ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος προέβη σε διδακτορία στις 4 Αυγούστου του 1936 (Τσακαλογιάννης 2008 80-84). Ο Μεταξάς ξανάρχισε την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους και σύναψε δάνεια από την Αγγλία και τη Γερμανία, προσδένοντας ακόμη περισσότερο τη χώρα στο άρμα του διεθνούς ιμπεριαλισμού.

Το 1936, ο δικτάτορας Ιωάννης Μεταξάς αρνήθηκε να πληρώσει το χρέος προς τη βελγική τράπεζα Societe Commerciale de Belgique. Η βελγική κυβέρνηση προσέφυγε τότε στο Δικαστήριο Διεθνούς Δικαίου ζητώντας την ικανοποίηση των νόμιμων δικαιωμάτων της τράπεζας της. Η ελληνική κυβέρνηση επικαλέστηκε την οικτρή οικονομική κατάσταση του λαού και της χώρας (Θ. Βερέμης & Γ. Κολιόπουλος, 2006). Το διεθνές δικαστήριο αποδέχτηκε το σκεπτικό της Ελλάδας και τη δικαίωσε,

δημιουργώντας συγχρόνως ένα νομικό προηγούμενο που εκμεταλλεύτηκαν αργότερα αρκετές άλλες χώρες, όπως η Αργεντινή και ο Ισημερινός, που επίσης αρνήθηκαν να πληρώσουν τα επαχθή χρέη τους.

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρόλη την οικτρή οικονομική κατάσταση της χώρας, αλλά και τη μεγάλη προσφορά της στον αντιφασιστικό αγώνα, οι δανειστές της συνέχισαν να απαιτούν τα προπολεμικά χρέη και να τα χρησιμοποιούν για να επιβάλλουν τις απόψεις τους. Ο Σπύρος Μαρκεζίνης έκανε το 1953 έναν τελικό διακανονισμό όλων αυτών των προπολεμικών χρεών. Ακολούθησαν και άλλες ρυθμίσεις την περίοδο 1962 με 1964. Η τελευταία, αρκετά δυσμενής για τη χώρα μας ρύθμιση, έγινε το 1964 επί κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου με υπουργό οικονομικών τον Κ. Μητσοτάκη. Οι τελικές πληρωμές εκείνων των δανείων ολοκληρώθηκαν μόλις το 1967.

5.6 Κοινά χαρακτηριστικά των πτωχεύσεων

Από τις προηγούμενες ενότητες, οι οποίες παρατέθηκαν για τις ανάγκες της διπλωματικής αυτής εργασίας, εξάγονται τα πρώτα συμπεράσματα σε ότι αφορά τα κοινά χαρακτηριστικά των πτωχεύσεων που έχει κηρύξει η Ελλάδα μέσα από μια συγκριτική μελέτη. Όπως μπορεί να παρατηρηθεί, από τις προηγούμενες ενότητες που αναφέρονται στις τέσσερις πτωχεύσεις της Ελλάδος, το μεγαλύτερο κοινό χαρακτηριστικό τους είναι οι *ασυλλόγιστοι εξωτερικοί δανεισμοί*. Οι δανεισμοί αυτοί έπαιξαν τον σημαντικότερο ρόλο στην κατάληξη των χρεοκοπιών, αλλά και στην αλυσιδωτή πορεία που δημιουργήθηκε αφού το τεράστιο εξωτερικό χρέος που αναπτυσσόταν επηρέαζε σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό και τις επόμενες πτωχεύσεις. Το γεγονός αυτό συνέβαινε καθώς είχε δημιουργηθεί ήδη μεγάλο χρέος, με αποτέλεσμα οι νέες κυβερνήσεις να επιζητούν καινούρια δάνεια, ώστε να προσπαθήσουν να καλύψουν όλα τα προηγούμενα, με συνέπεια να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος εκ νέου με τρομερές συνέπειες.

Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι επικρατούσαν *πολεμικές συνθήκες* σε όλες τις περιόδους πτώχευσης στην χώρα, αλλά το βασικότερο κοινό τους σημείο ήταν πως όλες οι χρεοκοπίες συνέπιπταν με *μεγάλες παγκόσμιες χρηματοοικονομικές υφέσεις*. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει τον μεγάλο ρόλο που έχει μια οικονομική ύφεση και την άμεση σχέση της με καταστάσεις χρεοκοπιών,

παρόλο που η οικονομική κρίση αποτελεί ένα αίτιο μιας χρεοκοπίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως είναι και αναγκαστική.

Παρατηρούμε επίσης, ότι την περίοδο 1893, οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής επενέβαιναν συνεχώς στα εσωτερικά της χώρας προσπαθώντας να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα, εις βάρος των Ελλήνων. Επίσης, η πολιτική οργάνωση και διοίκηση ήταν ασταθής. Στην εξουσία εναλλάσσονταν συνεχώς τα κυρίαρχα πρόσωπα π.χ. στην πρώτη πτώχευση ο Τρικούπης με τον Δεληγιάννη που αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην ολοκληρώνεται κανένα πολιτικό έργο και οι προσπάθειες για αναδιοργάνωση να ξεκινούν από την αρχή. Η μόνη λύση που βρέθηκε ήταν στον εξωτερικό δανεισμό, όπου η εισροή χρημάτων ήταν άμεση, όμως τα πραγματικά χρήματα που έφταναν στην Ελλάδα σε σχέση με αυτά που συμφωνούνταν διέφεραν κατά πολύ.

Το κράτος δανειζόταν συνεχώς, με επαχθείς όρους προκειμένου να καλύψει παλιά δάνεια και ελλείμματα. Δημιουργήθηκε έτσι ένας φαύλος κύκλος χωρίς τελειωμό. Η οικονομική κατάσταση του κράτους χειροτέρευε συνεχώς και τα δάνεια ήταν συνεχόμενα και πιο συχνά. Μη μπορώντας να ανταπεξέλθει το κράτος στις απαιτήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και στα δάνεια που συνεχώς αυξάνονταν κήρυξε πτώχευση με τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο να εγκαθίσταται στη χώρα μας. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη, γύρω στο 1882 με 1884, επικρατούσε διεθνής κρίση, η οποία έπληξε το εξαγωγικό εμπόριο.

Τα συμπτώματα ήταν παρόμοια και κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Βενιζέλου, όπου το κράτος οδηγήθηκε για ακόμη μια φορά σε χρεοκοπία. Έτσι, ενώ τα δάνεια του παρελθόντος έτρεχαν ή βρισκόντουσαν σε ισχύ και κατάσταση καταβολής με συνέπεια να επιβαρύνεται ο κρατικός προϋπολογισμός ακόμη περισσότερο και το ελληνικό κράτος να οδηγείται σε αδιέξοδο. Την περίοδο εκείνη, επικρατούσε πάλι ασταθές πολιτικό σύστημα με τον Ελευθέριο Βενιζέλο να εγκαταλείπει τη χώρα για οχτώ ολόκληρα χρόνια. Κύριος στόχος του Βενιζέλου όπως και του Τρικούπη, ήταν ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδας. Παρ' όλη την προσπάθεια ανασυγκρότησης και αναδιοργάνωσης του κράτους, η πορεία αυτή διακόπτονταν απότομα κι έτσι ξεκινούσε από την αρχή. Ωστόσο ο δανεισμός ήταν συνεχόμενος, και πολλές φορές τα χρήματα τα οποία διατίθενται στο ελληνικό κράτος δεν ξοδεύονταν για το σκοπό που έπρεπε. Σε συνδυασμό με τον άκαμπτο κανόνα του χρυσού και την μη έγκυρη απεμπλοκή της Ελλάδας, επήλθε η χρεοκοπία. Όπως και στην προηγούμενη πτώχευση, έτσι και στο παγκόσμιο οικονομικό στερέωμα επικρατούσε η μεγάλη διεθνής οικονομική κρίση του 1929.

Από το 1879 είχε παρατηρηθεί έντονα το φαινόμενο του εξωτερικού δανεισμού. Ο Τρικούπης ζητούσε βοήθεια από την Ευρώπη μέσω δανείων για να σώσει την υπερχρεωμένη ελληνική οικονομία. Το 1910 λαμβάνονται νέα δάνεια για νέα έργα. Το 1931 η Ελλάδα έφτασε να χρωστάει στο εξωτερικό 2.868 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Το 1967 έγιναν κάποιες τελικές πληρωμές εκείνων των δανείων, όμως από το 1980 το χρέος άρχισε πάλι να αυξάνεται.

Όταν κηρύχτηκε η πτώχευση από τον Τρικούπη το 1893, η Ελλάδα δεν είχε ορθοποδήσει ακόμα, ήταν ένα ανοργάνωτο κράτος χωρίς συνεκτικότητα, το οποίο εξερχόμνο από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 είχε πολλές απώλειες, αλλά διακατέχονταν από προστριβές και έριδες. Την εποχή που ο Βενιζέλος κήρυξε πτώχευση η κατάσταση ήταν σχεδόν παρόμοια, καθώς η Ελλάδα μόλις είχε βγει από έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο και δεν υπήρχε ούτε οργάνωση ούτε συνοχή.

Το κοινό σημείο εκείνων των περιόδων είναι **το υψηλό δημόσιο χρέος**, το οποίο ευθύνεται για την δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας σε κάθε εποχή και **ο ρόλος των ξένων δυνάμεων** που επενέβαιναν στην εσωτερική διακυβέρνηση του κράτους. Σε κάθε περίοδο η δημοσιονομική πολιτική ήταν σχεδόν ανεξέλεγκτη και οι επιπτώσεις της στην πορεία της οικονομίας ήταν άμεσες. Για χάρη του εκσυγχρονισμού της χώρας στην κάθε περίοδο, το δημόσιο χρέος διογκωνόταν και οι προϋπολογισμοί ήταν ελλειμματικοί.

Άλλα βασικά αίτια που συνέβαλαν στην οικονομική κρίση κάθε περιόδου είναι ότι πέρα από την εσωτερική κρίση υπάρχει και μια παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία παρασέρνει τα αδύναμα κράτη όπως είναι η Ελλάδα. Σε κάθε περίοδο εμφανίζονται οι μεγάλες δυνάμεις που προθυμοποιούνται να βοηθήσουν τη χώρα με επιπλέον δανεισμό για να διαφύγει την κρίση. Ο δανεισμός όμως είναι συνεχόμενος και με επαχθείς όρους, οι οποίοι συνοδεύουν τα συγκεκριμένα δάνεια στην ουσία υποδηλώνουν τη χώρα ακόμα περισσότερο.

Άλλες ομοιότητες μεταξύ των οικονομικών κρίσεων είναι η αύξηση της ανεργίας με αποτέλεσμα την αύξηση της μετανάστευσης, η μείωση της ρευστότητας, η εμφάνιση προβλημάτων από τις τράπεζες, η πλήξη του εμπορίου και της ναυτιλίας. Ακόμη ενώ οι μισθοί μειώνονται και η φορολογία αυξάνεται για να αντιμετωπιστεί το δημόσιο έλλειμμα, τα αποτελέσματα δεν παρουσιάζουν σημάδια ανάκαμψης.

Κοινό σημείο σε κάποιες από τις πτωχεύσεις είναι πως σαν επίπτωση είχαν και **θετικά σημεία**, όπως ήταν **η δημιουργία του ελληνικού κράτους** μετά την πρώτη πτώχευση της χώρας μας και **η δημιουργία συντάγματος** μετά την τρίτη χρεοκοπία. Παράλληλα ένα ακόμα κοινό σημείο στις

επιπτώσεις των χρεοκοπιών αυτών της Ελλάδος είναι πως μετά τις πτωχεύσεις υπήρχαν νέες κυβερνήσεις, καθώς υπήρχαν σε όλες τις περιπτώσεις **τεράστιες αντιδράσεις από τον λαό** φτάνοντας αρκετές φορές σε απεργίες.

Επίσης, σε έρευνα που διεξήγαγε ο Λ. Τσουλφίδης για τις χρεοκοπίες του ελληνικού κράτους, καταλήγει ότι οι τέσσερις πτωχεύσεις δεν ήταν μεμονωμένα επεισόδια στην ταραχώδη οικονομική ιστορία του καπιταλισμού, αλλά εκδηλώσεις παγκόσμιων μακροχρόνιων υφέσεων: 1815-1845, 1837-1896, 1920-1940. Υπό αυτές τις συνθήκες η πιθανότητα στάσης πληρωμών και πτώχευσης γενικότερα αυξάνεται, ιδίως για τις ασθενέστερες οικονομίες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι ελληνικές χρεοκοπίες ήταν να συμβούν σαν να επρόκειτο για φυσικά φαινόμενα, αλλά ότι σε κάθε συγκεκριμένη μακροχρόνια ύφεση, οι οικονομικές συνθήκες, σε συνδυασμό με την λανθασμένη πολιτική που ακολουθήθηκε από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, αύξησε περαιτέρω την πιθανότητα πτώχευσης. Διαφορετικές οικονομικές πολιτικές θα μπορούσαν να αναβάλουν ή ακόμη και να αποτρέψουν την πτώχευση της χώρας και τις τρομερές συνέπειες που αυτή έχει για τις οικονομικές συνθήκες της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού. Επιπλέον, η έρευνα δείχνει ότι η οικονομική ζωή μετά από κάθε πτώχευση ήταν εξαιρετικά δύσκολη και χρειάστηκαν δεκαετίες μέχρι την επιστροφή στην ομαλότητα.

Συμπερασματικά, μπορεί να θεωρηθεί ότι οι πτωχεύσεις είναι μέρος του συστήματος. Είναι φυσικό επακόλουθο μιας οικονομίας, η οποία βρίσκεται σε ακμή κάποια στιγμή να παρακμάσει και να ξεκινήσει από την αρχή. Το διεθνές πολιτικοοικονομικό σύστημα ίσως και να προκαλεί τις οικονομικές κρίσεις και τα δημόσια ελλείμματα για να υπάρξει μία ισορροπία. Αρχικά προσπαθεί να διαλύσει την παραγωγή. Επίσης δανείζει αφειδώς το κράτος για ανάπτυξη και δημόσια έργα τα οποία προορίζονται να περάσουν στο μέλλον σε ιδιώτες. Στη συνέχεια, μέσω του ιδιωτικού δανεισμού δημιουργεί στους πολίτες μία αίσθηση ευφορίας και πλούτου, ώστε οι πολίτες να μην αντιληφθούν τις αρνητικές συνέπειες της οικονομικής καταστροφής που συντελείται από την διάλυση της παραγωγής και τον δανεισμό. Συνοψίζοντας, οι παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις που εμφανίζονται σε κάθε περίοδο, σε συνδυασμό με το ιδιότυπο πολιτικό σύστημα, το οποίο επικρατεί εδώ και χρόνια στο ελληνικό κράτος και το συνεχή δανεισμό, οδήγησαν την Ελλάδα στην κρίση. Σήμερα σε σχέση με το παρελθόν, η Ελλάδα βιώνει την οικονομική χρεοκοπία αλλά με διαφορετικούς όρους.

Στον πίνακα παρακάτω απεικονίζονται συγκριτικά τα χαρακτηριστικά και οι επιπτώσεις των χρεοκοπιών που κήρυξε η Ελλάδα κατά τα έτη 1827, 1843, 1893 και 1932.

Πίνακας 10: Συγκριτικά στοιχεία των τεσσάρων χρεοκοπιών της Ελλάδας.

	Χαρακτηριστικά	Επιπτώσεις
Πτώχευση 1827	<ul style="list-style-type: none"> • Επιρροή από μεγάλες δυνάμεις • Το ελληνικό κράτος ήταν δέσμιο του διεθνούς συστήματος ασφαλείας και του Βρετανικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου • Ασυλλόγιστοι δανεισμοί κυρίως για στρατιωτικούς λόγους • Δανεισμοί οι οποίοι δεν έφταναν ολόκληροι στην χώρα μας • Υποθήκευση εθνικών κτημάτων • Κατανάλωση δανείων εξαιτίας εμφύλιων πολέμων 	<ul style="list-style-type: none"> • Στροφή σε εσωτερικούς δανεισμούς • Αντιδράσεις από τον ελληνικό λαό • Ναυμαχία Ναβαρίνου που έδωσε το έναυσμα για την δημιουργία του ελληνικού κράτους • Μεγάλα χρέη τα οποία μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους έσπευσαν να τα πάρουν οι πιστωτές
Πτώχευση 1843	<ul style="list-style-type: none"> • Τα χρέη της προηγούμενης πτώχευσης έφεραν σε πολύ δύσκολη κατάσταση την χώρα • Άρνηση μεγάλων δυνάμεων για νέους δανεισμούς • Πρώτη εμφάνιση ακάλυπτων ελληνικών χαρτονομισμάτων • Πολεμικές συνθήκες • Διάλυση οικονομίας • Ανάγκη για διεθνή αναγνώριση • Όθωνας βασιλιάς και παροχή νέων μεγάλων δανεισμών τα οποία κυρίως πήγαν στον στρατό, στην κρατική γραφειοκρατία και στην εξυπηρέτηση δανειακών υποχρεώσεων • Συνέχιση υποθήκευσης κτημάτων 	<ul style="list-style-type: none"> • Μείωση τακτικών εξόδων μέσω μείωσης μισθών • Παράλυση ελληνικού κράτους • Αυστηροί όροι για την καταβολή ελληνικών οφειλών • Ορισμός επιτροπής ελέγχου • Εκχώρηση όλων των εθνικών πόρων για εξυπηρέτηση δανείων • Δημιουργία συντάγματος • Υπήρξε ανάπτυξη στη ναυτιλία και στην βιομηχανία δίχως όμως να μειωθεί το δημόσιο χρέος το οποίο συνεχώς αυξανόταν • Αποζημιώσεις στους Τούρκους για Θεσσαλία και Άρτα

<p>Πτώχευση 1893</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Πολεμικές καταστάσεις • Εκχωρήθηκαν τα ελληνικά έσοδα από κυβερνητικά μονοπώλια, φόρους και τελωνειακούς δασμούς • Αφύπνιση αστικής τάξης • Πρωθυπουργός ο Χαρίλαος Τρικούπης, αύξηση εξωτερικού χρέους • Αλόγιστοι δανεισμοί • Μείωση εξαγωγών της σταφίδας με αποτέλεσμα να υπάρξει οικονομική κατάρρευση 	<ul style="list-style-type: none"> • Δημιουργήθηκε νόμος περιορισμού της εξυπηρέτησης των τόκων κατά 30% και αναστολή πληρωμών των τοκοχρεολυσίων κάτι το οποίο επέφερε μεγάλες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας μας • Οργάνωση μυστικών εθνικιστικών εταιριών και προώθηση στόχων • Ισχυρό πλήγμα για την κυριαρχία της Ελλάδος • Κλονισμός της δραχμής και ολοκληρωτικός μαρασμός της ελληνικής οικονομίας • Νέοι δανεισμοί Τρικούπη με 6 ληστρικά δάνεια • Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος • Πολεμικές αποζημιώσεις • Πρώτες εργατικές απεργίες και κινητοποιήσεις • Ανάπτυξη εθνικιστικής υστερίας • Χρεοκοπία παλιού πολιτικού συστήματος
<p>Πτώχευση 1932</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Επιτυχίες Βενιζέλου σε εξωτερική πολιτική • Νέοι δανεισμοί • Παραβίαση νόμου περί διεθνούς οικονομικού ελέγχου • Αναδιοργάνωση στρατού και περίθαλψη προσφύγων η οποία οδήγησε σε νέους δανεισμούς • Τεράστια οικονομική κρίση λόγω του κραχ • Μείωση εξαγωγών καπνού • Επιστροφή στον κανόνα χρυσού ο οποίος τελικά εγκαταλείφτηκε με μεγάλη καθυστέρηση από τον Βενιζέλο 	<ul style="list-style-type: none"> • Νέος νόμος με τον οποίο η Τράπεζα της Ελλάδος απαλλασσόταν από την υποχρέωση να εξαργυρώσει τα χαρτονομίσματα της με χρυσό • Μείωση εξόδων του κράτους • Ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί • Δύσκολες καταστάσεις για τη εργατική τάξη και τους αγρότες • Αύξηση ανεργίας • Μικροί μισθοί • Απεργίες οι οποίες είχαν σαν αποκορύφωμα την αιματοβαμμένη πρωτομαγιά του 1936 στην Θεσσαλονίκη

	<ul style="list-style-type: none"> • Επικρατούσε εσωτερικός πολιτικός φανατισμός • Σύνδεση δραχμής με αμερικάνικο δολάριο 	<ul style="list-style-type: none"> • Εμφάνιση βραχύβιων κυβερνήσεων και στρατιωτικών πραξικοπημάτων • Το αστικό πολιτικό σύστημα έχασε το λαϊκό έρεισμα • Επιστροφή βασιλιά Γεώργιου • Νέοι δανεισμοί από τον Μεταξά • Άρνηση πληρωμών την οποία έκανε δεκτή το διεθνές δικαστήριο και αποτελεί μια κίνηση που πριν μερικά χρόνια ακολούθησε ο Ισημερινός και η Αργεντινή
--	---	--

6^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929 ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΤΩΧΕΥΣΗ

6.1 Το κραχ του 1929 και η Ελλάδα

Σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία, η ελληνική δεν μπορούσε να αποτελεί την εξαίρεση και έτσι η κρίση του 1929 σύντομα εκδηλώθηκε με την μείωση των εξαγωγών (ιδίως των αγροτικών) με συνακόλουθο αποτέλεσμα τη μείωση των τιμών, της παραγωγής και των εισοδημάτων, καθώς επίσης και τη διαμόρφωση μια συναλλαγματικής πολιτικής ιδιαίτερα προστατευτικής με έντονο κρατικό παρεμβατισμό. Η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος συνοδεύτηκε από την επιβολή καθεστώτος αναγκαστικής κυκλοφορίας της δραχμής, την κατάργηση της αγοράς συναλλάγματος και την αναστολή πληρωμής χρεολυσίων και τόκων στο σύνολο των κρατικών δανείων.

Ο αριθμός των ανέργων μεταξύ του 1929 και 1932 υπερδιπλασιάστηκε και η κατάσταση χειροτέρευσε με τη μείωση του μεταναστευτικού συναλλάγματος με συνακόλουθη τη διακοπή της χρηματοδότησης από το εξωτερικό, που ήταν τόσο αναγκαία για τη συνέχιση του φιλόδοξου προγράμματος δημόσιων έργων. Το οικονομικό πρόγραμμα του Ελευθέριου Βενιζέλου είχε στόχο την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Γι' αυτό είχε δρομολογήσει έναν αριθμό από δημόσια έργα, η ολοκλήρωση των οποίων θα ωθούσε τη χώρα στην ευημερία και στην ανάπτυξη. Όλα αυτά θα μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα, αλλά κυρίως η διεθνής οικονομική συγκυρία δεν επέτρεψε την άμεση και έγκαιρη ολοκλήρωσή τους.

Πράγματι, την ίδια εποχή ο Αλέξανδρος Διομήδης, διοικητής της Τ.τ.Ε. περιόδευε στο εξωτερικό, για να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για το δάνειο. Η διεθνής οικονομική κατάσταση ήταν δύσκολη, γιατί οι ευρωπαϊκές οικονομίες ήδη πλήττονταν από την κρίση που είχε ξεκινήσει από την Αμερική. Τελικά, υπήρξαν ευνοϊκές εξελίξεις και στις 19/3/1931, ο Διομήδης ανέφερε από το Λονδίνο την έγκριση της απόφασης για την παραχώρηση δανείου 4.600.000 λιρών στην Ελλάδα. Η τιμή έκδοσης του δανείου ήταν 83,5% με επιτόκιο 6%. Έτσι, το πραγματικό κεφάλαιο ανερχόταν μόλις στα 3.800.000 λίρες, ενώ το επιτόκιο στο 7,18%. Αν και οι όροι δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκοί, το δάνειο ήταν μια επιτυχία της Ελλάδας. Ένα μήνα πριν στις 5 Φεβρουαρίου η Ρουμανία είχε πάρει δάνειο 8.000.000 λιρών από την

Γαλλία στην τιμή του 76% και με επιτόκιο 7%. Αυτή την εποχή η παγκόσμια οικονομική κρίση φαίνεται ότι δεν τρώμαζε πολύ τους Έλληνες υπευθύνους.

Στις 27/3/1931, ο Υπουργός Οικονομικών, Μαρής, σε συζήτηση στη Βουλή για τον προϋπολογισμό του έτους 1931/1932, υποστήριξε ότι η Ελλάδα θα ξεπερνούσε την κρίση και μάλιστα έκανε λεκτική επίθεση εναντίον όσων προέβλεπαν το αντίθετο. Είχε όμως άδικο, όπως αποδείχτηκε λίγους μήνες αργότερα. Η κατάρρευση του αμερικάνικου χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης το 1929 είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις στις οικονομίες των κρατών της Ευρώπης και κυρίως σε αυτές των ασθενέστερων κρατών, όπως η Ελλάδα.

Το κλείσιμο του Χρηματιστηρίου της Αθήνας αποφασίστηκε την ημέρα (20/9/1931) που η Αγγλία εγκατέλειψε τον “κανόνα χρυσού”, μια πράξη που ο Βενιζέλος θεώρησε προσωρινή. Διαμετρικά αντίθετη γνώμη εξέφρασε ο Βαρβαρέσος που την περίοδο εκείνη βρισκόταν στην Αγγλία και ενημέρωσε την κυβέρνηση ότι η Αγγλία δεν θα επέστρεφε στον κανόνα χρυσού σύντομα. Ο Βενιζέλος ήταν αποφασισμένος να δώσει τη “μάχη της δραχμής”, δηλαδή να κρατήσει σταθερή την ισοτιμία της έναντι ενός νομίσματος που ήταν προσδεδεμένο στο χρυσό και τότε ήταν το δολάριο. Ούτε και το δολάριο όμως μπόρεσε να διατηρήσει σταθερή την ισοτιμία του έναντι του χρυσού και τον Ιούνιο του 1933 ήρθε η χρυσή βάση του. Ακολούθησε υποτιμητική κερδοσκοπία με υποδείξεις της Κοινωνίας των Εθνών περί ελεύθερης οικονομίας, θυσιάζοντας μεγάλο μέρος των συναλλαγματικών διαθεσίμων στη “μάχη της δραχμής”. Η μάχη όμως ήταν άνιση και σύντομα φτάσαμε στην ύστατη ταπείνωση της κεντρικής τράπεζας που είναι δανεισμός της από τράπεζα (την ΕΤΕ) που εποπτεύει. Στο μεταξύ ο Βενιζέλος από τον Ιανουάριο του 1932 ανέπτυξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα σε μια προσπάθεια ανεύρεσης δανείων, μάταια όμως, και στις 26/4/1932 η κυβέρνηση κήρυξε προσωρινό χρεοστάσιο και προσωρινή υποτίμηση (κατά 60%) της δραχμής. Ο Βενιζέλος παραιτήθηκε με την ελπίδα ότι θα δημιουργηθεί οικουμενική κυβέρνηση πράγμα που δεν συνέβη και στις εκλογές του Μαρτίου του 1933 ζήτησε “αυξημένες εξουσίες”, προκειμένου να βγάλει τη χώρα από την κρίση. Ακολούθησε κυβέρνηση αντιπολιτευτικών κομμάτων, το κίνημα Πλαστήρα, το Λαϊκό Κόμμα, η επαναφορά της βασιλείας και ο διορισμός του Μεταξά ως πρωθυπουργού της χώρας με δικτατορικές εξουσίες.

Διαπιστώνεται ότι η υποτίμηση της δραχμής και η πτώχευση συνέβαλαν στην έξοδο από την κρίση. Ειδικότερα, η υποτίμηση της δραχμής όχι μόνο ευνόησε τις εξαγωγές και αποθάρρυνε τις εισαγωγές, αλλά όπλισε την Τ.τ.Ε. με την νομισματική πολιτική που μέχρι τότε ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Η έστω και μερική παύση πληρωμών της Ελλάδας εξασφάλισε τη χρηματοδότηση που ήταν τόσο

αναγκαία για τη συνέχιση των δημόσιων έργων και την αύξηση της απασχόλησης. Οι σχεδόν ισοσκελισμένοι και ενίοτε πλεονασματικοί προϋπολογισμοί που ακολούθησαν και συνεχίστηκαν μετά την απελευθέρωση, σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη, εξαφάνισαν το σύνολο σχεδόν του εξωτερικού χρέους (Mandelbrot Benoit, Hudson Richard, Ο πίνακας του Χάους, Γιατί καταρρέουν οι Αγορές;).

6.2 Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας στα τέλη του 1931

Το γεγονός ότι η Λίρα Αγγλίας εγκατέλειψε τη χρυσή βάση είχε σαν συνέπεια την μείωση του δημόσιου χρέους της Ελλάδας. Ο γενικός δείκτης της οικονομικής δραστηριότητας με βάση το 1928 έπεσε στο 95,3 σε σχέση με το 1930, οι ελληνικές εξαγωγές μειώθηκαν 23,2% σε ποσότητα και 30% σε αξία. Ως προς τις εξαγωγές των γεωργικών προϊόντων, τα οποία αποτελούσαν και τη συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών εξαγωγών, οι τιμές έπεσαν κατακόρυφα, ενώ ο δείκτης τιμών εξαγωγικών προϊόντων μειώθηκε από το 100 το 1928 στο 83,4 το 1931.

Το κράτος με τη σειρά του, για να αυξήσει τα έσοδα του, αλλά και για να εμποδίσει τις εισαγωγές και άρα την εκροή συναλλάγματος στο εξωτερικό, αύξησε τους εισαγωγικούς δασμούς. Έτσι, τα έσοδα του κράτους από τους εισαγωγικούς δασμούς αυξήθηκαν από τα 3,6 δισεκατομμύρια του 1928 (28,8% επί της αξίας των εισαγωγών) στα 4 δισεκατομμύρια δραχμές το 1931 (46,3 % επί της αξίας των εισαγωγών, οι οποίες μάλιστα μειώθηκαν σε σχέση με το 1929 κατά 30%). Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου από 6,1 δισεκατομμύρια δραχμές (1928), περιορίστηκε στα 4,5 δισεκατομμύρια (1931), λόγω των συναλλαγματικών ελέγχων και της μείωσης των διεθνών τιμών. Παράλληλα όμως, μειώθηκε και η αναλογία των εξαγωγών ως προς τις εισαγωγές στο 47,95% (1931) από 50,98%.

Η κρίση εκδηλωνόταν και στις επιχειρήσεις. Ήδη από το 1928, οι πτωχεύσεις παρουσίαζαν αύξηση. Μεταξύ του 1928 και 1929, αυξήθηκαν 150%, ενώ μεταξύ 1929 και 1930 κατά 90% (συνολικά 893 πτωχεύσεις, μόνο για αυτή τη χρονιά). Συνολικά την περίοδο 1927 με 1929, πτώχευσαν 779 εταιρείες από τις οποίες οι 20 ήταν βιομηχανίες. Επίσης, την περίοδο 1929 με 1932, πτώχευσαν 1.937 εταιρείες από τις οποίες οι 501 ήταν βιομηχανίες. Είναι φανερό δηλαδή ότι η οικονομική κρίση από το 1930 και

μετά είχε χτυπήσει τη βιομηχανία. Σε σχέση με το 1929, ο γενικός τιμάρριθμος κόστους ζωής παρουσίασε το 1931 πτώση 8,68%, της διατροφής 17%, της ενδυμασίας 0,14% και των διαφόρων προϊόντων 3,49%.

Αντίθετα, αύξηση σημείωσαν ο τιμάρριθμος κατοικίας κατά 21% και αυτός της θέρμανσης κατά 4%. Το μέσο ονομαστικό ανδρικό ημερομίσθιο του εργάτη στην περιοχή Αθήνα-Πειραιά παρουσίασε πραγματική πτώση 10%. Η ανεργία χτύπησε τη βιομηχανία. Έτσι, γενικά η ανεργία υπερδιπλασιάστηκε και από 75.000 άτομα το 1928 ανήλθε το 1931 στα 165.000 άτομα και το 1932 στα 218.000 άτομα. Τέλος, η οικονομική δραστηριότητα άρχισε να μειώνεται. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1927 παρουσίασε αύξηση 5,79%, το 1928 αύξηση 1,42%, το 1929 αύξηση 3,5%. Αντίθετα μειώθηκε το 1930 κατά 3,48% και το 1931 κατά 4,6% και το 1932 κατά 3,98%. Το 1931, το εθνικό εισόδημα μειώθηκε σε σχέση με το 1928 κατά 14,6%, ενώ το ισοζύγιο πληρωμών μειώθηκε ελαφρά λόγω των δασμών που επέβαλλε το κράτος, αλλά και της αποσύνδεσης της λίρας Αγγλίας από τη χρυσή βάση. Έτσι, από 8,9 εκατομμύρια λίρες Αγγλίας το 1928, έπεσε στα 7 εκατομμύρια το 1931.

6.3 Οι προσπάθειες του Βενιζέλου για την αντιμετώπιση της κρίσης στις αρχές του 1932

Στις 20 Ιανουαρίου 1932, οι Έλληνες πρέσβεις στη Ρώμη, στο Παρίσι και στο Λονδίνο ανέλαβαν να προετοιμάσουν τις ξένες κυβερνήσεις για την έλευση του Βενιζέλου. Η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε πενταετή αναστολή πληρωμής τοκοχρεολυσίων του δημόσιου χρέους (το εξωτερικό χρέος απορροφούσε πλέον πάνω από το 40% του δημόσιου προϋπολογισμού και άνω του 80% του συναλλάγματος) και παροχή δανείου 50.000.000 δολαρίων σε τέσσερις ετήσιες δόσεις. Μ' αυτά τα χρήματα θα ολοκληρώνονταν τα δημόσια έργα, θα ισοσκελίζαν το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών και η χώρα θα απέφευγε τη χρεοκοπία. Επιπλέον, η Τ.τ.Ε. είχε ζητήσει από την Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. να στείλει στην Ελλάδα μια επιτροπή που θα εξέταζε την οικονομία και θα πρότεινε τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν. Ο Βενιζέλος ξεκίνησε τις επισκέψεις από τη Ρώμη, όπου συναντήθηκε με τον Μουσολίνι και Grandi στις 22/1/1932. Κατόπιν ο Βενιζέλος επισκέφτηκε το Παρίσι. Στις 25 Ιανουαρίου, ο Βενιζέλος έφτασε στο Λονδίνο. Συνάντησε τον πρωθυπουργό R. MacDonald και τον Υπουργό Εξωτερικών, Simon και στις 26 Ιανουαρίου συναντήθηκε με τον Υπουργό Οικονομικών, Neville Chamberlain. Εκεί συζήτησαν για την επιτακτική ανάγκη βοήθειας της ελληνικής οικονομίας. Ο Άγγλος απάντησε ότι η

αναστολή πληρωμής των χρεών δε θα είχε σοβαρό αποτέλεσμα. Αλλά ακόμα κι αν γινόταν, χρειαζόταν τόσο τη συγκατάθεση της ΔΟΕ, όσο και των ομολογιούχων.

Στις 28 Ιανουαρίου, ο Βενιζέλος συνάντησε τον σερ Frederick Leith Ross του θησαυροφυλακίου. Ο τελευταίος ανέφερε ότι η αναστολή των πληρωμών δεν αφορούσε την Αγγλία, αλλά τους ομολογιούχους και ότι κάτι τέτοιο θα έβλαπτε την πίστη της Ελλάδας στο εξωτερικό. Όσον αφορά το δάνειο ότι μόνο η χρηματαγορά θα μπορούσε να το εκδώσει. Τέλος, πρότεινε στο Βενιζέλο να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού. Ο Βενιζέλος πληροφόρησε την Αθήνα για τα αποτελέσματα των συναντήσεων του και, επίσης δήλωσε ότι υπήρχαν ελπίδες να πεισθούν οι ομολογιούχοι, ώστε να δεχθούν την πρόσκαιρη παύση των πληρωμών εκ μέρους της Ελλάδας. Πέρα από αυτά, η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. είχε επιλέξει το Σερ Otto Niemeyer, διευθυντή της Τράπεζας της Αγγλίας, για να ερευνήσει και να παρουσιάσει τα οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας. Μάλιστα, ο Βενιζέλος είχε συνομιλήσει στο Λονδίνο και με τον Niemeyer. Ο τελευταίος, σε εμπιστευτική επιστολή προς τον Finlayson, χαρακτήρισε τις προτάσεις του Βενιζέλου λανθασμένες. Κάποια πιθανότητα έδινε στην παύση πληρωμών από την Ελλάδα, αλλά και αυτό μόνο αν κρινόταν απολύτως απαραίτητο. Πάρα ταύτα, το Λονδίνο, το Παρίσι και η Ρώμη είχαν συμφωνήσει, ώστε και ο Άγγλος εκπρόσωπος της ΔΟΕ, L.G. Roussin, να εξετάζε την οικονομική κατάσταση της χώρας σε συνεργασία με την Τ.τ.Ε.

Ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα και είχε δύο συναντήσεις με του πολιτικούς αρχηγούς των κομμάτων, στις 9 και 15 Φεβρουαρίου, όπου τους ενημέρωσε σχετικά με το ταξίδι του και τους ανακοίνωσε την απόφασή του να μη γίνει καμία ενέργεια προτού ο Otto Niemeyer, που θα ερχόταν στις 16 Φεβρουαρίου στην Αθήνα, υποβάλλει την έκθεσή του στην Κ.Τ.Ε. κι αυτή καταλήξει σε κάποια απόφαση. Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης γενικά, συμφώνησαν με τον πρωθυπουργό. Όταν έφτασε στην Αθήνα ο Niemeyer, προκειμένου να εξετάσει την κατάσταση της οικονομίας της Ελλάδας προειδοποίησε τον Βενιζέλο ότι, αν προχωρούσε σε χρεοστάσιο, θα δημιουργούνταν σοβαρά προβλήματα με την πίστη της Ελλάδας στο εξωτερικό. Το ίδιο επίσης, θα γινόταν αν υλοποιούσε τη σκέψη της συγχώνευσης της Τ.τ.Ε. με την Εθνική Τράπεζα.

6.4 Η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. και οι προσμονές της ελληνικής κυβέρνησης

Η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. άρχισε τις εργασίες της στις 10 Μαρτίου στο Παρίσι, με σκοπό να αποφασίσει για τα θέματα της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, την Βουλγαρία, την Αυστρία και την Ουγγαρία. Ο σερ Otto Niemeyer είχε υποβάλλει τις προτάσεις του στην Επιτροπή σχετικά με την ελληνική οικονομία και από ελληνικής πλευράς ήταν παρόντες, εκτός από τον Υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, ο Υπουργός Οικονομικών Γ. Μαρής, ο Εμμ. Τσουδερός και ο Γ. Μαντζαβίνος. Ο Otto Niemeyer ανέφερε στην επιτροπή ότι ο προϋπολογισμός της Ελλάδας για το 1931/1932, ήταν ελλειμματικός και ότι τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Τ.τ.Ε. είχαν φτάσει στο 32%, ενώ στο τέλος του Μαρτίου υπολογιζόταν στο 27%. Η Ελλάδα όφειλε να προχωρήσει σε μεγάλη περικοπή δαπανών με σκοπό να εξοικονομήσουν χρήματα για τα δημόσια έργα. Τέλος, πρότεινε την ετήσια αναστολή πληρωμών και τη συνέχιση της σύνδεσης της δραχμής με το χρυσό κανόνα συναλλάγματος, ώστε να διατηρηθεί η πίστη της Ελλάδας στο εξωτερικό. Στη Σύνοδο μίλησε ο Μαρής και μεταξύ άλλων παράθεσε δύο κυρίως προτάσεις, που κατά τη γνώμη του θα έβγαζαν από το αδιέξοδο την ελληνική οικονομία:

- Πενταετή αναστολή των πληρωμών της Ελλάδας προς το εξωτερικό.
- Δάνειο 50 εκατομμυρίων δολαρίων για τη χρηματοδότηση του αναπτυξιακού προγράμματος που ήταν σε εξέλιξη.

Όπως και να είχαν τεθεί οι προτάσεις η απόφαση που αφορούσε την Ελλάδα είχε παρθεί. Σύμφωνα με αυτήν, η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε. κατανοούσε τη δύσκολη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και πρότεινε την αναστολή πληρωμής των δανείων για ένα χρόνο, με σύγχρονη κατάθεση του αντίστοιχου ποσού των τοκοχρεολυσίων σε δραχμές στην Τ.τ.Ε. Τέλος, συνιστούσε την αύξηση της φορολογίας, την περικοπή των δημόσιων δαπανών, καθώς και το διορισμό ξένου συμβούλου στο ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών. Ουσιαστικά, η Δημοσιονομική Επιτροπή είχε εν μέρει ικανοποιήσει της ελληνικές αιτήσεις.

Στο μεταξύ όμως, οι οφειλές της Ελλάδας προς τους επενδυτές του εξωτερικού πλησίαζαν. Η κυβέρνηση, φυσικά δεν προχώρησε στην εξυπηρέτηση των λογαριασμών και στις 19 Μαρτίου η Τράπεζα της Αγγλίας, πληροφόρησε σχετικά τη ΔΟΕ. Στις 21 Μαρτίου, η ΔΟΕ ζήτησε εξηγήσεις από τον υποδιοικητή της Τ.τ.Ε. κι αυτός απάντησε ότι οι οδηγίες του από την κυβέρνηση ήταν να αναμένει την έκδοση της απόφασης της Δημοσιονομικής επιτροπής της Κ.Τ.Ε. στις 29 Μαρτίου. Η ΔΟΕ δεν έμεινε

ικανοποιημένη από τις απαντήσεις, αλλά η Αθήνα δεν ήταν διατεθειμένη να αλλάξει γνώμη. Επιπλέον, οι Μεγάλες Δυνάμεις που είχαν εγγυηθεί για τα δάνεια δυσανασχέτησαν, λέγοντας ότι αφενός η ΔΟΕ δεν μπορούσε να αλλάξει τους όρους των συμβάσεων των δανείων και αφετέρου η Ελλάδα δεν έπρεπε να προχωρήσει στην αναστολή των πληρωμών ή να πληρώσει τους τόκους σε στερλίνες.

Παρά ταύτα, η ελληνική κυβέρνηση έμεινε αμετάπειστη, ενώ η Αγγλία και η Γαλλία προχώρησαν την 1η Απριλίου στις πληρωμές των τοκοχρεολυσίων ως εγγυήτριες δυνάμεις (Κ. Μελάς, «Η ελληνική κρίση χρέους, η ΕΕ και οι ΗΠΑ»).

6.5 Η πτώχευση της ελληνικής οικονομίας

Στο εσωτερικό η πολιτική κατάσταση χειρότερει. Ο Βενιζέλος σε συνάντηση με τους πολιτικούς αρχηγούς των κομμάτων στις 25 και 28 Μαρτίου πρότεινε τη συγκρότηση οικουμενικής κυβέρνησης για την υποστήριξη των αιτημάτων της Ελλάδας στην Κ.Τ.Ε. στα μέσα του Απριλίου. Μ' αυτές τις προτάσεις ήθελε να αποσπάσει από πάνω του τη διαφανόμενη αποτυχία της κυβέρνησης του, μεταθέτοντας την ευθύνη της χρεοκοπίας σε συλλογικό επίπεδο. Από την άλλη, πίστευε ότι η υποστήριξη των ελληνικών απόψεων από το σύνολο του πολιτικού κόσμου στην Κ.Τ.Ε. θα προσέδιδε μεγαλύτερο κύρος στις προτάσεις τους κι έτσι ίσως να είχαν περισσότερες πιθανότητες να πετύχουν τους στόχους τους.

Οι ηγέτες της αντιπολίτευσης συμφώνησαν, εκτός από τον Παναγή Τσαλδάρη του Λαϊκού Κόμματος που διέβλεπε τάση μεταφοράς της αποτυχίας της οικονομικής πολιτικής του Βενιζέλου στα υπόλοιπα κόμματα. Ο πολιτικός φανατισμός που επικρατούσε στο εσωτερικό, εξέθετε ακόμα περισσότερο τη χώρα στο εξωτερικό, ιδιαίτερα από τη στιγμή που οι Έλληνες πρέσβεις εργαζόταν, για να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για το επιδιωκόμενο δάνειο, αλλά και για το διακανονισμό του θέματος των πληρωμών προς τους ομολογιούχους.

Στις 15 Απριλίου, ο πρέσβης της Αγγλίας, Ramsay, ειδοποιούσε ότι η κατάσταση της Ελλάδας χειρότερει. Το εμπορικό χρέος διογκωνόταν, η τιμή της λίρας είχε φτάσει ανεπίσημα στις 580 δραχμές (375 δραχμές το 1928), ενώ η μαύρη αγορά χρυσού και συναλλάγματος οργιάζε. Οι δανειστές από το εξωτερικό ήταν πειστικοί, ενώ η κυβέρνηση ζητούσε πίστωση χρόνου, μέχρι να βγει απόφαση του

Συμβουλίου της Κ.Τ.Ε. που θα συνεδρίαζε από στις 9 Απριλίου στη Γενεύη (Michael Lewis «Beware of Greeks Bearing Bonds»).

Στο εσωτερικό της χώρας οι έμποροι και οι βιομήχανοι διαμαρτύρονταν για τις επιλογές της Κυβέρνησης στην αντιμετώπιση της κρίσης. Οι μικρές τράπεζες είχαν σοβαρά προβλήματα και η Τ.τ.Ε. προχώρησε σε χορηγήσεις ύψους 733 εκατομμυρίων δραχμών από τα οποία τα 500 πήγαν προς τις μικρότερες τράπεζες. Η ρευστότητα των τεσσάρων μεγάλων εμπορικών τραπεζών είχε μειωθεί από το 16,8% το Δεκέμβριο του 1931 σε 9,7% τον Απρίλιο του 1932. Οι καταθέσεις του πρώτου τριμήνου του 1932 είχαν παρουσιάσει μείωση μέχρι 11%, η κυκλοφορία του νομίσματος είχε μείωση 2,5%, ενώ το κάλυμμα του στη Τ.τ.Ε. ήταν πλέον σταθερά κάτω από το όριο του 40% που είχε θέσει η Τ.τ.Ε. όταν είχε ιδρυθεί.

Στις 13 Απριλίου, ο Βενιζέλος, βρισκόταν στη Γενεύη για τη συνδιάσκεψη του Συμβουλίου της Κ.Τ.Ε. Στις 15 Απριλίου, ο Βενιζέλος μίλησε στην Κ.Τ.Ε. για τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Επανέλαβε τις αιτήσεις του για πενταετή αναβολή πληρωμών και το δάνειο των 50.000.000 δολαρίων, εξηγώντας ότι μαζί με τα μέτρα που θα λάμβανε στο εσωτερικό, θα κατάφερνε ν' ανορθώσει την οικονομία, να ολοκληρώσει τα αναπτυξιακά έργα και να ξεπληρώσει τους ομολογιούχους. Όμως, η τελική απόφαση της Κ.Τ.Ε. δεν ήταν ευνοϊκή. Ανέφερε ότι η Ελλάδα έπρεπε να λάβει ετήσια αναστολή για τις πληρωμές των εξωτερικών οφειλών της, συμφωνούσε ότι έπρεπε να καταβληθεί το αντίτιμο των οφειλών σε δεσμευμένο λογαριασμό στην Τ.Τ.Ε., όμως, δεν έκρινε ότι η Ελλάδα είχε ανάγκη δανείου. Αυτή η απόφαση ήταν η χαριστική βολή στην παραπαίουσα ελληνική οικονομία.

Μετά και από αυτή την απόφαση, οι εξελίξεις για την Ελλάδα ήταν ραγδαίες. Στις 21 Απριλίου, παραιτήθηκε ο υπουργός Οικονομικών Γ. Μαρής, ύστερα από διαφωνία με τον Βενιζέλο. Ο Μαρής πίστευε ότι, αν εγκατέλειπαν το χρυσό κανόνα, θα έπρεπε να κηρύξουν εκλογές, γιατί διαφορετικά θα έπρεπε τα βαριά φορολογικά μέτρα να τα χρεωθεί μόνο το κόμμα τους. Αλλά ο Βενιζέλος διαφώνησε κι έτσι ο Μαρής παραιτήθηκε. Στις 23 Απριλίου, ο νέος Υπουργός, καθηγητής Κυριάκος Βαρβαρέσος κήρυξε την πτώχευση και την αναστολή πληρωμών από το ελληνικό δημόσιο, ενώ ζητούσε από τη ΔΟΕ δάνειο ύψους 200.000.000 δραχμών, αίτημα που δε βρήκε ανταπόκριση. Στις 26 Απριλίου, ψηφίστηκε νέος νόμος (5422/26-4-1932 και Φ.Ε.Κ. 133/1932), με τον οποίο η Τ.τ.Ε. απαλλασσόταν από την υποχρέωση να εξαργυρώνει τα χαρτονομίσματα της με χρυσό. Τέλος, στις 27 Απριλίου η Ελλάδα εγκατέλειψε επίσημα τον κανόνα του χρυσού. Αυτή ήταν η τέταρτη πτώχευση της Ελλάδας από το 1821.

7^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ο ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ, ΟΙ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟ 1932

7.1 Ο δανεισμός και οι συνέπειες του στην ελληνική οικονομία

Η οικονομική κρίση της Ελλάδας και η πτώχευση του 1932, ήταν αποτέλεσμα ενός πλέγματος εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων. Ως προς τους πρώτους, σημαντικότερος ήταν η παγκόσμια οικονομική κρίση, που ξεκίνησε από την Αμερική το 1929 και γρήγορα έφτασε και στην Ευρώπη. Στους εσωτερικούς παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά την ελληνική οικονομία και την οδήγησαν στην πτώχευση συγκαταλέγονται, ο **υπερβολικός δανεισμός** και ο **ρόλος των τραπεζών** στην εσωτερική αγορά. Κάνοντας ένα σύντομο απολογισμό των εξωτερικών δανείων που σύναψε η Ελλάδα τα έτη 1922-1932, διαπιστώνεται ότι το συνολικό ονομαστικό κεφάλαιο αυτών των δανείων ήταν περίπου 1.015,2

εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα (15.563 εκατομμύρια δραχμές), ενώ το πραγματικό ποσό που εισπράχθηκε ήταν 884,5 εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα (13.552 εκατομμύρια δραχμές). Ο μέσος όρος έκδοσης των δανείων ήταν το 89% του αρχικού κεφαλαίου, το μέσο ονομαστικό επιτόκιο 7%, ενώ το μέσο πραγματικό επιτόκιο ανερχόταν τουλάχιστον στο 8%. Ο μέσος χρόνος απόσβεσης των δανείων ήταν τα 33έτη. Τα ποσά αυτά είναι τα μεγαλύτερα που ποτέ είχε λάβει η Ελλάδα σε τόσο μικρό διάστημα. Το 67,42% αυτού του ποσού προερχόταν από τα κεφαλαιοκρατικά κέντρα της Αγγλίας, πράγμα που δείχνει και την εξάρτηση της Ελλάδας από αυτή. Επίσης, διάφορα ποσά προέρχονταν από την Αμερική (9,88%), τη Γαλλία (7,52%), τη Σουηδία (5,40%), το Βέλγιο (3,44%) και το υπόλοιπο από άλλες χώρες. Ως προς τα δάνεια του εσωτερικού την ίδια περίοδο το ποσό ανερχόταν στα 2.209 εκατομμύρια δραχμές (144.100.000 χρυσά γαλλικά φράγκα) (Gummar Hering, Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821 1935, τόμος Β, ΜΠΕΤ, Αθήνα 2004).

Το αποτέλεσμα αυτών ήταν να επιβαρυνθεί δραματικά ο κρατικός προϋπολογισμός και το συνολικό δημόσιο χρέος της χώρας, που στις αρχές του 1928 ήταν στα 38 δισεκατομμύρια δραχμές, ενώ στα μέσα του 1931 έφτανε τα 44 δισεκατομμύρια δραχμές. Τα δάνεια ωφέλησαν πολλαπλά την Ελλάδα. Η νομισματική σταθεροποίηση του 1928 ήταν το πρώτο όφελος. Παράλληλα, αυτό επέτρεψε στα επόμενα χρόνια να προχωρήσει ευκολότερα η σύναψη νέων δανείων με καλύτερους όρους, καθώς η οικονομική πίστη της χώρας προς το εξωτερικό είχε βελτιωθεί. Έπειτα, θεραπεύτηκαν πολλές από τις προσφυγικές ανάγκες που ήταν έντονες τη δεκαετία του 1920. Αλλά και τα αρνητικά σημεία ήταν εξίσου σημαντικά. Η σύναψη των δανείων δεν είχε γίνει πάντα με τους καλύτερους όρους, ειδικά πριν το 1928. Επίσης, επειδή εκδίδονταν σε υψηλές τιμές, τα προτιμούσαν ακόμη και οι εσωτερικοί οικονομικοί κύκλοι, πράγμα που σήμαινε ότι ένα μεγάλο μέρος του συναλλάγματος έφευγε στο εξωτερικό και κατευθυνόταν στην κάλυψη των εκεί εκδιδόμενων χρεογράφων. Αντίθετα, δε συνέβαινε το ίδιο με τα ιδιωτικά χρεόγραφα του εσωτερικού.

Ο Βενιζέλος έλαβε δάνεια με βασικό στόχο τη χρήση τους σε δημόσια έργα. Άμεση συνέπεια του υπερβολικού δανεισμού ήταν το γεγονός ότι διογκώθηκαν τα ελλείμματα και ειδικά το δημόσιο χρέος. Ουσιαστικά, η ετήσια εξυπηρέτηση των δανείων απαιτούσε το 81% των συναλλαγματικών εισπράξεων των εισαγωγών, ποσό εξαιρετικά υψηλό αν συνυπολογιστεί ότι καμιά άλλη χώρα της νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν αντιμετώπιζε κάτι ανάλογο. Το σύνολο των ετήσιων πληρωμών προς το εξωτερικό από το 1,56 δισεκατομμύρια δραχμές το 1923, έφτασε τα 2 δισεκατομμύρια το 1925-1926 και από το 1928-1929 και μετά ήταν πάντοτε πάνω από τα 3 δισεκατομμύρια ετησίως. Ειδικά, την περίοδο 1928-1932, η Ελλάδα

είχε εισπράξει από δάνεια 10,323 δισεκατομμύρια δραχμές και είχε καταβάλει για την εξυπηρέτηση του χρέους 13,927 δισεκατομμύρια, δηλαδή 35% περισσότερα χρήματα από όσα είχε εισπράξει.

Μια άλλη σημαντική συνέπεια του υπερδανεισμού της χώρας ήταν η **επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού**, που με δυσκολία μπορούσε να ισοσκελιστεί. Τα αποτελέσματα αυτού του υπέρογκου δανεισμού εκδηλώθηκαν το 1932, οπότε η Ελλάδα, αδυνατώντας να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της στο εξωτερικό, κήρυξε πτώχευση, δηλαδή αναστολή πληρωμών των δανείων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό.

7.2 Ο ρόλος των τραπεζών στην κρίση του 1932

Σημαντικό ρόλο στην ελληνική οικονομική κρίση του 1932, έπαιξαν και οι σχέσεις του Κράτους με τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες ποτέ δεν ήταν καλές επί κυβερνήσεως Ελευθέριου Βενιζέλου. Οι έντονες διαφορές παρουσιάστηκαν κυρίως από τη στιγμή της ίδρυσης της Τ.τ.Ε και οξύνθηκαν επί κυβερνήσεως Βενιζέλου. Ουσιαστικά, αυτό οφειλόταν στην προσπάθεια του Κράτους να απελευθερωθεί από την κηδεμονία των εμπορικών τραπεζών στον παγκόσμιο τομέα. Ο Βενιζέλος είχε σκοπό τον περιορισμό της παντοδυναμίας της Εθνικής Τράπεζας, αλλά και των άλλων εμπορικών τραπεζών. Σκοπός του ήταν να αυξήσει τον κρατικό παρεμβατισμό στην αγορά.

Μια ακόμη σοβαρή διαφωνία του Κράτους με τις Τράπεζες ήταν και το νομοσχέδιο “Περί Ανώνυμων Εταιρειών και Τραπεζών” στα τέλη του 1930. Η μεγάλη διαφορά μεταξύ του Δημοσίου και των Τραπεζών επικεντρωνόταν γύρω από το άρθρο 15 του νόμου 5076/Δεκ. 1930 “περί υποχρεωτικής ρευστότητας”. Σύμφωνα με αυτό οι Τράπεζες στο εξής θα ήταν αναγκασμένες να διατηρούν ένα ποσοστό των καταθέσεων τους σε δραχμές, με μορφή κατάθεσης ως ταμειακά διαθέσιμα στο 7% του συνόλου των καταθέσεων τους σε δραχμές (όψεως και ταμιευτηρίου) ή το 12% αυτών στο δικό τους ταμείο, αλλά σε αυτή την περίπτωση όφειλαν να υποβάλλουν στην Τ.τ.Ε. μηνιαίες καταστάσεις, όπου θ’ αναφέρονταν τα ρευστά τους διαθέσιμα και γενικά όλες τις καταθέσεις όψεως και ταμιευτηρίου. Αν οι τράπεζες διάλεγαν να καταθέσουν τα διαθέσιμά τους στην Τ.τ.Ε. αυτή θα είχε το δικαίωμα να τα επενδύσει σε έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου με ολιγόμηνη διάρκεια (Σπύρου Σπύρος, Αγορές Χρήματος & Κεφαλαίου Εκδόσεις : ΜΠΕΝΟΥ).

Ο Βενιζέλος επιδίωκε να προστατέψει κυρίως τους μικρό-καταθέτες από τις απρόβλεπτες χρεοκοπίες των μικρών τραπεζών, οι οποίες δεν ήταν τίποτα περισσότερο από Ανώνυμες Εταιρείες που επωφελούνταν από το νομικό καθεστώς και λειτουργούσαν ως Τράπεζες. Όπως είναι φυσικό, η Ένωση Τραπεζών και κυρίως η Εθνική Τράπεζα διαμαρτυρήθηκαν εντονότατα σε αυτή την προοπτική και τελικά το μέτρο δεν υιοθετήθηκε πλήρως. Αλλά η κατάσταση των Τραπεζών, ιδίως των πιο μικρών, δεν ήταν καλή ακόμα και από πριν την οικονομική κρίση. Ήδη από το 1929, είχαν αρχίσει να φαίνονται τα πρώτα σημάδια εξαιτίας του πολέμου που ασκούσαν οι μεγάλες τράπεζες στις μικρότερες με τη συνακόλουθη πτώχευση των μικρότερων τραπεζών. Το 1929, πτώχευαν η Αγγλοαμερικανική Τράπεζα και η Τράπεζα Θεσσαλίας, ενώ το 1930 η Τράπεζα Βιομηχανίας. Το 1931, οι καταθέσεις στις τράπεζες μειώθηκαν από τα 6 δισεκατομμύρια δραχμές τον Ιούνιο, στα 5 δισεκατομμύρια τον Σεπτέμβριο. Αυξήθηκαν όμως ελαφρά οι καταθέσεις σε συνάλλαγμα την ίδια περίοδο από 2,6 δισεκατομμύρια δραχμές στα 2,9 δισεκατομμύρια, πράγμα που σήμαινε ότι η αγορά είχε αρχίσει να μην έχει εμπιστοσύνη στη δραχμή κι έκανε επενδύσεις σε συνάλλαγμα. Επιπλέον, υπήρχαν κατηγορίες για την οικονομική αντιπολιτευτική τακτική της Εθνικής Τράπεζας ενάντια στην Τ.τ.Ε., ως κυρίου υπευθύνου της κερδοσκοπίας, γιατί η Εθνική Τράπεζα ωθούσε κεφάλαια στο εξωτερικό και τα επένδυε σε αγορές ελληνικών χρεογράφων σε χρυσό στο χρηματιστήριο του Λονδίνου. Κατά τον Εμμανουήλ Τσουδερό, στόχος αυτής της πολιτικής, ήταν να ανατρέψει τη νομισματική σταθεροποίηση, να οδηγήσει σε υποτίμηση την δραχμή, να αποδείξει ότι η Τ.τ.Ε. ήταν ανίκανη να διαχειριστεί το εθνικό νόμισμα, ότι δεν μπορούσε να κατευθύνει την πολιτική των εμπορικών τραπεζών και τελικά, ότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στους στόχους της ίδρυσης της, αφού και η ίδια δεν ήταν βιώσιμη. Άρα και η παρουσία της στη χώρα περιττή.

Το Δεκέμβριο του 1931, τα πράγματα ήταν δύσκολα για την ελληνική οικονομία. Τα ξένα κεφάλαια των τραπεζών μειώθηκαν, αυξήθηκε το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ τα ταμειακά διαθέσιμα των τραπεζών συνεχώς μειώνονταν. Το 1932, η κρίση είχε εγκατασταθεί για τα καλά στην Ελλάδα. Τα προηγούμενα έτη οι εμπορικές τράπεζες προκειμένου να αποφύγουν τον έλεγχο του Κράτους, διατηρούσαν μεγάλα κεφάλαια σε συνάλλαγμα. Αυτό είχε συνέπεια να οδηγηθούν σχεδόν στην κατάρρευση, καθώς μεγάλο μέρος του συναλλάγματος είχε μεταβιβαστεί στο εξωτερικό. Ο Βενιζέλος και οι Τράπεζες συμφώνησαν στη διατήρηση της σταθεροποίησης, καθώς η υποτίμηση της δραχμής θα δημιουργούσε μεγάλα προβλήματα. Το Μάρτιο του 1932, η κατάσταση είχε χειροτερέψει.

Τελικά, η κρίση χτύπησε και τις ελληνικές τράπεζες, ιδίως τις πιο μικρές. Στα τέλη του 1932, στην Ελλάδα είχαν απομείνει μόνο 32 τραπεζικά ιδρύματα. Από αυτά ένα ήταν το εκδοτικό, δηλαδή η Τ.τ.Ε. και οι άλλες λειτουργούσαν ως καθαρά εμπορικές. Από τις εμπορικές, ουσιαστικά μεγάλες δεν

ήταν πάνω από 5, δηλαδή η Εθνική, η Εμπορική, η Αθηνών και η Λαϊκή τράπεζα. Αυτές μάλιστα, συγκέντρωναν και το 81% του συνόλου των τραπεζικών κεφαλαίων.

7.3 Η νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου και τα μέτρα για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας

Η πρώτη κίνηση που έκανε ο Βενιζέλος ήταν να ψηφιστεί το νομοσχέδιο για την κοινωνική ασφάλιση, καθώς ενδιαφερόταν πραγματικά για την τύχη των πτωχότερων στρωμάτων του ελληνικού λαού, που ήδη πλήττονταν από τις δυσμενείς εξελίξεις στην οικονομία. Στις 18 Ιουνίου και στις 2 Ιουλίου, στη Συνδιάσκεψη της Λοζάνης για τις επανορθώσεις και τα πολεμικά χρέη, ο Μιχαλακόπουλος υποστήριξε τις θέσεις της Ελλάδας για τα χρέη και τις ανάγκες της. Στις 30 Ιουνίου, μέσω του πρέσβη Χαραλάμπου Σιμόπουλου στην Ουάσιγκτον, ο Βενιζέλος ζήτησε από τον Υπουργό Οικονομικών της Αμερικής, Ogden L. Mills, και πέτυχε αναστολή πληρωμής δυόμισι χρόνια των ομολογιών που έληγαν την 1η Ιουλίου. Ακόμη, στις 15 Σεπτεμβρίου, ο Υπουργός Οικονομικών, Κ. Βαρβαρέσος, ύστερα από διαπραγματεύσεις με τους ομολογιούχους που αντιπροσωπεύονταν από τη "League Loans Committee" στο Παρίσι, πέτυχε μία συμφωνία που προέβλεπε :

- Ετήσιο χρεοστάσιο για τα χρεολύσια έως την 1η Απριλίου 1933.
- Πληρωμή του 30% των τόκων σε συνάλλαγμα για το έτος 1932-1933.
- Οι δεσμευμένες καταθέσεις στην Τ.τ.Ε στο όνομα της ΔΟΕ θα δίδονταν στην ελληνική κυβέρνηση. Από αυτές πιθανόν το 35% θα πληρωνόταν στους ομολογιούχους το Νοέμβριο του 1932.
- Παραχωρούνταν στους ομολογιούχους όλοι οι ευμενείς όροι που τυχόν θα δίδονταν στους ομολογιούχους άλλων δανείων εσωτερικού ή εξωτερικού.

Στο **εσωτερικό**, η νέα κυβέρνηση του Βενιζέλου προέβη στη θέσπιση σειράς μέτρων που έθεσαν τη βάση για την αναγέννηση της οικονομίας. Τα μέτρα αυτά ήταν:

- Απαγόρευση της ελεύθερης μετατροπής της δραχμής σε χρυσό ή σε συνάλλαγμα. Παράλληλα, η δραχμή αποδεσμεύτηκε από το χρυσό, υποτιμήθηκε, και ως το Δεκέμβριο διατήρησε μόνο το

40% της ονομαστικής της αξίας. Έτσι, ενώ το Μάρτιο του 1932 ίσχυε η αναλογία 1 στερλίνα/293 δραχμές, έφτασε στις 609 δραχμές το Δεκέμβριο του 1932.

- Το συνάλλαγμα χορηγούνταν μόνο από την Τ.τ.Ε..
- Επίσημα από την 1 Μαΐου ανεστάλη η πληρωμή τόκων των δανείων εσωτερικού και εξωτερικού. Επίσης, η πληρωμή των τόκων των δανείων του εσωτερικού μειώθηκε 25%..
- Όλες οι οφειλές που πληρώνονταν στην Ελλάδα σε Έλληνες ή ξένους κατοίκους θα μετατρέπονταν σε οφειλές δραχμών με βάση την τιμή 100 δραχμές = 1 δολάριο (μάλιστα από το Δεκέμβριο του 1932 η ισοτιμία δραχμής/δολαρίου επιδεινώθηκε και έφτασε στο 184/1).
- Με νόμο τα συνολικά τέλη των εισαγωγών αυξήθηκαν 70%-200%.
- Για τις οφειλές που προέρχονταν από εμπορικές συναλλαγές πριν την άρση της σταθεροποίησης θεσπίστηκε πενταετές χρεοστάσιο.
- Στο εξής σχετικά με το εξωτερικό εμπόριο εφαρμόστηκε η μέθοδος του “clearing”. Δηλαδή οι διεθνείς εμπορικές ανταλλαγές στο εξής γίνονταν με εμπορικό συμψηφισμό σε είδος, καταργώντας επ’ αόριστον τις συνήθειες πληρωμές με συνάλλαγμα, αφού αυτό δεν ήταν διαθέσιμο.

Τα παραπάνω μέτρα δημιούργησαν ένα ισχυρό προστατευτικό πλέγμα γύρω από την αδύναμη και ουσιαστικά κατεστραμμένη οικονομία. Τα μέτρα αυτά οδήγησαν στην άμεση και κατά 60% υποτίμηση της δραχμής ως προς τα ξένα νομίσματα. Στα ξένα χρηματιστήρια η δραχμή σημείωσε απότομη πτώση. Στις 5 Μαΐου 1932 η ισοτιμία Λίρας/Δραχμής ήταν 1/539 και τον Ιανουάριο του 1933 έφτασε το 1/628.

7.4 Τα αποτελέσματα των νέων οικονομικών μέτρων

Ένα “θετικό” στοιχείο που προέκυψε από την κρίση ήταν το γεγονός της βελτίωσης του εμπορικού ισοζυγίου. Οι τιμές στα ξένα προϊόντα τετραπλασιάστηκαν και έτσι η αγορά απομακρύνθηκε από αυτά και στράφηκε στα εγχώρια, που οι τιμές τους αυξήθηκαν μόνο 14%. Ο σταθμικός δείκτης του όγκου των εισαγωγών με βάση το 1928=100, είχε φτάσει το 1931 στο 107,4. Από το 1932 και μετά συνέχισε την κατακόρυφη πτώση του. Έτσι το 1932 ήταν 98,9, το 1933 στο 79,6 και το 1935 έφτασε πάλι στα επίπεδα του 1928. Ο αντίστοιχος δείκτης των εξαγωγών ήταν στο 89 το 1931 και στις 76,9 το 1932.

Αλλά μετά άρχισε ν' ανεβαίνει. Το 1933 έφτασε στα επίπεδα του 1928, το 1934 στο 116,6 και το 1935 στο 129,8.

Στη βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου βοήθησε σημαντικά η εφαρμογή της μεθόδου “clearing”. Οι εξαγωγές της Ελλάδας αποδεσμεύτηκαν από τις αγορές της Γαλλίας και της Αγγλίας και στράφηκαν σε χώρες με προβλήματα παρόμοια με τα ελληνικά, δηλαδή προς την Αυστρία, την Περσία, την Σουηδία, την Ουγγαρία, την Αλβανία, την Γιουγκοσλαβία, την Τσεχοσλοβακία, την Αργεντινή και την Γερμανία. Τέλος, η κυβέρνηση αύξησε τα τέλη επί των εισαγωγών έως 200%, σε ορισμένες περιπτώσεις τέθηκαν ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές κι έτσι αυτές μειώθηκαν μέχρι 60% ως προς το ποσοστό των εισαγωγών σε σχέση με το 1931. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εξοικονόμηση 7 εκατομμυρίων λιρών, δηλαδή το 30% της αξίας των εισαγωγών του 1931.

Η βιομηχανία την πρώτη τριακονταετία του αιώνα δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οικονομία, τουλάχιστον όσο η γεωργία. Μάλιστα, την περίοδο που εξετάζουμε παρατηρείται το εξής φαινόμενο: γενικά, η δυναμικότητα της ελληνικής βιομηχανίας ήταν αρκετά καλή και με τη βοήθεια και κάποιων άλλων παραγόντων δεν επηρεάστηκε σοβαρά από την κρίση. Έτσι, ενώ το 1928 από τα βιομηχανικά προϊόντα που καταναλώνονταν στην Ελλάδα, το 59% παραγόταν από τις εγχώριες βιομηχανίες, το αντίστοιχο ποσό για το 1933 ανήλθε στο 76%. Επίσης, ο Βενιζέλος προώθησε την ανάπτυξη της βιομηχανίας με τη μείωση της φορολογίας των Ανώνυμων Εταιρειών, μέτρο που έδωσε πνοή ζωής στην εγχώρια βιομηχανία. Παρά ταύτα η κρίση του 1932 σαφώς επηρέασε και την ελληνική βιομηχανία, όμως δεν εκδηλώθηκε το ίδιο άμεσα σε όλους τους κλάδους της.

Ως προς τις εξελίξεις στην καθημερινή ζωή των πολιτών μετά την πτώχευση, ο γενικός δείκτης των χονδρικών τιμών (με βάση το 1928=100) αυξήθηκε το 1932 στο 103, το 1933 στο 116 και το 1934 στο 114. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης χονδρικών τιμών των γεωργικών προϊόντων το 1932 ήταν στο 91, το 1933 στο 97 και το 1934 στο 101. Αυτός των ζωικών προϊόντων το 1932 ήταν στο 111, το 1933 στο 122 και το 1934 στο 124. Αυτός των βιομηχανικών το 1932 ήταν στο 108, το 1933 στο 128 και το 1934 στο 124. Επίσης, ο δείκτης των εγχώριων προϊόντων ήταν το 1932 στο 95, το 1933 στο 106 και το 1934 στο 195. Ο δείκτης των εισαγόμενων προϊόντων το 1932 ήταν στο 108, το 1933 στο 124 και το 1934 στο 121.

Η αύξηση της ανεργίας ήταν επίσης φανερή στην Ελλάδα. Το 1932, ήταν 237.000 άτομα (από 218.000 άτομο το 1931), ενώ το 1933 ήταν 156.000 άτομα και 150.000 άτομα αντίστοιχα το 1935. Γενικά η απασχόληση στη βιομηχανία αυξήθηκε το 1933 κατά 8,76%, το 1934 κατά 0,63% και το 1935 κατά

5,06%. Την ίδια περίοδο μεταξύ 1932 και 1935, οι μισθοί είχαν αρχίσει να ανακάμπτουν. Το ανδρικό ημερομίσθιο και το εργατικό ημερομίσθιο παρουσίαζαν μέση αύξηση 14,5% -16,2%, ενώ το αντίστοιχο γυναικείο αύξηση 26% -47,3%. Αυξήθηκε ελαφρά και το κόστος ζωής. Την περίοδο 1932-1935, ο γενικός τιμάρριθμος κόστους ζωής παρουσίαζε αύξηση 14,73%.

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι η συντετριμμένη ελληνική οικονομία είχε αρχίσει ν' ανακάμπτει αργά, αλλά σταθερά ήδη από το 1933. Από αυτή τη χρονιά η οικονομική δραστηριότητα παρουσίαζε αύξηση 6%, το 1934 αύξηση 4,74% και το 1935 αύξηση 13,5%. Επίσης, τα κεφάλαια άρχισαν να επιστρέφουν στην Ελλάδα, σε σημείο που το αποθεματικό της Τ.τ.Ε. από 7,6 εκατομμύρια δολάρια το 1932, έφτασε το 1934 στα 44,7 εκατομμύρια δολάρια. Το

αποτέλεσμα αυτών ήταν η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας και από 4 δισεκατομμύρια δραχμές το 1931 έφτασε στα 9,4 δισεκατομμύρια το 1939.

---

*8^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΡΙΣΗ 2007-2008*

8.1 Εισαγωγή

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που εξακολουθούμε να αισθανόμαστε αυτές τις μέρες, ξεκίνησε το 2007 από τις πρώτες «φούσκες» που εμφανίζονται στην αγορά ακινήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες (αγγίζοντας κατασκευαστικές και αυτοκινητοβιομηχανίες μετά την επίτευξη χρηματοπιστωτικού και

τραπεζικού τομέα επίσης). Η κρίση έφτασε στην Ευρώπη από την κρίση χρέους που έγινε δραματική το 2010 και ξεκίνησε από την οικονομική κατάρρευση της PIGS (Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ελλάδα και Ισπανία). Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση είχε ταλαντευτεί εξίσου.

Αυτοί οι παράγοντες δεν έφεραν μόνο τα συνηθισμένα προβλήματα σε περίπτωση οποιασδήποτε παρόμοιας κρίσης (αύξηση ανεργίας, συρρίκνωση του ΑΕΠ, πτώση της παραγωγής, να χάνει την οικονομική εμπιστοσύνη, γενική αβεβαιότητα και η εμφάνιση του φόβου του μέλλοντος), αλλά αναβίωσε επίσης θεωρητικές, πολιτικές και πολιτιστικές μάχες μεταξύ των ελεύθερων οπαδών της αγοράς και τον παρεμβατισμό.

Ούτε οι καλύτεροι οικονομολόγοι του κόσμου ούτε οι πιο επιτυχημένοι επιχειρηματίες και οι έμποροι ή οι μελλοντολόγοι είναι σε θέση να εκτιμήσουν πόσο καιρό η κρίση θα κρατήσει και τι επακόλουθα θα έχει. Ομοίως, η μάχη μεταξύ των οικονομικών δογμάτων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές απόψεις δεν συρρικνώνεται.

Είναι ακόμη πιο δύσκολο να μαντέψει κάποιος τι είδους συνέπειες θα έχει στην οικονομική φιλοσοφία, στα οικονομικά παραδείγματα και στα οικονομικά, στους κοινωνικούς θεσμούς, στις μακροοικονομικές θεωρίες και πρακτικές, στην μικροοικονομική πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και τοπικό επίπεδο.

Στις αρχές του 2009, ο νομπελίστας Paul Krugman περιγράφει ως εξής την κατάσταση της αμερικάνικης και της παγκόσμιας οικονομίας στο New York Times : «είναι πραγματικότητα ότι οι οικονομικοί δείκτες είναι τρομεροί, όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά και σε όλο τον κόσμο. Η βιομηχανική παραγωγή συρρικνώνεται παντού. Οι τράπεζες δεν δίνουν δάνεια, οι επιχειρήσεις και οι πολίτες δε ξοδεύουν. Μην καταχρόμαστε τους εαυτούς μας : αυτή η οικονομική ύφεση φαίνεται να είναι η αρχή μιας δεύτερης μεγάλης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης» (Krugman, 2009a).

Ο Justin Linn, σημαντικός οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, βρίσκεται πολύ κοντά στην απαισιοδοξία του Krugman ο οποίος χαρακτήρισε τις προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας στις αρχές του 2009, ως εξής: « Αυτή τη στιγμή φαίνεται ότι η συνέπεια αυτού του προβλήματος θα είναι η μεγαλύτερη οικονομική κρίση που έχουμε δει ποτέ από το 1930» (Global Economic Prospects: Commodities at the Crossroads 2009).

8.2 Η χρηματοπιστωτική κρίση της περιόδου 2007-2008

Η κρίση της Αμερικής ξεκίνησε αρκετά χρόνια νωρίτερα, καθώς η αμερικάνικη οικονομία επηρεάστηκε άρδην από το τρομαχτικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001. Το χτύπημα αυτό, είχε σαν τραγική συνέπεια τον Ιούνιο του 2003 να υπάρξει τεράστια πτώση των επιτοκίων, τα οποία έφτασαν τα πιο χαμηλά επίπεδα που είχαν φτάσει τα τελευταία 50 χρόνια καθώς έφτασαν μόλις στο 1%. (Barkbu B., 2012).

Όταν ξέσπασε η ύφεση του 2007 στην Αμερική, οι Ευρωπαϊκές χώρες πίστεψαν πως δεν θα έφτανε μέχρι αυτές, κάτι το οποίο δεν ήταν εξαιρετικά δύσκολο να συμβεί, καθώς στην κρίση αυτήν εμπλέκονταν άμεσα πάρα πολλές Ευρωπαϊκές Τράπεζες. Οι Τράπεζες αυτές είχαν άμεση συμμετοχή στους στοιχηματισμούς που υπήρχαν κάνοντας χρήση ανύπαρκτων χρημάτων (Azar and Mansoori, 2011).

Ο βασικότερος λόγος της συγκεκριμένης οικονομικής κρίσης, η οποία ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το 2007, ήταν τα τραπεζικά στεγαστικά δάνεια. Η κρίση αυτή αποτέλεσε μια πάρα πολύ ισχυρή χρηματοοικονομική ύφεση που επηρέασε άρδην τις Ευρωπαϊκές, αλλά και τις Ασιατικές αγορές, έχοντας εξαιρετικά ραγδαίες ταχύτητες εξέλιξης παγκοσμίως επηρεάζοντας σε τεράστιο βαθμό τις οικονομίες των χωρών που έπληξε όπως και αυτήν της Ελλάδας.

Το 2008, όπως παρουσιάζει και ο Anginer στην έρευνα που πραγματοποίησε, η συγκεκριμένη ύφεση επηρέασε τις Ευρωπαϊκές χώρες και αγορές και για τον λόγο αυτόν, αρχικά το κάθε κράτος μόνο του προσπάθησε με δικά του μέτρα καταπολέμησης να αντιμετωπίσει την συγκεκριμένη κατάσταση. Αλλά το μεγαλύτερο ποσοστό των κρατών αυτών απέτυχε στο να μετριάσει τις επιπτώσεις που επέφερε η συγκεκριμένη χρηματοοικονομική ύφεση σε όλους τους τομείς της οικονομίας τους (Anginer et al, 2014).

Μετά το σκάσιμο της φούσκας των επιχειρήσεων dot-com οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής συνέχισαν την οικονομική ανάπτυξη τους. Τεράστιες ποσότητες χρήματος εισρέουν από τις αναπτυσσόμενες πετρελαιοπαραγωγές χώρες, αλλά και την Ασία. Οι ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στις ΗΠΑ παρότρυναν την Ομοσπονδιακή Τράπεζα FED να μειώσει το βασικό επιτόκιο από 6,24% σε 1%, σε χρονικό διάστημα από τον Ιανουάριο του 2001 μέχρι και τα μέσα του 2003, προκειμένου να διευκολύνει τις επενδύσεις μέσω φθηνών πιστώσεων. Τα επιτόκια έφτασαν σε σημείο να είναι χαμηλότερα ακόμα και από τον πληθωρισμό.

Οι τράπεζες άρχισαν να χορηγούν αλόγιστα δάνεια διαφόρων ειδών (στεγαστικά, καταναλωτικά, πιστωτικές κάρτες). Ιδιαίτερα τα δάνεια για την αγορά ακινήτων τριπλασιάστηκαν από το 2000 μέχρι το 2005. Ως αποτέλεσμα, οι τιμές των ακινήτων εκτινάχθηκαν στα ύψη (ετήσια αύξηση 10%- 20%). Όσο όμως αυξάνονταν οι τιμές των κατοικιών, αυξάνονταν και τα στεγαστικά δάνεια. Τα περισσότερα στεγαστικά δάνεια ήταν *υψηλού κινδύνου ή χαμηλής εξασφάλισης (subprime loans)*, που χρηματοδοτούσαν το 100% της αξίας του ακινήτου, ενώ κανονικά τα τραπεζικά ιδρύματα έπρεπε να χρηματοδοτούν μόνο το 60% έως το 80% της αγοραστικής τιμής. Πρόκειται για δάνεια που παρέχονταν σε ανθρώπους με χαμηλή πιστοληπτική ικανότητα, ανθρώπους που είχαν χαμηλό εισόδημα, λίγα ή καθόλου περιουσιακά στοιχεία ή δεν είχαν μόνιμη δουλειά, με συνέπεια να υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να μην τα αποπληρώσουν. Στο σύνολο των στεγαστικών δανείων, τα στεγαστικά δάνεια χαμηλής πιστοληπτικής ικανότητας εξαπλώθηκαν από το 9% το 2003 στο 24% το 2007. Τα επισφαλής subprime δάνεια, τα οποία είχαν ως μόνη εγγύηση την αναμενόμενη αύξηση στην τιμή κατοικίας, δημιούργησαν δομημένα επενδυτικά προϊόντα (ομόλογα CDO, Mortgage- Backed Securities- MBS, CDS κτλ.) που αγοράστηκαν από επενδυτικές εταιρίες, ασφαλιστικές εταιρίες και κερδοσκοπικά κεφάλαια (hedge funds) μέσα και έξω από τις ΗΠΑ και εξαρτιόνταν άμεσα από τη δυνατότητα αποπληρωμής των δανείων από τα οποία παράγονταν.

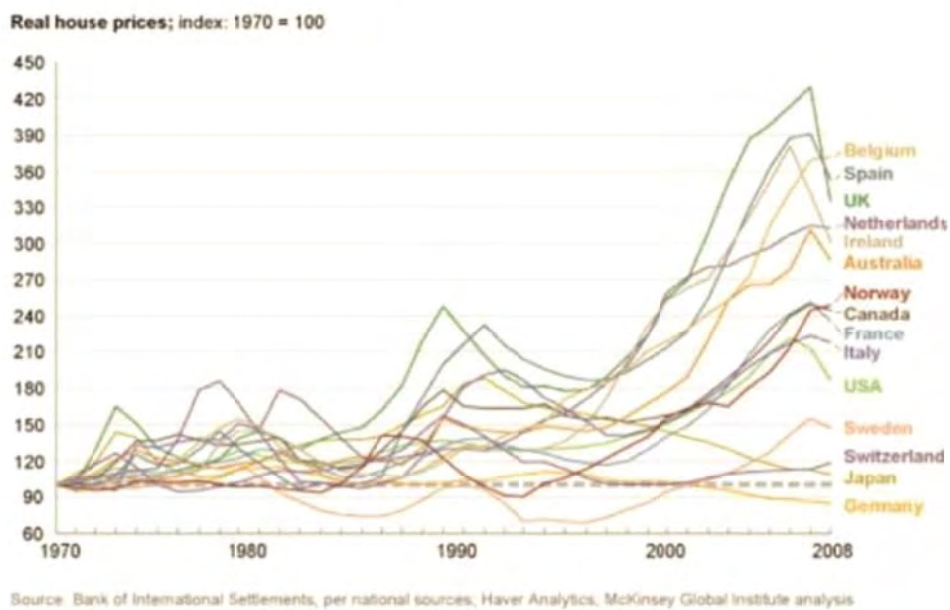
Από τα μέσα του 2004 μέχρι και τον Ιούνιο του 2006 η FED αύξησε το βασικό επιτόκιο δανεισμού στο 5,25% και η αγορά των ακινήτων άρχισε να επιβραδύνεται. Στις αρχές του 2007 η αγορά ακινήτων συρρικνώνεται ακόμα περισσότερο και οι τιμές των ακινήτων πέφτουν αισθητά. Το κόστος αποπληρωμής των δανείων αυξάνεται, με συνέπεια οι δανειολήπτες να αδυνατούν να πληρώσουν τις δόσεις τους. Το καλοκαίρι του 2007 η φούσκα των κατοικιών στις ΗΠΑ σκάει και ξεσπά η κρίση. Δημιουργείται κύμα μη εξυπηρετούμενων δανείων εξαιτίας της αδυναμίας των δανειζόμενων να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους. Ακολουθούν κατασχέσεις σπιτιών και πτωχεύσεις. Επηρεάζεται αρνητικά και η αγορά χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Η κρίση εξαπλώνεται ταχύτητα από χώρα σε χώρα. Αρχικά, πλήττονται οι πιο αναπτυγμένες χώρες και στη συνέχεια οι υπόλοιπες χώρες παγκοσμίως. Οι ζημιές στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα είναι ανυπολόγιστες. Μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα, χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και επιχειρήσεις καταρρέουν και πτωχεύουν. Στις 15 Σεπτεμβρίου 2008 καταρρέει η τέταρτη μεγαλύτερη επενδυτική τράπεζα των ΗΠΑ, η Lehman Brothers και σηματοδοτεί την πτώση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η χρηματοπιστωτική κρίση της περιόδου 2007-2008 γρήγορα μετεξελίχθηκε σε οικονομική κρίση και οδήγησε στη μεγαλύτερη Παγκόσμια Οικονομική Ύφεση μετά το κραχ του 1929, από την

οποία δεν μπορούν να εξέλθουν ακόμα και σήμερα οι περισσότερες χώρες στον πλανήτη (Κ, Μελάς, 2011, Ν. Κοκόλης, 2011, ΕΛΙΑΜΕΠ Blogs- Σ. Πέτσας 2009, Καραμπάκη & Σαπαλίδου, 2013).

Εικόνα 6: Η απότομη αύξηση των τιμών των κατοικιών μετά το 2000.

Πραγματικές τιμές κατοικίας: 1970 = 100.

Πηγή: Bank of International Settlements.

8.3 Θα μπορούσε να έχει προβλεφθεί η κρίση;

Η οικονομική δραστηριότητα δεν ακολουθεί γραμμική, ανοδική ή καθοδική πορεία. Αντίθετα, ακολουθεί κυκλική πορεία με ορισμένες φάσεις του οικονομικού κύκλου να είναι ανοδικές και άλλες καθοδικές. Οι μεγαλύτερες από τις αναπτυγμένες οικονομίες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) γνώρισαν την τελευταία ύφεση στις αρχές της νέας χιλιετίας, χωρίς όμως να συμπαράσφρουν τις λεγόμενες αναδύμενες οικονομίες (Βραζιλία, Ινδία, Κίνα, Ρωσία, Νότιος Αφρική και άλλες μικρότερες οικονομίες), οι οποίες συνέχισαν να αναπτύσσονται με ταχείς ρυθμούς, ξεκινώντας βέβαια από πολύ χαμηλά επίπεδα. Η τελευταία επομένως γενικευμένη κρίση ίσως να πρέπει να αναζητηθεί στην εποχή της κρίσης στην Νοτιοανατολική Ασία (1997) ή ακόμη και στις αρχές τις δεκαετίας του 1990.

Είναι προφανές ότι οι ταχείς ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης του Ακαθόριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) που παρατηρήθηκαν παγκοσμίως την περίοδο 2002-2007 κάποια στιγμή θα επιβραδύνονταν υπακούοντας τη λογική των οικονομικών κύκλων. Επομένως, η επιβράδυνση μπορούσε να προβλεφθεί, χωρίς βέβαια να μπορεί να προβλεφθεί/προσδιοριστεί επακριβώς το χρονικό σημείο της ανώτατης φάσης του κύκλου και της αλλαγής της φοράς προς τα κάτω. Πράγματι, πολλοί αναλυτές και διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί όπως ο ΟΟΣΑ και το ΔΝΤ, στις προβλέψεις τους προειδοποιούσαν για τους καθοδικούς κινδύνους. Οι επισημάνσεις για τους κινδύνους αυτούς, παραβλέπονταν ή υποβαθμίζονταν. Την τριετία 2005 με 2007, η κρατούσα άποψη στους πλέον έγκριτους οικονομικούς κύκλους ήταν αυτή της αποσύνδεσης (decoupling) των αναδύμενων οικονομιών από τις εξελίξεις στις ΗΠΑ, στην Ευρωζώνη, την Ιαπωνία ή άλλες μεγάλες αναπτυγμένες οικονομίες. Πολλοί υποστήριζαν μάλιστα ότι πιθανή επιβράδυνση στις αναπτυγμένες οικονομίες θα αντισταθμίζονταν από τις επιδόσεις των αναδύμενων οικονομιών και κυρίως της Κίνας μετατοπίζοντας σταδιακά το κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας (smooth rebalancing). Οι προβλέψεις αυτές οδήγησαν στο γενικό συμπέρασμα ότι η επιβράδυνση, όταν και όπου θα προέκυπτε, θα ήταν ελεγχόμενη και τοπική ή/και περιφερειακή (ΕΛΙΑΜΕΠ Blogs- Σ. Πέτσας 2009).

8.4 Σύγκριση του κραχ του 1929 με την οικονομική κρίση του 2007-2008

Από την έρευνα που πραγματοποίησαν οι Καραμπατσάκη Ε. και Σαπαλίδου Δ. (2013) κατέληξαν ότι το κραχ του 1929 και η οικονομική κρίση του 2008 εμφανίζουν πολλά κοινά αλλά και σημαντικές διαφορές. Τα **κοινά** σημεία των δύο κρίσεων είναι τα εξής:

- Η κοινή αφετηρία των δύο κρίσεων. Ξεκίνησαν από τις ΗΠΑ και εξαπλώθηκαν σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο.
- Πριν από την εμφάνιση των συγκεκριμένων κρίσεων, προηγήθηκε μακροχρόνια περίοδος οικονομικής άνθισης (1921-1928 / 2000-2006), πιστωτικής επέκτασης και μόχλευσης.
- Και στις δύο κρίσεις δημιουργήθηκαν φούσκες στις αγορές φυσικού και χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, που τελικά «έσκασαν». Στη κρίση του 1929 ήταν η φούσκα στην αγορά μετοχών, ενώ στην κρίση του 2008 ήταν η φούσκα στην αγορά ακινήτων.
- Η περίοδος πριν από κάθε κρίση χαρακτηρίστηκε από υψηλή ρευστότητα και υπερβολικό δανεισμό. Οι τράπεζες με σκοπό την μεγιστοποίηση των κερδών τους, χορηγούσαν δάνεια χωρίς να ελέγχουν την πιστοληπτική ικανότητα των πελατών τους. Τα περισσότερα δάνεια κατέληξαν να είναι μη εξυπηρετούμενα.
- Και οι δύο κρίσεις προέκυψαν από συγκεκριμένες μειονότητες. Το Κραχ του 1929 προκάλεσε το 1% ενός αμερικάνικου πληθυσμού 120 εκατομμυρίων πολιτών που κατείχαν μετοχές και έπαιζαν χρηματιστήριο, Ενώ την κρίση του 2008 προκάλεσε μια μειονότητα τεχνοκρατών κερδοσκόπων, γνωστοί και ως Golden Boys.
- Και στις δύο κρίσεις υπήρξε αμέλεια ελεγκτικών μηχανισμών και πραγματοποιήθηκαν λανθασμένοι χειρισμοί.
- Οι συνέπειες που προκάλεσαν οι δύο κρίσεις στην παγκόσμια οικονομία είναι κοινές. Πολλές τράπεζες και επιχειρήσεις πτώχευσαν, το διεθνές εμπόριο συρρικνώθηκε, η παραγωγή και η κατανάλωση μειώθηκαν, το ΑΕΠ συρρικνώθηκε και η ανεργία έφτασε στα ύψη.
- Επιπλέον, και στις δύο περιπτώσεις οι ΗΠΑ για να αποφύγουν το φαινόμενο του αποπληθωρισμού, υποτίμησαν το αμερικάνικο δολάριο.

Οι σημαντικότερες **διαφορές** των δύο κρίσεων είναι οι ακόλουθες:

- Ο χαρακτήρας της κάθε κρίσης. Η κρίση του 1929 ξεκίνησε ως ήπια οικονομική ύφεση και εξελίχθηκε σε χρηματιστηριακή κρίση. Εάν και αργότερα μετατράπηκε σε τραπεζική κρίση που διευρύνθηκε παγκοσμίως, ήταν κυρίως οικονομική κρίση εξαιτίας των σοβαρών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η αμερικάνικη οικονομία. Αντίθετα η κρίση του 2007 ξεκίνησε ως χρηματοοικονομική κρίση των ΗΠΑ με σοβαρές επιπτώσεις στο πιστωτικό σύστημα. Στη συνέχεια, μετατράπηκε σε διεθνή κρίση των κεφαλαιαγορών και κατέληξε σε παγκόσμια οικονομική ύφεση
- Το 1929 το ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών των ΗΠΑ ήταν πλεονασματικό, ενώ αντίθετα το 2007 ήταν ελλειμματικό.
- Στο Κραχ του 1929, ο Κανόνας του Χρυσού με τις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες αποτελεί τον μηχανισμό μετάδοσης της κρίσης από τις ΗΠΑ στις υπόλοιπες χώρες. Ενώ την περίοδο 2008, η “οικονομική απληστία” και η κερδοσκοπία των τραπεζών και των επενδυτών, παράλληλα με τις αδυναμίες και τις ελλείψεις του εποπτικού πλαισίου ευνόησαν την εκδήλωση της κρίσης.
- Επιπλέον, οι δύο κρίσεις διαφέρουν ως προς την έκταση των οικονομικών μεγεθών. Το 1929, η μείωση του ΑΕΠ και του επιπέδου των τιμών ήταν πολύ μεγαλύτερη σε σχέση με το 2007, εξαιτίας του αποπληθωρισμού και της συσσώρευσης χρέους στα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις που ήταν ανέφικτο να αποπληρωθεί. Ακόμη, η έλλειψη εγγύησης των καταθέσεων το 1929 οδήγησε σε μεγαλύτερη εξαθλίωση των νοικοκυριών. Απεναντίας στην πρόσφατη κρίση, η καταστροφή του πλούτου επικεντρώθηκε στις απώλειες των χαρτοφυλακίων επενδυτών υψηλής εισοδηματικής στάθμης.
- Στην κρίση του 1929 η νομισματική και δημοσιονομική πολιτική που ασκήθηκε ήταν πολύ περιοριστική, σχεδόν ανύπαρκτη. Αντίθετα, οι αρμόδιες αρχές για να αντιμετωπίσουν την κρίση του 2008 άσκησαν επεκτατική και συντονισμένη νομισματική και δημοσιονομική πολιτική για να στηρίξουν την παγκόσμια οικονομία.
- Επίσης, παρατηρείται ότι η κρίση του 1929 διαχύθηκε παγκόσμια με σημαντικές χρονικές υστερήσεις και οι γενικές πολιτικοοικονομικές συνθήκες της εποχής δεν επέτρεψαν την γρήγορη ανάκαμψη από την ύφεση. Ενώ το 2007, η αρχική διαταραχή διαδόθηκε αστραπιαία λόγω της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι μεσοπρόθεσμα είναι εφικτή η έξοδος από την κρίση. Σ’ αυτό μπορεί να συμβάλλει η συνεργασία μεταξύ των κρατών, σε αντίθεση με το 1929, όπου υπήρχε έλλειψη διεθνούς συνεργασίας.

- Η πιο ουσιώδης διαφορά των δύο κρίσεων, είναι ότι σήμερα η παγκόσμια οικονομία είναι πιο σταθερή και δυνατή, με περισσότερους μηχανισμούς αντίδρασης και θεωρείται πιο ευέλικτη για να αντιμετωπίσει αυτή την κρίση (Καραμπατάκη Ε. & Σαπαλίδου Δ. , 2013).

8.5 Τα αίτια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης

Η πρόσφατη οικονομική κρίση δεν ήταν ένα ανεξάρτητο και απρόσμενο φαινόμενο. Τα αίτια, η φύση και τα χαρακτηριστικά της συνδέονται με την όλη ιστορία της μεταπολεμικής διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό και συγκεκριμένα τη «χρυσή εποχή» της συσσώρευσης του κεφαλαίου, την κρίση της δεκαετίας του 1970, τον τρόπο με τον οποίο «λύθηκε» ή αντιμετωπίστηκε η κρίση αυτή, την εμπειρία της «νεοφιλελεύθερης» περιόδου και ιδίως της τελευταίας φάσης, όταν και εντάθηκε το φαινόμενο της χρηματιστικοποίησης της καπιταλιστικής οικονομίας (Υπουργείο Οικονομικών, 2010).

Τα αίτια της κρίσης πρέπει να αναζητηθούν αφενός στα χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα και τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν αλλά και στη διεθνή συγκυρία της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης που τα ανέδειξε με εντονότερο και οξύτερο τρόπο. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της οικονομίας μας είναι η ύπαρξη διαρθρωτικών προβλημάτων πολύ πριν την εμφάνιση της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης, τα οποία διογκώθηκαν τα τελευταία χρόνια με την εμμονή στην άσκηση πολιτικών στη κατεύθυνση των αυτορρυθμιζόμενων αγορών (Μπούρας & Λυκούρας, 2011).

Η κρίση στη χώρα μας αναμένεται να έχει μεγαλύτερο βάθος και διάρκεια από ότι σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακριβώς γιατί η δομή και τα διαρθρωτικά της προβλήματα όχι μόνο είναι διαφορετικά , αλλά διατηρούνται και καθημερινά γίνονται μεγαλύτερα και οξύτερα, αντί να αμβλύνονται , κάτω από τις συνθήκες της διεθνούς κρίσης (Busch, 1985).

Η παραγωγική βάση της Ελληνικής Οικονομίας είναι ισχνή καθώς στηρίχθηκε, σε αντίθεση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, σε τομείς όπως ο τουρισμός, η ναυτιλία και η οικοδομή, κλάδοι που πλήττονται πρώτοι και με ιδιαίτερη ένταση από την κρίση. Ακόμη, οι Τράπεζες το πιο ισχυρό τμήμα του ελληνικού κεφαλαίου, οι οποίες λειτούργησαν με πρωτόγνωρους ρυθμούς πιστωτικής επέκτασης, τόσο στο εσωτερικό όσο και το εξωτερικό, με την επέκτασή τους στα Βαλκάνια και την Νοτιοανατολική Ευρώπη, μαζί με άλλες μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις, είναι εκτεθειμένες στην διεθνή κρίση με την ανάληψη

υψηλών κινδύνων, καθώς η κρίση αυτή πλήττει με ιδιαίτερη σφοδρότητα τις χώρες αυτές (Τσουλφίδης, 2010).

Η σημερινή κρίση ξεκίνησε από την ταυτόχρονη συνύπαρξη των ακόλουθων τριών παραγόντων (INE-ΓΣΕΕ, 2008):

- Η φούσκα στις τιμές των ακινήτων σε πολλές περιοχές των ΗΠΑ, η οποία διευκόλυνε την υπέρ-κατανάλωση, με αποτέλεσμα την υπέρ-θέρμανση της οικονομίας και την αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών, όπως πολλές φορές συμβαίνει σε παρόμοιες κρίσεις.
- Η ραγδαία εξάπλωση στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου, από 9% των συνολικών στεγαστικών το 2003 σε 24% το 2007, δηλαδή μια αχαλίνωτη πιστωτική επέκταση σε κατηγορίες νοικοκυριών που υπό κανονικές συνθήκες δεν θα έπρεπε να έχουν δανειοδοτηθεί. Οι τράπεζες παρείχαν δάνεια με μόνη εγγύηση την αναμενόμενη αύξηση στην τιμή της κατοικίας, ενώ διευκόλυναν τα νοικοκυριά με ελκυστικά χαμηλά επιτόκια στα πρώτα χρόνια, τα οποία όμως θα αναπροσαρμόζονταν στη συνέχεια. Πολλές φορές οι τράπεζες αναλάμβαναν να πληρώσουν το δάνειο του νοικοκυριού από άλλη τράπεζα, επειδή το νοικοκυριό είχε πρόβλημα αποπληρωμής.
- Η μεταφορά του ρίσκου από τους ισολογισμούς των τραπεζών στο κοινό και τους επενδυτές μέσω τιτλοποιήσεων, πολλοί από τους οποίους αγνοούσαν το ύψος του κινδύνου και υπήρξαν επιρρεπείς στις τότε υψηλές αποδόσεις. Η μεταφορά αυτή του ρίσκου επέτρεπε στις τράπεζες να δανείζουν άφοβα σε μη φερέγγυους δανειολήπτες και στη συνέχεια να αποκτούν ρευστότητα για επιπλέον δανειοδοτήσεις, χωρίς να χρειάζεται να βρουν νέους καταθέτες.

Πέραν τούτου, οι αιτίες της ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης πρέπει να εντοπιστούν σε ορισμένες επιπλέον παράγοντες. Αυτοί είναι:

- Στις πολιτικές δραστικής μείωσης των φορολογικών εσόδων που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις για πάνω από μια δεκαετία πριν την κρίση.
- Στη νεοφιλελεύθερη στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που απέκλειε τη στήριξη των δημόσιων οικονομικών της Ευρωζώνης με απευθείας δανεισμό από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, αλλά υποχρέωνε τις κυβερνήσεις να αντλούν δάνεια μόνο από τις

εμπορικές τράπεζες και γενικότερα τις χρηματοπιστωτικές αγορές, με αποτέλεσμα την εκτίναξη των επιτοκίων δανεισμού στη συγκυρία της κρίσης.

- Στην εμμονή της ελληνικής κυβέρνησης στις νεοφιλελεύθερες συνταγές διαχείρισης της οικονομίας. Όταν οι χρηματαγορές απέσυραν την εμπιστοσύνη τους προς την ελληνική οικονομία, τα επιτόκια δανεισμού του Δημοσίου εκτινάχθηκαν σε δυσβάσταχτα ύψη. Τον Φεβρουάριο 2010 αποφασίστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η διαμόρφωση ενός πακέτου δανειακής στήριξης του ελληνικού Δημοσίου με την εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), υπό τον όρο ότι η χώρα θα ακολουθούσε ένα αυστηρό πρόγραμμα περιστολής των δημόσιων δαπανών. Η κυβέρνηση προσανατολίστηκε στον περιορισμό των μισθιακών δαπανών του δημοσίου και στην περιστολή του κοινωνικού κράτους, με παράλληλη αύξηση των εσόδων κυρίως από έμμεσους φόρους (αύξηση ΦΠΑ). Άφησε αμετάβλητες τις συνθήκες αναφορικά με άλλες πηγές εσόδων ή δαπανών. Στις 23 Απριλίου 2010 η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε την ενεργοποίηση του μηχανισμού δανειακής στήριξης εκ μέρους της ΕΕ και του ΔΝΤ, εγκαινιάζοντας παράλληλα πολιτικές «συρρίκνωσης του κράτους» αναφορικά με το ασφαλιστικό σύστημα, τις συντάξεις, την τοπική αυτοδιοίκηση.
- Στην ίδια την ύπαρξη του ευρώ που, πριν την κρίση, διευκόλυνε τη μεταφορά πόρων προς τις χώρες που αναπτύσσονταν ταχύτερα. Οι κεφαλαιακές αυτές εισροές ισοσκελίζουν το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας, δηλαδή επέτρεπαν πριν την κρίση στην Ελλάδα και άλλες χώρες της λεγόμενης «ευρωπαϊκής περιφέρειας» να διατηρούν ένα σημαντικό έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Με το ξέσπασμα της κρίσης η δυνατότητα αυτή ξανεμίσθηκε, καθώς συρρικνώθηκαν οι κεφαλαιακές εισροές.
- Τέλος, στο διάστημα 1996-2008 η Ελλάδα σημείωσε υψηλή πραγματική αύξηση του ΑΕΠ κατά 61%, η Ισπανία κατά 56,0% και η Ιρλανδία κατά 124,1%, σε αντίθεση με τις περισσότερο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Το αντίστοιχο ποσοστό για την Γερμανία ήταν 19,5%, την Ιταλία 17,8% και για τη Γαλλία 30,8%. Οι χώρες που σημείωσαν υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης κατά βάση κατέληξαν με σημαντικά ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές. (INE-ΓΣΕΕ, 2008)

9^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η περίπτωση της Ελλάδας

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο, αποτελεί το πιο σημαντικό κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας, καθώς εδώ θα απαντηθούν τα σημαντικότερα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία τέθηκαν. Αρχικά, η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί είναι μια εκτενής παρουσίαση του πώς η οικονομική κρίση επηρέασε την Ελλάδα, μελετώντας και αναπτύσσοντας όλες τις πτυχές της, τις αιτίες που την δημιούργησαν και τις συνέπειες που είχε.

Στην συνέχεια, θα παρουσιαστούν οι διαφορές και οι ομοιότητες της σημερινής οικονομικής κρίσης της χώρας με τις άλλες οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε η Ελλάδα στο παρελθόν με αποτέλεσμα να κηρύξει πτώχευση.

Τέλος, αναλύονται τα μέτρα των ελληνικών αρχών που πάρθηκαν προκειμένου να αντιμετωπιστεί το εν θέματι ζήτημα, καθώς και τα αποτελέσματα αυτών.

Στόχος της συγκεκριμένης μεθοδολογίας είναι να υπάρχει μια πλήρης αναφορά στην γενικότερη οικονομική κρίση και το πώς αυτή δημιουργήθηκε, να κατανοηθεί η σημερινή οικονομική ύφεση στην οποία έχει περιέλθει τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα, αλλά παράλληλα να αποτυπωθεί το σύνολο των κοινών σημείων και των διαφορών που υπάρχουν με τις ελληνικές πτωχεύσεις. Έτσι θα κατανοηθούν όσο το δυνατόν καλύτερα οι λόγοι που σήμερα, σε αντίθεση με παλαιότερα, δεν έχει κηρυχθεί πτώχευση, καθώς θα παρουσιαστούν και τα προβλήματα που μπορεί να προκαλέσει μια παρόμοια κίνηση αδυναμίας πληρωμών των χρεών από την ελληνική πλευρά.

Αυτό είναι ένα από τα βασικότερα ερευνητικά ερωτήματα στο οποίο δίνεται απάντηση στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, γιατί δηλαδή η Ελλάδα δεν κήρυξε πτώχευση, κάτι το οποίο έκανε σε παρόμοιες καταστάσεις στο παρελθόν. Ένα άλλο ερευνητικό ερώτημα το οποίο χρήζει απαντήσεως είναι το εξής: ποιες είναι οι διαφορές και οι ομοιότητες σε όλες αυτές τις περιόδους στην Ελλάδα, αλλά το κυριότερο ερώτημα είναι εάν μια οικονομική κρίση έχει πάντα σαν αποτέλεσμα μια χρεοκοπία.

Για την απάντηση όλων των παραπάνω ερωτημάτων και για την μεθοδολογία που χρησιμοποιείται ως προς την ορθή συγκριτική μελέτη, αποτυπώνονται ακόμη και διάφορα στοιχεία άλλων

ερευνητικών εργασιών και διεθνών άρθρων, όπως είναι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί από τους Λιονταρίσιου, Ανίσσα, Μαλούχος, Αντωνιάδη, Frangouli, Gatopoulos, Mavroudeas, Metaxas και Bitros των οποίων τα έργα έχουν καταγραφεί στην βιβλιογραφία της διπλωματικής εργασίας και αποτέλεσαν βοηθητικό κομμάτι της έρευνας για την σύγκριση των πτωχεύσεων της Ελλάδας με την σημερινή οικονομική κρίση.

9.1 Η κατάσταση στην Ελλάδα

Η ελληνική περίπτωση είναι μοναδική στα παγκόσμια χρονικά, για αυτό άλλωστε κρατάει τόσα χρόνια η ύφεση αυτή μεταξύ των άλλων ανεπτυγμένων οικονομιών, με χρόνιες διορθωτικές αδυναμίες, οι οποίες αντανακλώνται τόσο σε επίπεδο καταναλωτικών προτύπων, όσο και στις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας μας.

Ο υπερβολικός δανεισμός και οι άλλες μεταβιβαστικές πληρωμές του παρελθόντος, από την πάλαι ποτέ Ε.Ο.Κ. ή την Ε.Ε. διοχετεύτηκαν σε προκλητική πολλές φορές κατανάλωση, που ναι μεν ευνοούσε τους υψηλούς ονομαστικούς ρυθμούς μεγέθυνσης, είχε όμως σαν αποτέλεσμα την σημαντική διεύρυνση των ελλειμμάτων. Ταυτόχρονα, η υπερβολική σπατάλη του δημόσιου τομέα, συντηρούσε ένα εσωστρεφές μοντέλο «ανάπτυξης», το οποίο είχε ως βάση τον εύκολο πλουτισμό και την ιδιωτική εισαγόμενη κατανάλωση.

Η ελληνική οικονομία είναι μια ευάλωτη οικονομία, όχι μόνο λόγω του υψηλού χρέους της, αλλά κυρίως λόγω των χρόνιων θεσμικών παθογενειών της, την ανίσχυρη παραγωγική βάση και την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της. Συνεπώς, μπορεί να ειπωθεί ότι η Ελλάδα είναι μία μοναδική περίπτωση στα παγκόσμια χρονικά και βίωσε μια τριπλή κρίση: την κρίση του δημόσιου χρέους, την τραπεζική κρίση και την κρίση της πραγματικής οικονομίας και της ανταγωνιστικότητας.

Οι επιπτώσεις της υψηλής συσσώρευσης δημόσιων χρεών έχουν καταγραφεί παλαιότερα από την κλασική διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το κλασικό άρθρο του F. Modigliani (1961), το υψηλό δημόσιο χρέος λειτουργεί ως σημαντικό «βάρος» για την μελλοντική

ανάπτυξη, καθώς επιβαρύνει τις επόμενες γενεές, με την μορφή φορολογίας. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι το υψηλό χρέος οδηγεί σε μείωση της κατανάλωσης και των αποταμιεύσεων (Diamond, 1965).

Τα υψηλά επίπεδα χρέους οδηγούν σε μια αύξηση των μακροπρόθεσμων επιτοκίων. Απόρροια αυτού είναι η αύξηση του κόστους αναχρηματοδότησης του δημόσιου χρέους, η οποία τελικά έχει αρνητική επίπτωση στους μελλοντικούς ρυθμούς ανάπτυξης (Αργύρου και Κοντονίκας, 2011).

Ως αποτέλεσμα των ανισορροπιών αυτών, τα spreads όλων των χωρών του νότου και της Ιρλανδίας, εκτοξεύτηκαν σε πρωτοφανή ιστορικά επίπεδα. Ιδιαίτερα, τα θεωρητικά επίπεδα δανεισμού της Ελλάδας ξεπέρασαν το 35% τοποθετώντας τη χώρα στο κέντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, αποκλεισμένη από τις διεθνείς αγορές, χωρίς να δύναται να αναχρηματοδοτήσει τις δανειακές της υποχρεώσεις. Οι μοναδικές ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας αντανακλώνονται τόσο στα υψηλά επίπεδα των spreads των ελληνικών ομολόγων, όσο και στις σημαντικές διαφορές μεταξύ των υπόλοιπων οικονομιών των PIIGS (Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα και Ισπανία). Δεδομένων λοιπόν των αδυναμιών και των παθογενειών της ελληνικής οικονομίας, το υψηλό κρατικό χρέος χαρακτηρίστηκε από τους οίκους αξιολόγησης, ως ιδιαίτερα επικίνδυνο (non-investment grade) και μεταξύ των 4 χειρότερων στον πλανήτη, μαζί με του Πακιστάν, του Λιβάνου και της Βενεζουέλας.

Ακόμα και σήμερα παρά τα σημαντικά μακροοικονομικά επιτεύγματα, το «νοικοκύρεμα» του δημόσιου τομέα και τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην οικονομία τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα σε πρόσφατες κρίσεις επενδυτικών αξιολογήσεων (όπως η Blackrock, η Moody's και η Standard & Poor's) εντάσσεται στη λίστα των χωρών με υψηλές πιθανότητες χρεοκοπίας.

9.2 Οι συνέπειες της κρίσης στην Ελλάδα

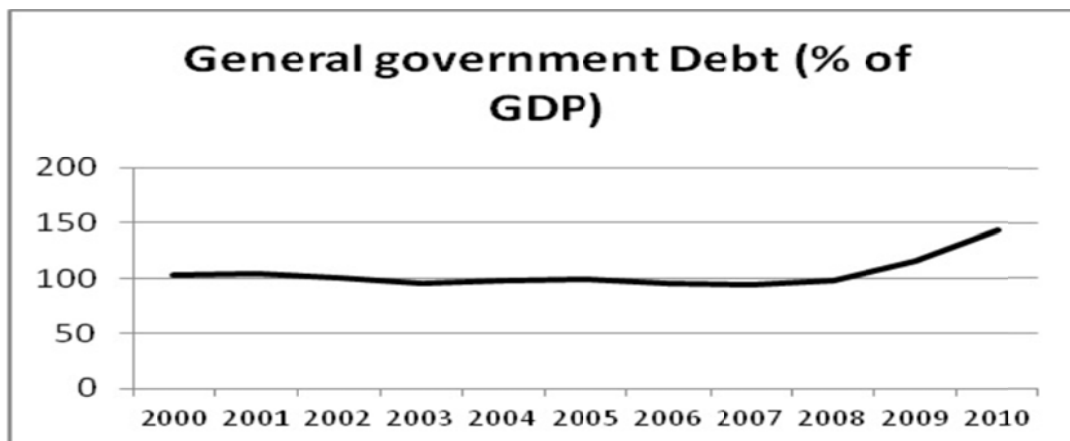
Η οικονομική κρίση προκαλεί δραματικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή, δεδομένου ότι η μείωση ή και η απουσία εισοδήματος προκαλεί απώλειες στην ευημερία και ωθεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια. Το διεθνές εμπόριο, ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης και η απασχόληση αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η διεθνής οικονομία (Marmot & Bell, 2009).

Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος είχε δανειστεί τεράστιες ποσότητες χρημάτων στο παρελθόν, για λόγους που έχουν προαναφερθεί. Αυτή η κατάσταση όμως επιδεινώθηκε τα τελευταία 20 χρόνια εξαιτίας των παρακάτω παραγόντων:

- Δάνεια για την χρηματοδότηση μεγάλων επενδύσεων, όπως ήταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 (η 3η πιο ακριβή επένδυση αγώνων που έχει ποτέ γίνει με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί έλλειμμα 5 δισεκατομμυρίων ευρώ).
- Δάνεια για την ενίσχυση της βιομηχανίας στρατού (η Ελλάδα είναι μία από τις πιο σημαντικές πελάτισσες αυτών των βιομηχανιών ξοδεύοντας εκατομμύρια σε πολεμικούς εξοπλισμούς).
- Η δημιουργία μιας πραγματικής φούσκας ακινήτων (real estate bubble).
- Η φοροδιαφυγή (tax evasion) των ανώτερων εισοδηματικά στρωμάτων, η οποία είχε την ενθάρρυνση του κράτους. Είναι χαρακτηριστικός ο υπολογισμός που δείχνει ότι εάν η φορολογία του κεφαλαίου (ιδιοκτήτες και επιχειρήσεις) ήταν στο μέσο όρο της Ευρώπης την χρονική περίοδο 2000-2008, τα έσοδα της Ελλάδας θα είχαν αυξηθεί κατά 95 δισεκατομμύρια ευρώ.

Εικόνα 7: Δημόσιο Έλλειμμα (% του ΑΕΠ).

Πηγή: Eurostat (2011)

Από την εικόνα 7 φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία ήταν τα τελευταία χρόνια σε άσχημη οικονομική κατάσταση, κάτι το οποίο φανερώνεται από το δημόσιο χρέος που υπήρχε. Όταν λοιπόν η ελληνική κυβέρνηση μετά το 1974 αποφάσισε την παραμονή της στην Ευρωζώνη και την επανεξέταση του μηχανισμού που είχε εγκατασταθεί από την Ευρωζώνη και το ΔΝΤ αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή σκληρότερων και αυστηρότερων μέτρων αλλά και κουρεμάτων.

9.3 Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας: Πως φτάσαμε μέχρι εδώ

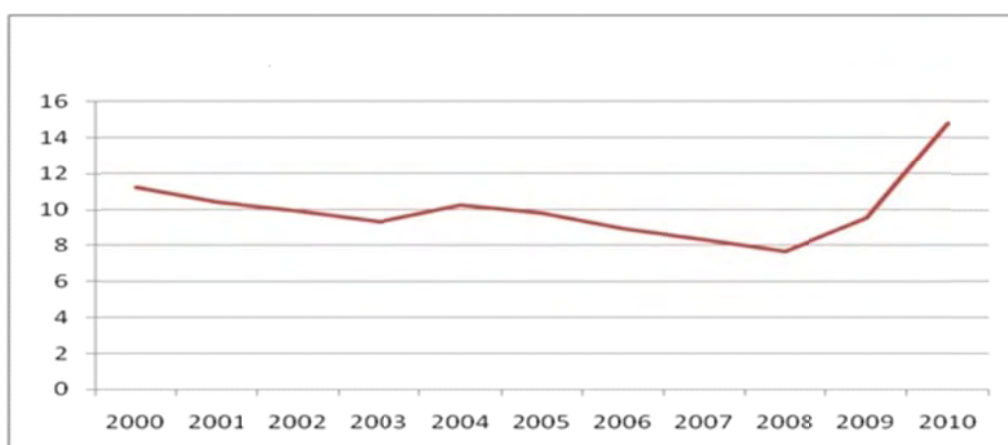
Στην Ελλάδα, το έλλειμμα την περίοδο 2000-2003, είναι ένα από τα υψηλότερα στην Ευρωζώνη (Eurostat, 2011). Το έτος 2004, την Ολυμπιακή χρονιά, ήταν πολύ σημαντικό για την οικονομία: αυτό το μεγάλο γεγονός στόχευε ώστε να είναι το ξεκίνημα μιας νέας περιόδου ανάπτυξης. Ωστόσο, ποτέ δεν είχε τα αναμενόμενα κέρδη. Σε αντίθεση μάλιστα, συνέβαλλε με 5 δισεκατομμύρια ευρώ στην αύξηση του δημόσιου ελλείμματος στο -7,5% (2004). Μετά το 2004 το έλλειμμα στην Ελλάδα μειώθηκε ελαφρώς, πριν γίνει το υψηλότερο στην Ευρώπη για 3 συνεχή χρόνια (2007, 2008 και 2009). Μια κατάσταση που υποδεικνύει τις τεράστιες αρνητικές συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στην ελληνική οικονομία.

Το 2009, το έλλειμμα ήταν -14,3% του ΑΕΠ (ELSTAT, 2011). Εκτός της Ελλάδας, οι άλλες οικονομίες που αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα εκείνη την περίοδο και είτε είχαν καταφύγει στον μηχανισμό υποστήριξης ΔΝΤ είτε όχι, είχαν υψηλά ποσοστά ελλείμματος στο συνολικό ΑΕΠ (όπως η Ιρλανδία, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Λετονία). Ακόμη και σε απόλυτους αριθμούς το ελληνικό έλλειμμα ήταν υπερβολικά υψηλό, βρισκόταν στην 6η θέση στην EU27, χαμηλότερο μόνο από τις 5 μεγαλύτερες σε μέγεθος οικονομίες της Ευρωζώνης (Γερμανία, Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο) και υψηλότερο από τις μεγαλύτερες οικονομίες όπως την Ολλανδία (Eurostat, 2011).

Το ελληνικό χρέος από το 2000 έως και το 2007 είχε μεγάλες διακυμάνσεις, όπως φαίνεται στην εικόνα 8. Από το 2007 που ξεκίνησε να αυξάνεται, μέχρι και το 2010 που εκτοξεύτηκε στο 144% του ΑΕΠ. Το ελληνικό χρέος αυξήθηκε πάρα πολύ και εξαιτίας των δανείων. Σκοπός των δανείων αυτών ήταν:

- η αναχρηματοδότηση του παλαιότερου χρέους,
- η αποπληρωμή των επιτοκίων παλαιότερων δανείων,
- η χρηματοδότηση εταιρειών και
- η ανάπτυξη προϊόντων τα οποία ήταν πολύ ακριβά (π.χ. οι ολυμπιακοί αγώνες).

Εικόνα 8: Γενικό Χρέος (% του ΑΕΠ)

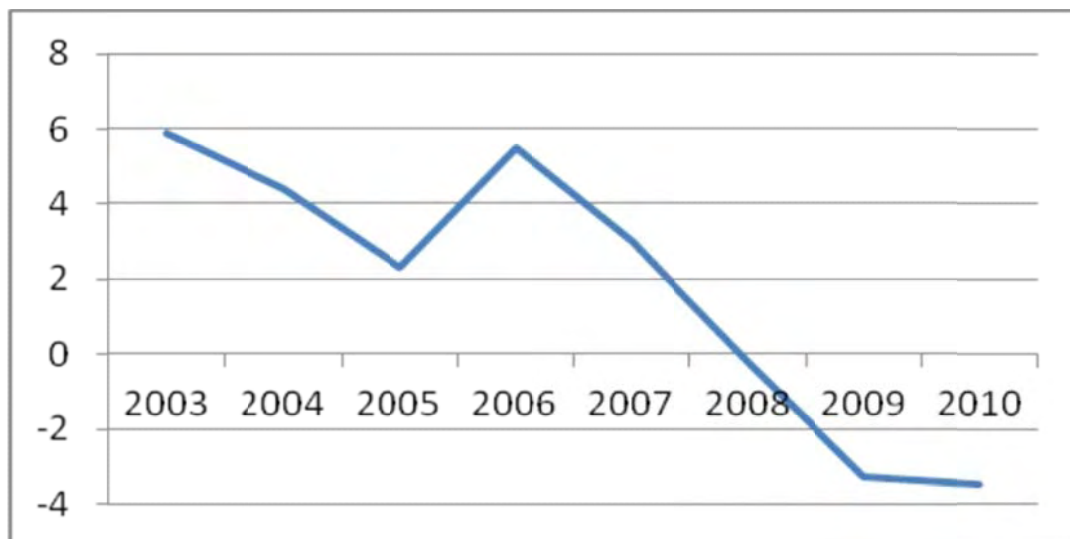

Πηγή: Eurostat (2011)

Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε πολύ αρνητικές συνέπειες στην Ελλάδα, όπως και στα περισσότερα αναπτυγμένα κράτη, αυξάνοντας το επιτόκιο στις αγορές στο 6% (Μάρτιος 2010).

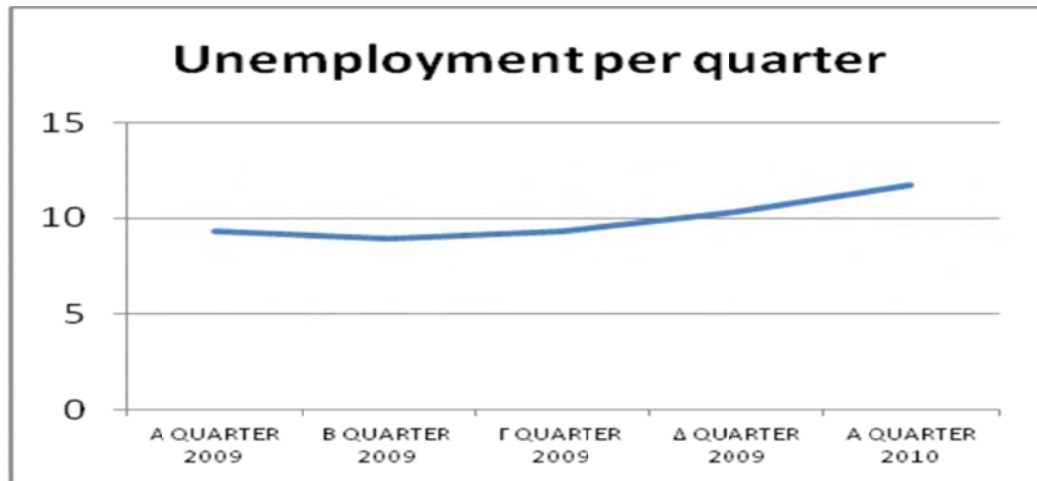
Η ανεργία την τελευταία δεκαετία, σύμφωνα με το διάγραμμα στην εικόνα 10, έχει κάποιες διακυμάνσεις ανάμεσα στο 8% και στο 10% το 2008. Μετά το 2008 η κατάσταση επιδεινώθηκε. Η κρίση αύξησε αρχικά την ανεργία στο 9,5% (2009). Επιπλέον, τα αυστηρά μέτρα και τα κουρέματα το 2010 σε μεγάλο βαθμό αύξησαν την ανεργία στο 14,8% (2010). Άρα, η κρίση και οι κυβερνητικές αποφάσεις (σε συντονισμό με την EU & ΔΝΤ) φάνηκαν να είναι καταστροφικές για τους εργαζόμενους και την νεολαία (η ανεργία στους νέους έφτασε το 30% το 2010). Σύμφωνα με το ILO, 25% (2.800.000 άνθρωποι) του συνολικού πληθυσμού στην Ελλάδα ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας. Μετά το 2003, όταν το ΑΕΠ αυξήθηκε στο 5,9%, ξεκίνησε και η μείωση του όπως φαίνεται στο διάγραμμα που ακολουθεί. Μετά το 2007 η μείωση γίνεται μεγαλύτερη: 2% το 2008, -2% το 2009 και -3,8% το 2010.

Εικόνα 9: Ετήσια Ανεργία στην Ελλάδα.

Πηγή: ELSTAT 2011:123

Εικόνα 10: Πραγματικό Ελληνικό ΑΕΠ Ανάπτυξης.

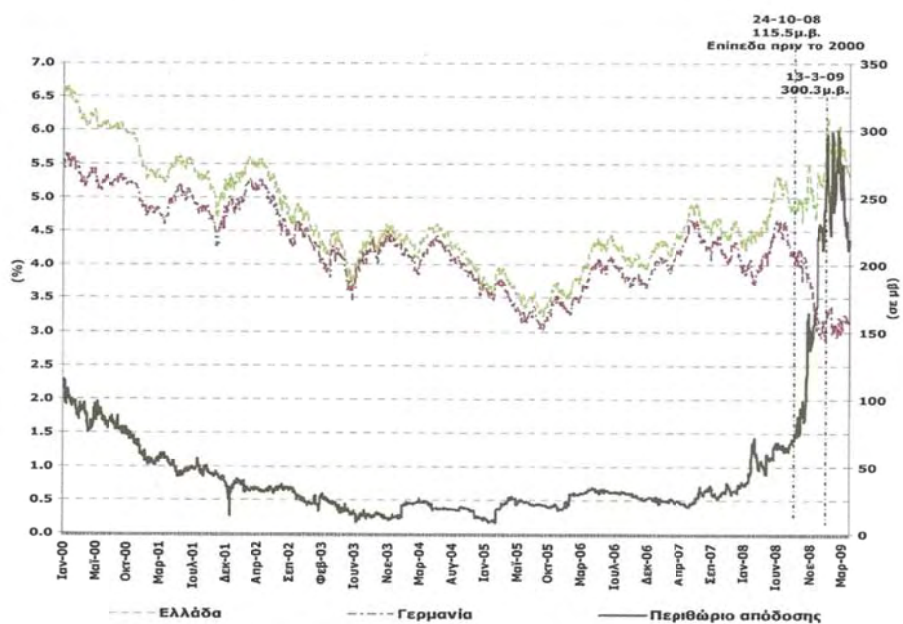
Πηγή : Eurostat (2011)

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι ελληνικές τράπεζες από τη διεθνή χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση ήταν:

- η στενότητα ρευστότητας που προκλήθηκε στη διεθνή διατραπεζική αγορά,
- ο περιορισμός πρόσβασης τους στις διεθνείς κεφαλαιαγορές,
- η μείωση κερδοφορίας τους και η αύξηση των επιτοκίων δανεισμού (αύξηση του κόστους χρήματος), λόγω της έλλειψης ρευστότητας. Το Ελληνικό Δημόσιο έφτασε σε σημείο να δανείζεται με επιτόκιο 5,2%. Το περιθώριο επιτοκίου (spread) μεταξύ ελληνικών και γερμανικών 10ετών ομολόγων εκτινάχθηκε στις 300,3 μονάδες βάσης (3%) το Μάρτιο του 2009 (βλ. εικόνα 11).

Εικόνα 11: Ελληνικό spread 10ετούς ομολόγου.

Περιθώριο απόδοσης 10ετούς ελληνικού έναντι γερμανικού ομολόγου

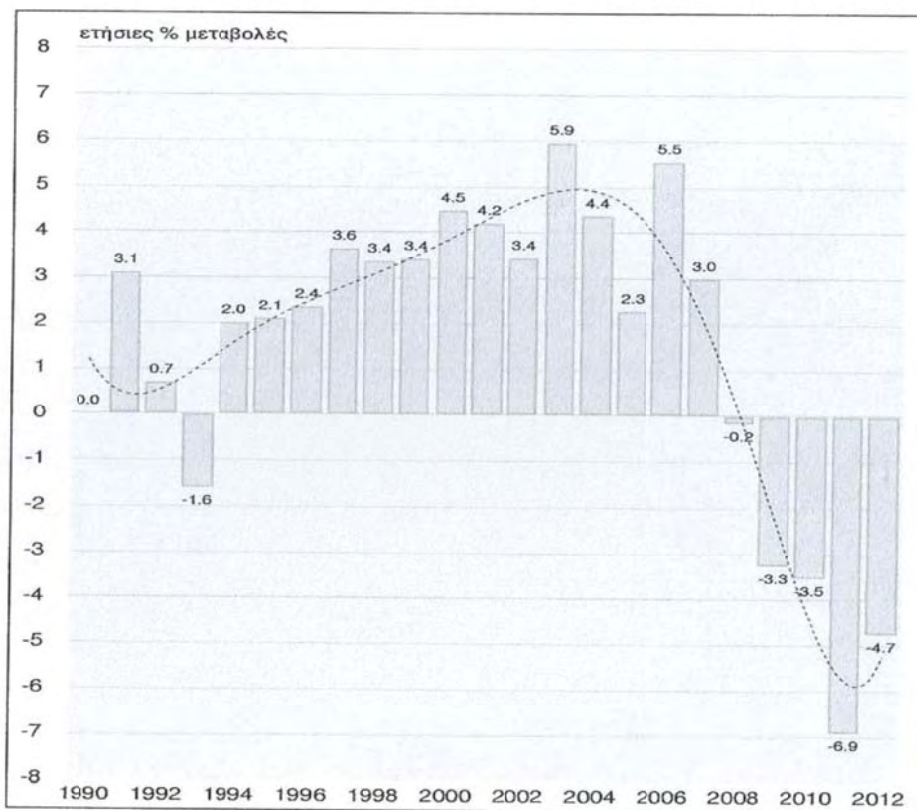

Πηγή: Bloomberg, 2010

Ο ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας σημείωσε μια συνεχή και επιταχυνόμενη επιβράδυνση. Από 3% που ήταν το 2007, υποχώρησε σε -0,2% το 2008 και -3,3% το 2009. Το έτος 2011 το ΑΕΠ σημείωσε τη μεγαλύτερη επιβράδυνση -6,9% (βλ. εικόνα 12).

Εικόνα 12: Ετήσιες μεταβολές % του ελληνικού ΑΕΠ

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε σταθερές τιμές, 1990-2012

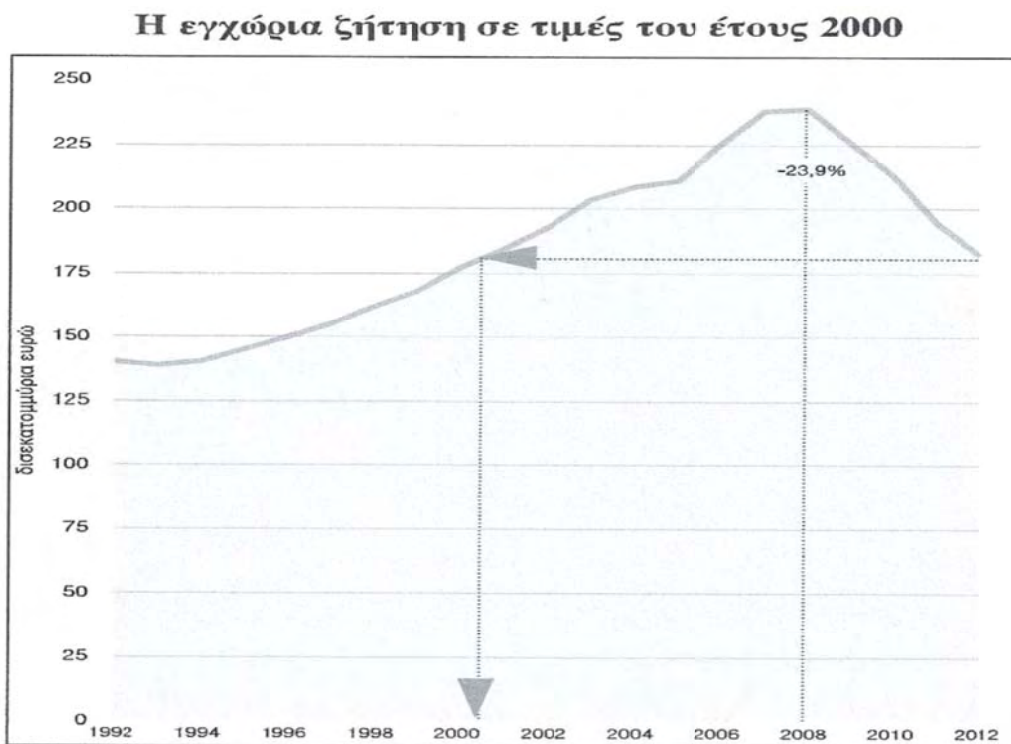

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πηγή: Annual Macroeconomics Databases, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Η οικονομική ύφεση είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί δραματικά και η εγχώρια ζήτηση. Τα έτη 2009-2012, η ζήτηση μειώθηκε κατά περίπου 25% που με τη σειρά της οδήγησε στην ραγδαία μείωση της παραγωγής κάτι το οποίο επέφερε τελικά τη μείωση της απασχόλησης.

Εικόνα 13: Η εγχώρια ζήτηση

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Πηγή: Annual Macroeconomics Databases, Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Επιπλέον, τεράστιες ήταν οι αρνητικές συνέπειες στις επιχειρήσεις σε όλους τους κλάδους (εμπόριο, βιομηχανία, κατασκευές, οικοδομές). Οι συνέπειες αυτές ήταν οι ακόλουθες:

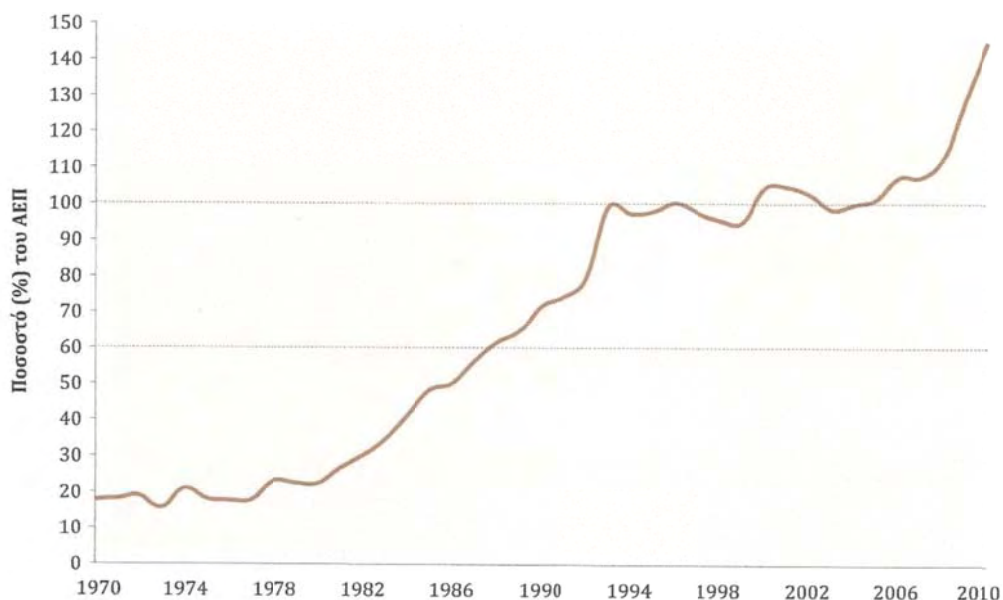
- Η συνεχής αβεβαιότητα,
- η έλλειψη ρευστότητας,
- η μείωση της ζήτησης και
- το υψηλό κόστος δανεισμού, οδήγησαν σε χρεοκοπία ή κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων, ενώ προκάλεσαν σε άλλες σοβαρότατα προβλήματα (όπως μείωση κερδών, προσωπικού, αμοιβών κ.α.).

- Η χρηματοδότηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων έγινε αδύνατη, καθώς οι ελληνικές τράπεζες έκλειναν τις στρόφιγγες του δανεισμού, προκαλώντας ασφυξία στις επιχειρήσεις και στην αγορά.
- Το κλείσιμο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων που αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της ελληνικής οικονομίας, επέφερε περαιτέρω αύξηση της ανεργίας, δυσλειτουργία της αγοράς και μείωση της επιχειρηματικής ανάπτυξης της χώρας μας.
- Η Ελληνική Κυβέρνηση, εάν και παρείχε στις τράπεζες οικονομικό πακέτο 28 δις ευρώ, με σκοπό να ενισχύσει τη ρευστότητά τους, η ρευστότητα δεν πέρασε στις επιχειρήσεις και από εκεί στην κοινωνία (Ν. Καραμούζης – Γ. Χαρδούβελης, 2011, Β. Αγγελόπουλος, 2009, Ινστιτούτο Εργασίας (INE) ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012) .

Η διεθνής κρίση ανέδειξε σε όλο το βάθος τις ήδη υπάρχουσες και χρόνιες συσσωρευμένες **μακροοικονομικές ανισορροπίες** της ελληνικής οικονομίας, όπως και τις **διαρθρωτικές αδυναμίες** του μοντέλου ανάπτυξης της. Το τελευταίο, στηρίχτηκε κυρίως στην τόνωση της εγχώριας ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης και των κατοικιών, στην πλούσια τραπεζική χρηματοδότηση και στις αυξήσεις των πραγματικών μισθών, χωρίς αντίκρισμα στην παραγωγικότητα. Οι κυριότερες μακροοικονομικές ανισορροπίες της ελληνικής οικονομίας είναι τα πολύ μεγάλα **«δίδυμα» ελλείμματα**, το δημοσιονομικό έλλειμμα και το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, τα υψηλά και αυξανόμενα **«δίδυμα»** χρέη, το δημόσιο και το εξωτερικό, η συνεχής διάβρωση της ανταγωνιστικότητας της και η οργανωτική ανεπάρκεια του κράτους. Τα προβλήματα αυτά, γιγαντώθηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης, εξαιτίας των άτολμων και **αναποτελεσματικών πολιτικών** που ακολουθήθηκαν.

Εικόνα 14: Δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Πηγή: AMECO

Πηγή :AMECO, 2011

9.4 Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης

Έτσι, φτάσαμε, στο σημείο εκείνη την χρονιά, του 2010, η κυβέρνηση της Ελλάδας να μην είναι σε θέση να πάρει νέα δάνεια με φυσιολογικά επιτόκια, ώστε να καλύψει το έλλειμμα που είχε δημιουργηθεί και αυτό είχε σαν τραγική επίπτωση να είναι άμεσος ο φόβος και ο κίνδυνος πτώχευσης και στάσεις πληρωμών.

Οι προσπάθειες που έγιναν από την τότε κυβέρνηση της Ελλάδος είχαν σαν βασικότερο στόχο την ανάκτηση της αξιοπιστίας της στις διεθνείς αγορές, παίρνοντας κάποια μέτρα όπως ήταν η πτώση των

επιτοκίων η οποία όμως, προκάλεσε καινούρια μέτρα τα οποία αφορούσαν κυρίως την ελάττωση των εξόδων που δεν ήταν τελικά επιτυχής (Λιαργκόβας και Ρεπούσης, 2011 : 201-206).

Μετά την παντελή αποτυχία όλων των μέτρων που λήφθηκαν και εξαιτίας του αρνητικού κλίματος που επικρατούσε, η χώρα μας ζήτησε την βοήθεια του ΔΝΤ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας οι οποίοι δέχτηκαν να βοηθήσουν, μέσα από μια κοινή προσπάθεια. Η αναγγελία του συγκεκριμένου γεγονότος έγινε στις 23 Απριλίου του 2010 από τον Πρωθυπουργό της χώρας στο Καστελόριζο.

Η βοήθεια του κοινού μηχανισμού στήριξης πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με προϋποθέσεις, οι οποίες αφορούσαν την λήψη αρκετών δημοσιονομικών προσαρμογών και δημοσιονομικών μέτρων εξυγίανσης. Έτσι, με τις συγκεκριμένες κινήσεις αποφεύχθηκε ο φόβος κήρυξης πτώχευσης από την κυβέρνηση της χώρας μας η οποία θα επέφερε σοβαρές επιπτώσεις σε ότι αφορά την ζώνη του Ευρώ (Krugman 2009 : 82).

Οι κυριότερες συνέπειες στον οικονομικό τομέα της Ελλάδος είναι:

- οι μεγάλες αυξήσεις που υπήρξαν με την είσοδο της χώρας μας στην παγκόσμια οικονομική κρίση στα ποσοστά ανεργίας (φτάνοντας να ακουμπάει το 28% προς το τέλος του 2013),
- οι τεράστιες πτώσεις των εξαγωγών και τα προβλήματα στις εργασιακές σχέσεις που δημιουργήθηκαν
- οι μειώσεις μισθών και συντάξεων
- η αύξηση τιμών σε όλα τα αγαθά
- το τεράστιο δημόσιο χρέος
- ο υψηλός πληθωρισμός αλλά και το αρνητικό ισοζύγιο τα οποία αποτελούν σημαντικές επιπτώσεις για την οικονομία της χώρας μας και σημαντική ευθύνη σε όλα αυτά έχουν τα 2 Μνημόνια στα οποία έχει καταφύγει η κυβέρνηση της χώρας μας από το 2010 μέχρι και σήμερα. (Ντούβα, 2012)

Πρώτο Πακέτο Οικονομικών μέτρων (Φεβρουάριος 2010)

- Πάγωμα μισθών δημοσίου τομέα.
- Περικοπή επιδομάτων δημόσιου τομέα (10%).
- Περικοπές υπερωριών και οδοιορικών δημόσιου τομέα.

Δεύτερο Πακέτο Οικονομικών μέτρων (Μάρτιος 2010)

- Μείωση δώρων Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας (30%)
- Μείωση όλων των επιδομάτων του Δημοσίου (12%)
- Μείωση στις αποδοχές υπαλλήλων ΔΕΚΟ, ΟΤΑ, ΝΠΔ (7%)
- Αύξηση ΦΠΑ (από 4,5 στο 5% , από 9 στο 10%, από 19 στο 21%)
- Αύξηση του φόρου βενζίνης (15%)
- Επιβολή επιπλέον φόρων εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων (10% έως 30%)
- Επαναφορά των τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα αυτοκίνητα.
- Επέκταση των τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα ακίνητα.

Δυστυχώς, τα μέτρα που πάρθηκαν, δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το αρνητικό κλίμα. Η απόδοση της ελληνικής οικονομίας και η συνεχής αύξηση του χρέους είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των επιτοκίων δανεισμού της Ελλάδας από τις αγορές. Αυτό είχε ως συνέπεια η Ελλάδα να μη μπορεί να δανειστεί από τις αγορές ή να μπορεί αλλά με πάρα πολύ υψηλό επιτόκιο. Η Ελλάδα, εφόσον δεν κατάφερε να βελτιώσει τη θέση της απέναντι στις διεθνείς αγορές, προσέφυγε στον Μηχανισμό Στήριξης (απαρτίζονταν από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) στις 23 Απριλίου του 2010. Τον Μάιο του 2010 λοιπόν, η εισαγωγή της Ελλάδας στον Μηχανισμό Στήριξης ήταν γεγονός, σε μια περίοδο που οι φήμες για μια πιθανή διάσωση της αυξανόταν.

Το πρόγραμμα αυτό στόχευε τόσο στην κάλυψη των δανειακών αναγκών της Ελλάδας για τρία χρόνια όσο και στη δημιουργία ενός αναπτυξιακού προτύπου, που θα βοηθούσε την χώρα να ξεπεράσει την κρίση και να επιστρέψει σε διατηρήσιμους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Επίσης, υποσχέθηκε στην Ελλάδα δάνειο ύψους 110 δισεκατομμύρια ευρώ (Ζαχαριάδης, 2010).

Η ανταλλαγή για το δάνειο αυτό, ήταν πολύ σκληρά και αυστηρά μέτρα αλλά και κουρέματα τα οποία ψηφίστηκαν στη βουλή υπό τις πιέσεις του ΔΝΤ και της Ε.Ε. Αυτά τα μέτρα αποφασίστηκαν στο Πρώτο Μνημόνιο μεταξύ της Ελλάδας και των ΔΝΤ-ΕΕ. Το ελληνικό κράτος ξεκίνησε να παίρνει τις δόσεις του δανείου και δεχόταν τον έλεγχο των πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών από το ΔΝΤ και την ΕΕ. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να διαλέξει τον δρόμο εντός της Ευρωζώνης με σκοπό να αντιμετωπίσει την κρίση χρέους, παραμένοντας στην ΕΕ, αλλά σε μεγάλο βαθμό μειώνοντας το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων πολιτών (Kapitsinis N.& Metaxas T, 2011).

Πρώτο Μνημόνιο (Μάιος 2010)

- Αντικατάσταση του 13ου και 14ου μισθού των δημόσιων υπαλλήλων με επίδομα 500 ευρώ για αποδοχές μέχρι 3.000 ευρώ και πλήρης κατάργησή για μεγαλύτερες.
- Αντικατάσταση 13ης 14ης σύνταξης με επίδομα 800 ευρώ για συντάξεις ως 2500\ ευρώ.
- Περαιτέρω περικοπή επιδομάτων 8% στα επιδόματα δημοσίων υπαλλήλων και 3% στους υπαλλήλους των ΔΕΚΟ.
- Αύξηση του υψηλού συντελεστή ΦΠΑ από 21% σε 23%, του μεσαίου από 10% σε 11% την 1η Ιουλίου 2010, και έπειτα σε 13% από 1η Ιανουαρίου 2011, και αντίστοιχα αύξηση του χαμηλού συντελεστή στο 6,5%.
- Αύξηση 10% του ειδικού φόρου κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά.
- Αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων.
- Προσθήκη ενός επιπλέον 10% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων.
- Αλλαγές στα εργασιακά με αύξηση του ορίου απολύσεων και μείωση του κατώτατου μισθού.
- Αύξηση στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης των γυναικών στο δημόσιο τομέα στα 65 χρόνια έως το τέλος του 2013 με έναρξη το 2011.

Πακέτο Μέτρων Δεύτερου Μνημονίου

- Μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού σε όλα τα κλιμάκια του βασικού μισθού (από 751€ σε 586€) και 32% στους νεοεισερχόμενους μέχρι 25 ετών.
- Κατάργηση 150.000 θέσεων εργασίας από το δημόσιο τομέα έως το 2015, εκ των οποίων 15.000 μέσα στο 2012.
- Ατομικές ή επιχειρησιακές συμβάσεις εργασίας αντί για κλαδικές.
- Άρση μονιμότητας σε ΔΕΚΟ και υπό κρατικό έλεγχο τράπεζες.
- Περικοπές συντάξεων, επιδομάτων, δαπανών υγείας, άμυνας, λειτουργιών του κράτους
- Κατάργηση των Οργανισμών Εργατικής Κατοικίας. Οργανισμού Εργατικής Εστίας και κλείσιμο 200 εφοριών πανελλαδικά.
- Αύξηση αντικειμενικών αξιών και ενοποίηση φόρων στα ακίνητα.
- Πλήρες άνοιγμα 20 κλειστών επαγγελμάτων.
- Αύξηση των εισιτηρίων στις αστικές συγκοινωνίες και στον ΟΣΕ κατά 25%.
- Κατάργηση φοροαπαλλαγών και χαμηλού ΦΠΑ στα νησιά.

Στις 9 Μαρτίου ολοκληρώθηκε με επιτυχία το PSI. Η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα έφτασε το 95,7%. Για τα υπόλοιπα ομόλογα ύψους 8,5 δις € δόθηκε παράταση μέχρι τις 20 Απριλίου.

Στις 7 Νοεμβρίου 2012, η νέα κυβέρνηση υπερψηφίζει το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα 2013-2016. Προέβλεπε μέτρα ύψους 18,9 δις € από τα οποία τα 9,4 δις € αφορούν το έτος 2013.

Πακέτο Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος 2013-2016 (Νοέμβριος 2012)

- Αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 2 έτη, από 1-1-2013.
- Μείωση στις συντάξεις από 5 έως και 15%, από το 1.000€ και πάνω.
- Μειώσεις στο εφάπαξ έως 18%.
- Κατάργηση της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας.
- Κατάργηση των Δώρων Χριστουγέννων και Πάσχα, όπως και των επιδομάτων αδείας για τους δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους.
- Μείωση χρόνου προειδοποίησης για απολύσεις σε 4 αντί 6 μήνες.

- Περικοπές στα ειδικά μισθολόγια.
- Ένταξη στο ενιαίο μισθολόγιο των εργαζομένων στις ΔΕΚΟ.
- Εφαρμογή διαθεσιμότητας ενός έτους, με μειωμένο μισθό σε μόνιμους υπαλλήλους του δημοσίου, οι θέσεις των οποίων καταργούνται.
- Κατάργηση των πολυάριθμων οικογενειακών επιδομάτων και αντικατάστασής τους από το ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων.
- Αύξηση φόρου στο υγραέριο κίνησης κατά 23 λεπτά.
- Εισαγωγή έκτακτης εισφοράς στο φωτοβολταϊκά
- Αντίτιμο 25 €για εισαγωγή στο νοσοκομείο

9.5 Συνέπειες των μέτρων της ελληνικής κυβέρνησης

Μεγάλη εντύπωση προκαλείται από την σκληρότητα των μέτρων ενάντια στους εργαζομένους και στους νέους, οι μόντοι που δεν μπορεί κάποιος να κατηγορήσει για την δημιουργία της κρίσης. Ένα βασικό στοιχείο των μέτρων είναι ότι εφαρμόστηκαν σε όλους τους τομείς και τα πεδία μιας κοινωνικοοικονομικής διαδικασίας. Η ζήτηση για αλλαγή από τους υποστηρικτές (ΔΝΤ, ΕΕ) ήταν τόσο μεγάλη, που η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να επέμβει σε όλους τους τομείς. Δεύτερον, η κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας δείχνει το κίνητρο του Κράτους να εγκαθιδρύσει μια κατάσταση που οι ατομικοί συμβιβασμοί με τους εργαζομένους ήταν η μόνη λύση για τους εργοδότες. Επίσης, ένα από τα πιο βασικά στοιχεία της πολιτικής ήταν η 2η επιδότηση στις τράπεζες, μεγαλύτερη από την πρώτη (30 δισεκατομμύρια ευρώ). Ο στόχος ήταν η υποστήριξη των τραπεζών για τον εφοδιασμό της κοινωνίας με ρευστό, κάτι το οποίο δεν είχε γίνει από την πρώτη δόση (Ελευθεροτυπία, 2011). Οι στόχοι των αυστηρών μέτρων και των περικοπών του προϋπολογισμού ποτέ δεν επιτεύχθηκαν, όχι εξαιτίας της ανικανότητας της ελληνικής κυβέρνησης αλλά εξαιτίας της φύσης αυτών των μέτρων.

Η ελληνική οικονομία συνέχισε να βρίσκεται σε κατάσταση δημοσιονομικής ανισορροπίας και το επόμενο διάστημα, με αποτέλεσμα ένα χρόνο μετά το πρώτο μνημόνιο, τον Ιούνιο του 2011, η κυβέρνηση να καταφύγει στην ψήφιση του μεσοπρόθεσμου προγράμματος, που περιλάμβανε νέα μέτρα λιτότητας και περικοπές. Στις 29 Ιουνίου 2011, το ελληνικό Κοινοβούλιο ψήφισε το Μεσοπρόθεσμο

Δημοσιονομικής Στρατηγικής Πλαίσιο, το οποίο καθόριζε την οικονομική πολιτική του ελληνικού κράτους μέχρι το 2015. Η ελληνική κυβέρνηση, αγνόησε το Σύνταγμα, και αποφάσισε για την ελληνική οικονομική πολιτική για μια περίοδο, μετά το τέλος της θητείας της.

Η νέα συλλογή νόμων επικύρωσαν για να εξασφαλίσει το ελληνικό κράτος την 4η δόση, περιλάμβανε τα ακόλουθα μέτρα:

- Μια πρόσληψη για κάθε 10 συντάξεις ή απολύσεις στον δημόσιο τομέα για το 2011 και 1 για 5 μέχρι το 2015,
- Αύξηση στις εβδομαδιαίες ώρες εργασίας των δημοσίων υπαλλήλων από 37,5 σε 40,
- Μεγαλύτερη μείωση των συντάξεων (20% μηνιαίως) και των μισθών,
- Μείωση του φορολογικού συντελεστή,
- Επιβολή ειδικής χρηματικής συνεισφοράς αλληλεγγύης,
- Αύξηση του φόρου των ακινήτων,
- Αύξηση στον φόρο καπνού,
- Περισσότερες απολύσεις στον δημόσιο τομέα και τελικά ιδιωτικοποίηση δημοσίων περιουσιών (αξίας 50 δισεκατομμυρίων ευρώ) μέχρι το 2015, με πιο χαρακτηριστικά τα παραδείγματα της Δημόσιας Επιχείρησης Τηλεπικοινωνιών, της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού, τα μεγάλα λιμάνια του Πειραιά και Θεσσαλονίκης και το Διεθνές αεροδρόμιο της Αθήνας (Karitsinis N. & Metaxas T, 2011).

Όλα αυτά τα καινούργια και σκληρότερα μέτρα ήταν η εγγύηση για την συμφωνία της 21^{ης} Ιουλίου στο συμβούλιο της Ε.Ε., το οποίο αφορούσε το 21% του κουρέματος του ελληνικού χρέους, ένα νέο πρόγραμμα δανείου αξίας 109 δισεκατομμυρίων μαζί με το ΔΝΤ και ένα νέο αναπτυξιακό πρόγραμμα για την Ελλάδα, το λεγόμενο “Νέο Σχέδιο Μάρσαλ”. Αυτό σημαίνει, κούρεμα 26 δισεκατομμυρίων ευρώ από το ελληνικό χρέος (μόνο το 7%, την επαναγορά ομολόγων και την επιμήκυνση από 15 έως 30 χρόνια των ομολόγων που λήγουν από το άμεσο διάστημα έως το 2020). Μετά από αυτή την απόφαση, το ελληνικό κράτος έλαβε την 5η δόση του δανείου.

Ωστόσο, αυτό το κούρεμα των εθνικών ομολογιών, ανέφερε την εθελοντική συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, και μέχρι τον Οκτώβριο του 2011 η διαδικασία δεν είχε ολοκληρωθεί (σχεδόν δεν είχε αρχίσει). Υπήρχαν πιέσεις για νέα μέτρα, εφόσον τα παλιά δεν ήταν αποτελεσματικά και η συμφωνία της

21^{ης} Ιουλίου δεν μπορούσε να εφαρμοστεί. Η ελληνική κυβέρνηση ψήφισε άλλο νόμο στις 20 Οκτωβρίου, εντάσσοντας νέους και πολύ σκληρούς κανόνες για τον ελληνικό δημόσιο τομέα:

- 30.000 έμμεσες πωλήσεις (δηλαδή αυτοί οι δημόσιοι υπάλληλοι έβγαιναν σε πρόωρη σύνταξη για 2 χρόνια και λάμβαναν μόνο το 60% του βασικού μισθού και μετά είτε έπαιρναν σύνταξη ή απολύονταν)
- Όλες οι βασικές επιδοτήσεις καταργήθηκαν
- Ο κατώτατος μισθός έπεσε στα 780 €

Αλλά, και αυτοί οι νόμοι δεν μπόρεσαν να εξασφαλίσουν την 6η δόση (8 δισεκατομμύρια ευρώ) για τη Ελλάδα. Στις 26 Οκτωβρίου συγκλήθηκε έκτακτη σύνοδος κορυφής της Ε.Ε. με στόχο την κατάρτιση ενός οριστικού σχεδίου αντιμετώπισης της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η σύνοδος κατέληξε σε συμφωνία που ανακοινώθηκε τα ξημερώματα της 27^{ης} Οκτωβρίου και απέβλεπε σε «κούρεμα» κατά 50% του ελληνικού χρέους και πρόσθετο πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα ύψους 130 δις ευρώ. Με βάση την συμφωνία, οι ιδιώτες θα αποδεχτούν σε εθελοντική βάση, μείωση της αξίας των ελληνικών ομολόγων που διαθέτουν κατά 50%. Η συμφωνία θα συνοδεύεται από πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής με διάρκεια μέχρι το 2021 και δημιουργία μηχανισμού μόνιμης εποπτείας της Ελλάδας για τη συνεχή παρακολούθηση της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων. Παράλληλα, αποφασίστηκε η ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών με ποσό ύψους 30 δις ευρώ και αύξηση κατά ένα τρις ευρώ των κεφαλαίων του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας.

Στις 12 Φεβρουαρίου 2012, συζητήθηκε στη Βουλή το δεύτερο μνημόνιο και ψηφίστηκε τις πρώτες πρωινές ώρες τις 13ης Φεβρουαρίου. Το νέο πρόγραμμα θα συνοδευόταν από νέα και σκληρότερα μέτρα. Επίσης, την ίδια περίοδο το κούρεμα χρέους είναι 50% και επισήμως μιλάνε για 100 δις κούρεμα χρέους. Ένα καινούργιο δάνειο των 100 δις και 30 δις ως οικονομική εγγύηση αποφασίστηκε με συνέπεια αρνητικά αποτελέσματα για την Ελλάδα. Ακόμη κι αν η Ύφεση λήξει φέτος, και αρχίσει μια αναιμική μεγέθυνση, το 2020 το χρέος μας θα βρίσκεται πάνω από το 140% και η νέα πτώχευση θα είναι αναπόφευκτη (Βαρουφάκης, 2011).

Ωστόσο, αυτή η απόφαση δεν επιβεβαιώθηκε εφόσον ο ιδιωτικός τομέας δεν ανταποκρίθηκε με έναν ικανοποιητικό τρόπο σε προηγούμενο κούρεμα του χρέους. Πιθανόν, το πραγματικό κόσμημο να ήταν αρκετά μικρότερο. Αυτές οι αποφάσεις υποχρέωναν την Ελλάδα για νέους συμβιβασμούς με τον ιδιωτικό τομέα και σκληρότερα μέτρα τα οποία υποτίθεται αποφασίστηκαν από την κυβέρνηση. Η πλειοψηφία της

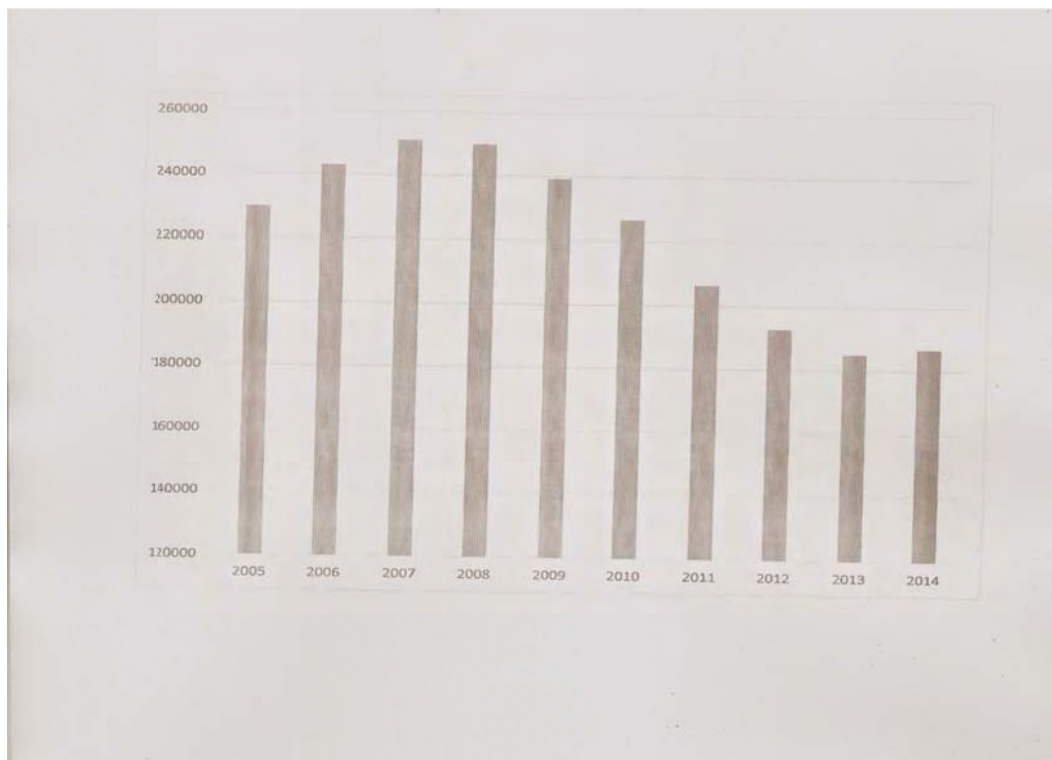
κυβέρνησης αμφισβητήθηκε κατά την διάρκεια του ψηφίσματος στο Κοινοβούλιο για τα σκληρότερα μέτρα, και η συμφωνία που προέκυψε χωρίς εκλογές αλλά μετά από συνεννοήσεις, ήταν κυβέρνηση συνασπισμού μεταξύ των 2 μεγάλων κομμάτων: τους δημοκράτες και τους νεοφιλελεύθερους μαζί με την δεξιά. Ο νέος πρωθυπουργός της Ελλάδας είναι κορυφαίος τραπεζίτης, και πρώην αντί πρόεδρος της ΕΚΤ για 8 χρόνια.

9.6 Τα αποτελέσματα των πολιτικών στην Ελλάδα

Το πιο σημαντικό θέμα είναι να η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των πολιτικών που εφαρμόστηκαν, βασιζόμενοι στους κύριους στόχους και στο συνολικό πνεύμα που αυτές είχαν. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι περισσότερο κατάλληλοι δείκτες για να αποδείξουν το πόσο αποτελεσματικές ήταν οι πολιτικές είναι οι εξής: ο δείκτης ανάπτυξης και το χρέος της κυβέρνησης ως οι κύριοι στόχοι, καθώς και ο δείκτης της ανεργίας από την κοινωνική αντίληψη των Μνημονίων .

Η εικόνα 15 που ακολουθεί, απεικονίζει την πορεία του εποχικά διορθωμένου ΑΕΠ μετά το 2005 (έτος βάσης το 2010) και υποθέτοντας ότι η ανάπτυξη για το 2014 θα είναι τελικά 1%. Φαίνεται καθαρά η εποχή της αμεριμνησίας και της φθηνής πίστωσης το 2005–2007, η υποχώρηση το 2008-2009 και η καταστροφική συρρίκνωση το 2010-2013, καθώς τα Μνημόνια συνέτριψαν την οικονομική δραστηριότητα. Το 2007 το ελληνικό ΑΕΠ ήταν 251 δις, ενώ το 2013 έπεσε στα 185 δις. Ένα πλήγμα χωρίς προηγούμενο που αντιπροσωπεύει τεράστια σπατάλη παραγωγικών μέσων. Το 2014 ήταν έτος σταθεροποίησης, όπου η οικονομία ουσιαστικά βρέθηκε στο 'νεκρό' (Κ. Λαπαβίτσας, 2010).

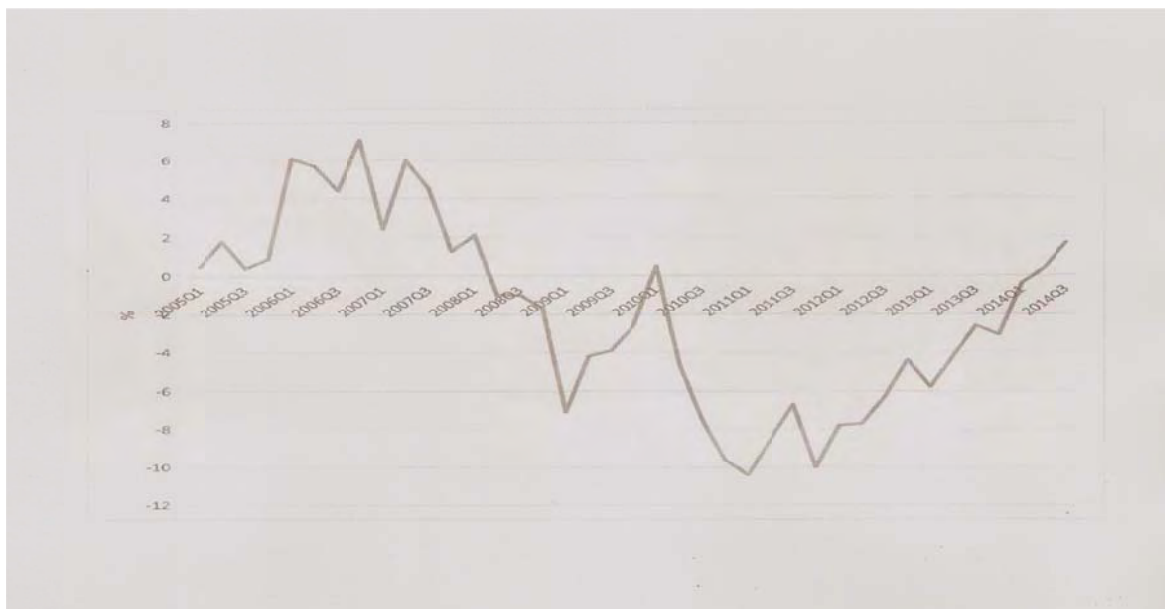
Εικόνα 15: Ελληνικό ΑΕΠ, εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε εκ. Ευρώ.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ,2014

Η εικόνα 16 είναι ακόμη πιο κατατοπιστική διότι απεικονίζει την ποσοστιαία αλλαγή του τριμηνιαίου ΑΕΠ σε ετήσια βάση και χρησιμοποιώντας στοιχεία που δεν είναι εποχικά διορθωμένα. Απεικονίζει, δηλαδή ακριβώς το ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ το τρίτο τρίμηνο του 2014.

Εικόνα 16: Ποσοστιαία μεταβολή τριμηνιαίου ΑΕΠ ως προς το τρίμηνο του προηγούμενου έτους, μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

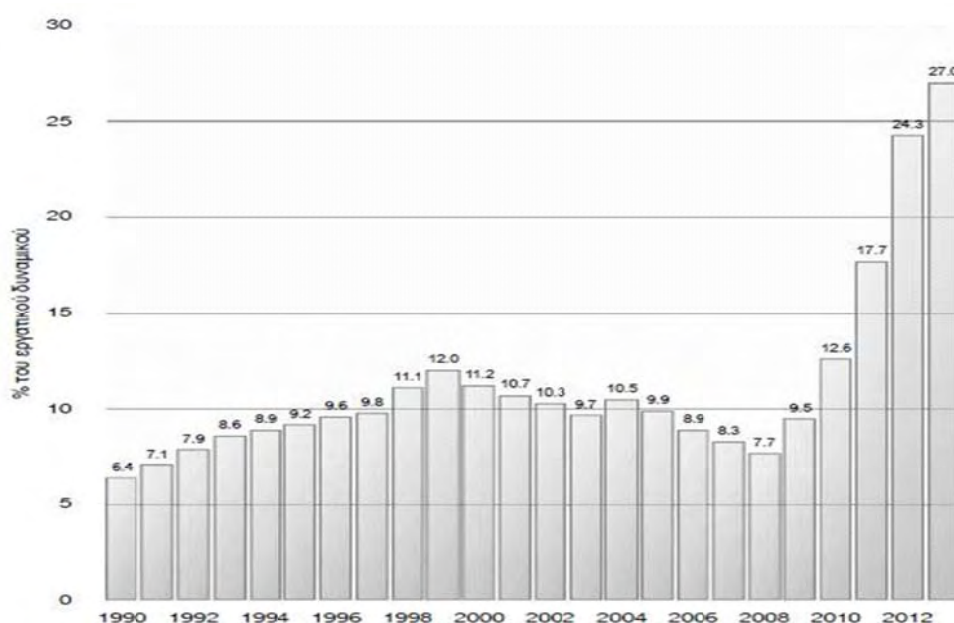
Πηγή :ΕΛΣΤΑΤ ,2010

Είναι εμφανής η κατάρρευση του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας ήδη από το 2007, που μετατράπηκε σε ύφεση το 2008-2009. Τα στοιχεία δείχνουν ότι στις αρχές του 2010 η ελληνική οικονομία φαινόταν να περνάει σε ανάκαμψη. Η καταβαράθρωση που ακολούθησε οφείλεται σχεδόν καθ' ολοκληρίαν στα Μνημόνια. Εν ολίγοις, το μνημονιακό στρατόπεδο σταθεροποίησε τα δημοσιονομικά, απέφυγε τη στάση πληρωμών στο δημόσιο χρέος και κράτησε τη χώρα μέσα στην ΟΝΕ, με τίμημα την τεράστια ανεργία και την καταστροφή του παραγωγικού ιστού.

Τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν έως τώρα, το μόνο που πέτυχαν ήταν να βαθαίνουν την ύφεση και να επιδεινώνουν τη δημοσιονομική κρίση. Η **ανεργία αυξήθηκε** σε νέο ιστορικό υψηλό, στο 24% έναντι 17,7% το 2011 (Διάγραμμα). Ο αριθμός των ανέργων έφτασε τα 1.200.000 άτομα. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσίευσε η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), η ανεργία διαμορφώθηκε στο 26,4% το Δεκέμβριο του 2012 και οι άνεργοι ανήλθαν σε 1.321.236 άτομα. Η Ελλάδα σκαρφάλωσε

πρόσφατα στην πρώτη θέση σε ποσοστό ανεργίας στην Ευρώπη. Η εκρηκτική αύξηση της ανεργίας οφείλεται στη διαρθρωτική αδυναμία του ελληνικού κράτους να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας.

Εικόνα 17: Ποσοστά ανεργίας 1990-2012.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2012

Ο **πληθωρισμός** παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα (3,3%) το 2011, λόγω της μεγάλης ανόδου στις τιμές των βασικών εμπορευμάτων (τρόφιμα, καύσιμα κ.α.), ενώ το 2012 υποχώρησε αισθητά (1,1%).

Το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας μειώθηκε σε 9,1% το 2011 από 10,5% το 2010 και σε 7,5% το 2012, μετά την ανταλλαγή ομολόγων στα πλαίσια του PSI. Το δημόσιο χρέος, παρά την απομείωση του, συνέχισε να αυξάνεται και από 142,8% του ΑΕΠ το 2010, έφτασε στο 165,3% του ΑΕΠ το 2011. Το 2012 μειώθηκε ελάχιστα φτάνοντας περίπου στο 163,2% του ΑΕΠ.

Τα **εισοδήματα των νοικοκυριών** συρρικνώθηκαν ακόμη περισσότερο. Μεγάλα τμήματα του πληθυσμού οδηγήθηκαν στην φτώχεια και στην εξαθλίωση. Το κοινωνικό ασφαλιστικό σύστημα έφτασε σε σημείο να αδυνατεί να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στους ασφαλισμένους και τους συνταξιούχους. Τα κοινωνικά προβλήματα διογκώθηκαν, με επακόλουθο να ενταθούν και οι κοινωνικές αντιδράσεις (απεργίες, διαδηλώσεις, καταλήψεις, κτλ.).

Τα φορολογικά μέτρα, τα οποία προωθήθηκαν δείχνουν με εμφατικό τρόπο, το μέρος της κοινωνίας το οποίο καλούνταν να πληρώσει για την κρίση. Σύμφωνα με στοιχεία από τον Διεθνή Οργανισμό Πληροφοριακών Συστημάτων (2011), το ποσοστό του δείκτη συμμετοχής των υπαλλήλων και των συνταξιούχων, αυξήθηκε σταδιακά μέχρι το 2007. Μετά το 2007, αυξήθηκε σημαντικά και ήταν το μόνο που αυξήθηκε από το 2009 έως το 2010 (από 52,59% σε 55,54%). Η συνεισφορά των επιχειρήσεων είχε καθοδική τάση ενώ η συνεισφορά των αυτοαπασχολούμενων αυξήθηκε μέχρι το 2008, ενώ στην πορεία άρχισε να μειώνεται (από 16,62% σε 15,79% οι αυτοαπασχολούμενοι και από 30,79% σε 28,67% οι επιχειρήσεις). Τα νέα μέτρα επιδείνωσαν τη κατάσταση της υψηλής φοροδιαφυγής στα υψηλά κοινωνικά στρώματα.

9.7 Η πρόσφατη κρίση αποτέλεσμα του καπιταλισμού

Μετά από έρευνα των Metaxa T. και Kapitsini N. (2011) σχετικά με τις συνέπειες της κρίσης στην Ελλάδα, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση τους και η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τους κατέληξαν στα εξής συμπεράσματα:

- Ότι η κρίση που βιώνουμε είναι εγγενής χαρακτηριστικό του καπιταλισμού και αυτό είναι προφανές από τα σημαντικά χαρακτηριστικά.
- Οι συνέπειες είναι τεράστιες και εμφανείς σε κάθε τομέα της ανθρώπινης ζωής και κυρίως στην ανεργία, την ανάπτυξη, τους μισθούς, το δημόσιο έλλειμμα, το χρέος της κυβέρνησης.
- Η κρίση στην Ελλάδα έχει μετατραπεί σε κρίση χρέους και κρίση ανταγωνιστικότητας.
- Οι πολιτικές που προωθούνται βλάπτουν κατά κύριο λόγο τους εργαζόμενους και την νεολαία, δηλαδή το κομμάτι της κοινωνίας που δεν ευθύνεται γι' αυτή. Οι εργαζόμενοι

και οι νέοι έχουν στοχοποιηθεί με αρνητικό τρόπο και θυσιάζονται στον βωμό του κεφαλαίου και της σωτηρίας του.

- Οι συνέπειες των πολιτικών ήταν καταστροφικές. Τεράστια ανεργία, μισθοί και συνθήκες ζωής μειώθηκαν δραματικά, τεράστια αύξηση του χάσματος πλουσίων και φτωχών, το 25% του πληθυσμού ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας, υψηλή μείωση τραπεζικών αποθεμάτων.
- Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν είχαν ως στόχο να σώσουν την ελληνική οικονομία, να προωθήσουν την ανάπτυξη και να ξεπεράσουν τις αντιξοότητες. Αντί αυτού το μόνο που κατάφεραν ήταν την γρηγορότερη αύξηση του ελληνικού χρέους και του ελλείμματος και την γρηγορότερη αλλά αρνητική ανάπτυξη.

Επίσης, εξετάζοντας την αντίδραση των κρατών και των οργανισμών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κυρίαρχη κρατική πολιτική έχει αποδυναμωθεί εξαιτίας της δυνατής και αποφασιστικής ικανότητάς της Ευρωζώνης. Μέσα στην Ευρωζώνη υπάρχουν κυρίαρχοι παίχτες (όπως η Γερμανία, η Γαλλία και η Ολλανδία), οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό συμμετέχουν στις αποφάσεις που παίρνονται για όλη την ΕΕ και για τις πολιτικές που θα ακολουθήσουν συγκεκριμένα μέλη (όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ιρλανδία). Οι σημαντικότερες αποφάσεις της ΕΕ σχετικά με τα Κράτη Μέλη και τις εθνικές πολιτικές παίρνονται στις Βρυξέλλες (η έδρα της ΕΕ) και αυτοί τις ακολουθούν.

Η περίπτωση λοιπόν της Ελλάδας και της κρίσης χρέους μέσα στην Ευρωζώνη, μοιάζει με έναν κύκλο. Ενώ τα λεφτά του ελληνικού προϋπολογισμού είναι επαρκές για τις πληρωμές των μισθών και των συντάξεων, δεν καλύπτουν τα παλαιότερα δάνεια, τα επιτόκια και την βελτίωση των τραπεζών. Τα έσοδα είναι 59,482 δις και οι δαπάνες για μισθούς και συντάξεις 19,802, -2% συγκριτικά με το 2010. (Ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών, 2011). Αυτός ήταν ο λόγος που έπρεπε η Ελλάδα να δανειστεί, με σκοπό την αποπληρωμή του χρέους της και του επιτοκίου (16 δις ευρώ). Το οποίο οφείλεται στην φοροδιαφυγή των υψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, στην χρηματοδότηση μεγάλων εταιρειών (Ολυμπιακοί Αγώνες) και στο υψηλό ποσοστό ανταλλαγής, όταν η Ελλάδα έγινε μέλος της ΕΕ. Άρα, ενώ πρώτα υπήρχε πλεόνασμα, παίρνοντας υπόψη την δεύτερη οικονομική υποχρέωση, το συνολικό έλλειμμα είναι 14,867 εκατομμύρια ευρώ.

Η κατάσταση χειροτέρεψε την διάρκεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να μην μπορεί να δανειστεί από τις αγορές. Η ΕΕ και το ΔΝΤ προσφέρθηκαν να

βοηθήσουν. Οι Ευρωπαϊκοί πληρωτές φόρων πληρώνουν για τα δάνεια της Ελλάδας. Αλλά αυτά τα λεφτά πηγαίνουν στις τράπεζες με σκοπό να είναι ασφαλή και όχι για να βρίσκονται στα πορτοφόλια των Ελλήνων. Οι Έλληνες ζουν μέσα στην αυστηρότητα και υποχρεώνονται να δουλεύουν όλο και περισσότερο με σκοπό να συνεισφέρουν στην εθνική χρηματοδότηση των πρόσφατων και παλαιότερων δανείων.

Με αυτό τον τρόπο, γίνεται φανερό ότι ο κύριο στόχος των κρατικών πολιτικών (υπό τις οδηγίες της Ευρωζώνης) ήταν (και ακόμη είναι) να προστατέψει τα θέματα που προέκυψαν από την κρίση (κεφάλαιο, τράπεζες, μεγάλες εταιρείες) και να βλάψει τους εργαζόμενους και την νεολαία οι οποίοι δεν φταίνε αλλά είναι αυτοί που τελικά πληρώνουν για την κρίση. Το κράτος αντιδρά στην κρίση εξαλείφοντας τα εξαιρετικά λίγα σημάδια ευημερίας που υπήρχαν στην Ελλάδα και αυξάνοντας τις ανισοροπίες. Η κρίση καθαυτή ήταν τόσο η δικαιολογία και η αιτία αλλά και η ευκαιρία για την δημιουργία αυτής της θλιβερής κατάστασης.

Η αντίθεση και η αντίδραση των ανθρώπων και της κοινωνίας σε αυτή την πραγματικότητα αποτελεί μία πρόκληση γι' αυτούς με σκοπό να αλλάξουν τις ζωές τους (Ινστιτούτο Εργασίας (INE) ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012, Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών, 2012, <http://el.wikibooks.org>, <http://oikonomikanea.wordpress.com>, Ε. Καραμπατάκη & Δ. Σαπαλίδου).

Είναι προφανές, ότι σε κάθε προσπάθεια του κράτους να ξεπεράσει την οικονομική κρίση, εφαρμόζονται σκληρές πολιτικές για τους εργαζόμενους και τους νέους.

Η πρόσφατη κρίση είναι αποτέλεσμα της ανεπάρκειας του καπιταλισμού. Μια από τις συνέπειες της κρίσης είναι ότι αυτή παραβιάζει την ισορροπία της δύναμης στη παγκόσμια ιμπεριαλιστική πυραμίδα, παρέχοντας ευκαιρίες για άλλους καπιταλισμούς να αναβαθμιστούν και άλλοι να υποβαθμιστούν. Μέρος του παιχνιδιού είναι, οι νικητές περνούν μέρος των φορτίων της κρίσης, στους χαμένους.

Οι Iwannidis και Mavroudeas (2000) αναγνώρισαν τις ακόλουθες περιόδους της ελληνικής καπιταλιστικής ανάπτυξης:

- Την περίοδο 1830-1870, οι καπιταλιστικές σχέσεις παγιώθηκαν και εμφανίστηκαν σημάδια του πρώτου αέρα ανάπτυξης. Οι πρώτες μετά-απελευθερωτικές δραστηριότητες επικεντρώθηκαν κυρίως στην γεωργία, το εμπόριο και την ναυτιλία. Η εκβιομηχάνιση ήταν πολύ περιορισμένη και

απασχολήθηκε κυρίως στην επεξεργασία αγροτικών προϊόντων (οινοποιείο, κατασκευή σαπουνιού, κλπ).

- Σημαντικοί μετασχηματισμοί ολοκλήρωσης κατά την διάρκεια της περιόδου 1870-1880, δυνάμωσαν τις καπιταλιστικές σχέσεις με αποτέλεσμα την πρώτη φάση της γρήγορης ανάπτυξης. Οι πολιτικές της κυβέρνησης Τρικούπη, ενίσχυσαν συστηματικά το μεγάλο κεφάλαιο και παρείχαν την αναγκαία υποδομή για καπιταλιστική συσσώρευση.
- Την διάρκεια της πολεμικής περιόδου 1880-1920, ο ελληνικός καπιταλισμός κατόρθωσε μια υψηλή απόδοση εξαιτίας της ζήτησης που δημιουργήθηκε από τον πόλεμο αλλά ωστόσο η εδαφική επέκταση του ελληνικού κράτους παρείχε έναν καίριο χώρο για καπιταλιστική ανάπτυξη.
- Η περίοδος 1920-1930 χαρακτηρίστηκε από εντατική αναδιάρθρωση και την δεύτερη φάση γρήγορης ανάπτυξης. Παράλληλα, υπήρξε μια σημαντική αύξηση της κρατικής παρεμβατικότητας και των προστατευτικών πολιτικών.
- Η περίοδος 1930-1944 ήταν μια συνέχεια της προηγούμενης κατάστασης. Ωστόσο, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, προκάλεσε μια σημαντική αναστάτωση στις σχέσεις της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, τόσο για εσωτερικούς όσο και για εξωτερικούς λόγους.
- Κατά την διάρκεια της περιόδου 1944-50, η μετά-πολεμική αναστήλωση των καπιταλιστικών σχέσεων ολοκλήρωσε και τοποθέτησε τα θεμέλια για την αναδιάρθρωση της επόμενης περιόδου.
- Η περίοδος 1950-60 χαρακτηρίστηκε από αλλαγές ως προς την κρατική μονοπωλιακή φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού κι προετοίμασε το έδαφος για την επόμενη εποχή της εντατικής ανάπτυξης.
- Η “Χρυσή Περίοδος” του ελληνικού καπιταλισμού (1960-73) χαρακτηρίστηκε από υπερβολικά υψηλούς ρυθμούς καπιταλιστικής συσσώρευσης και κερδοφορίας. Επίσης, χαρακτηρίστηκε κυρίως από κρατικό-μονοπωλιακές σχέσεις. Μία σημαντική ελληνική ιδιομορφία ήταν η έλλειψη ευημερίας του αναπτυξιακού συστήματος. Αντί αυτών, ιδιόμορφες ελληνικές λύσεις εφαρμόστηκαν με σκοπό την δημιουργία μιας μεγάλης και ταυτόχρονα φθηνής εργατικής δύναμης και μιας μεγάλης μεσαίας τάξης. Στην διάρκεια αυτής της περιόδου η κατασκευή έγινε ο μεγαλύτερος τομέας της οικονομίας.
- Το 1973 μέχρι σήμερα, χαρακτηρίστηκε από την κρίση του 1973 και τις επακόλουθες αναδιρθρώσεις. Από αυτή την περίοδο και μετά, οι χρονικές υστερήσεις του ελληνικού καπιταλισμού έχουν περισσότερο ή λιγότερο εξαλειφθεί. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ότι οι υπηρεσίες ξεπέρασαν την κατασκευή ως τον μεγαλύτερο τομέα της οικονομίας ενώ η αγροκαλλιέργεια συνέχισε να μειώνεται.

10^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΝΟΨΗ

Συνοψίζοντας τις βασικές αιτίες της σημερινής κρίσης που αντιμετωπίζει η χώρα παρατηρούνται τα εξής:

- την διάλυση της παραγωγικής βάσης της Ελλάδος
- το ξεπούλημα των κερδοφόρων εταιριών και οργανισμών
- το αρκετά υψηλό ύψος των αμυντικών εξόδων
- την φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή
- τον ασυλλόγιστο δανεισμό αλλά και το πάρα πολύ μεγάλο χρέος προς τους εξωτερικούς πιστωτές
- την αδιαφάνεια και την σπατάλη του δημόσιου χρήματος
- την κρίση που αντιμετωπίζει το πολιτικό σύστημα της χώρας μας εδώ και πάρα πολλά χρόνια δίχως να υπάρχει η παραμικρή τιμωρία
- τον μεγαλοϊδεατισμό που υπήρξε με την διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην χώρα μας
- και φυσικά την παγκόσμια χρηματοοικονομική ύφεση και την κερδοσκοπική επίθεση των αγορών. (Χατζηιωάννου, 2012).

Σαφέστατα, πάρα πολύ σημαντικό και καθοριστικό ρόλο στην σημερινή κατάσταση που έχει επέλθει η χώρα μας τα τελευταία χρόνια, από το 2008 μέχρι και σήμερα, έχει παίξει η εσωτερική κακοδιαχείριση των τελευταίων δεκαετιών από όλες τις κυβερνήσεις που υπήρχαν στην Ελλάδα. Εκτός όμως, από την παραπάνω αιτία δεν θα πρέπει να αποσιωπάται και κάποιο άλλο πάρα πολύ σημαντικό αίτιο της σημερινής κατάστασης στην χώρα, αλλά και διάφορων άλλων Ευρωπαϊκών χωρών όπως η Ισπανία, η Ιταλία και η Πορτογαλία, που είναι το γεγονός της **παγκοσμιοποίησης της οικονομίας**. Κάτι

που αποτελεί και την βασικότερη διαφορά της σημερινής αυτής κατάστασης στην χώρα, συγκριτικά με όλες τις προηγούμενες πτωχεύσεις που κήρυξε η Ελλάδα.

Το εν λόγω φαινόμενο, της παγκοσμιοποίησης, έπληξε την χώρα καθώς αρκετές επιχειρήσεις, τοπικές ή ξένες προτίμησαν να πραγματοποιήσουν διάφορες επενδύσεις σε αρκετά πιο φτηνές αγορές σε σύγκριση με την ελληνική. Χώρες οι οποίες είχαν πιο φτηνό εργατικό δυναμικό από την Ελλάδα, παρά το γεγονός πως ο μέσος μισθός στην χώρα ήταν από τους πιο χαμηλούς στην Δυτική Ευρώπη. Αρκετοί επιχειρηματίες από την Ελλάδα, δημιούργησαν εργοστάσια σε βαλκανικά κράτη με βασικότερο αποτέλεσμα πάρα πολλές τοπικές εταιρίες να κλείσουν είτε να χρεοκοπήσουν.

Η ναυτιλία της Ελλάδος και ο εμπορικός της στόλος, ο οποίος παλαιότερα ήταν από τους βασικότερους τομείς εισαγωγικού συναλλάγματος στην χώρα, στην σημερινή εποχή παρόλο που παραμένει σταθερός έχοντας μια από τις μεγαλύτερες δυνάμεις παγκοσμίως, έχει σαν κύριο χαρακτηριστικό του τα πάρα πολλά πλοία με «φτηνές σημαίες». Το μεγαλύτερο μέρος του πληρώματος των συγκεκριμένων πλοίων είναι ξένοι, κατά βάση από χώρες της Ασίας και από χώρες της Ανατολικής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παράλληλα, πάρα πολύ σημαντικό γεγονός και άξιο αναφοράς είναι οι τρομερές συνέπειες που έχουν επέλθει στην αγροτική ως επί το πλείστον οικονομία σε σχέση με τις υπόλοιπες της Ε.Ε, ενώ δεν θα πρέπει να παραλείπεται πως η Ελλάδα ακόμα θεωρείται ένα αγροτικό κράτος. Σημαντικό ρόλο στον συγκεκριμένο κλάδο έπαιξαν οι επιδοτήσεις που δόθηκαν τα προηγούμενα χρόνια από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και διάφοροι άλλοι κοινοτικοί όροι εξαγωγών σε αρκετά είδη αγαθών. Οι συγκεκριμένοι όροι ήταν ιδιαίτερα αρνητικοί για τους Έλληνες παραγωγούς των αγαθών αυτών (όπως για παράδειγμα αρκετούς τόνους φρούτων τα οποία χάθηκαν)

Ο πρωτογενής τομέας παραγωγής με τα αγροτικά, γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα είναι ο κλάδος που έχει επηρεαστεί σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό, μιας και έχουν επέλθει τρομερές επιπτώσεις και πάρα πολλές επιδράσεις από την σημερινή κατάσταση της χώρας στις συνολικές της εξαγωγές. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε μια πολύ σημαντική αιτία καθώς αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά κοινά σημεία που έχει η σημερινή κατάσταση της Ελλάδος με παλαιότερες περιόδους, οικονομικών υφέσεων οι οποίες κατέληξαν σε πτώχευση του ελληνικού κράτους, όπως ήταν για παράδειγμα η μείωση της εξαγωγής της σταφίδας και του καπνού σε παλαιότερες περιόδους.

Ένας πάρα πολύ σημαντικός τομέας της αγροτικής οικονομίας, ο οποίος έχει πληγεί πάρα πολύ σοβαρά τα τελευταία χρόνια λόγω της κατάστασης που υπάρχει στην χώρα λόγω της δίνης της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής ύφεσης, είναι ο αλιευτικός κλάδος παραγωγής. Ο συγκεκριμένος κλάδος, επίσης του πρωτογενούς τομέα παραγωγής, εξαιτίας των νέων επιταγών της κοινής αγροτικής ευρωπαϊκής πολιτικής δέχτηκε καίρια πλήγματα. Οι λόγοι δεν είναι ότι οι νέοι νόμοι είναι μη εφαρμόσιμοι και δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά στην ουσιαστική διάσταση του ζητήματος προσκρούουν στις εγγενείς παθογένειες της ελληνικής γραφειοκρατικής κακοδιαχείρισης και έλλειψης οργάνωσης που χαρακτηρίζουν την ελληνική δημόσια κρατική μηχανή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την έλλειψη πόρων δυσκολεύει τους μικρούς και μεσαίους παραγωγούς που έρχονται αντιμέτωποι πρώτον με την κακή ενημέρωση, συνεννόηση και εφαρμογή των νόμων, αλλά και την οικονομική ύφεση που πλήττει γενικότερα την οικονομία

Γενικότερα, όσον αφορά την σύνδεση που έχει η σημερινή κατάσταση της χώρας, με τις προηγούμενες οικονομικές κρίσεις που δέχτηκε και τις χρεοκοπίες που κήρυξε θα πρέπει να επισημανθεί πως συνδέονται μέσω των χρεών που είχαν δημιουργηθεί όλα τα προηγούμενα χρόνια από τους ασυλλόγιστους δανεισμούς που υπήρχαν όλα αυτά τα χρόνια.

10.1 Η πρόσφατη κρίση και το ελληνικό πρόβλημα

Σύμφωνα με την έρευνα του Manroudea (2010), η πρόσφατη κρίση δεν είναι αυτόνομη και επίσης δεν είναι απλά μια οικονομική κρίση, αλλά είναι μια συνέχεια της δομικής κρίσης του 1973 και αυτό είναι βασισμένο πρώτα και κύρια στην σφαίρα της παραγωγής (και όχι στη διανομή του χρήματος και στο οικονομικό σύστημα).

Οι καπιταλιστικές αναδιαρθρώσεις που ακολούθησαν το ξέσπασμα της κρίσης του 1973 αποτέλεσαν μια συγκριτικά νωθρή ανάκαμψη της κερδοφορίας και της συσσώρευσης, αλλά απέτυχαν να δώσουν λύση στο μακροπρόθεσμο πρόβλημα, να βρεθεί δηλαδή ένα λειτουργικό και κατάλληλο σύστημα. Αυτή η νωθρή ανάκαμψη διέσχισε σειρές από κυκλικά παρασκήνια που ανταποκρινόταν σε περισσότερες ή λιγότερες σοβαρές κρίσεις, όπως του 1987 και του 1990. Αυτό σημειώθηκε με απότομη πτώση την περίοδο 2000-2003, όπου υπήρχαν σημάδια επιβράδυνσης στον ρυθμό αύξησης της

εκμετάλλευσης, ο οποίος ήταν ο κύριος παράγοντας πίσω από την ανάκαμψη του ρυθμού κέρδους και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Αντιμέτωπο με αυτή την κατάσταση το οικονομικό σύστημα, τροφοδότησε με ρευστότητα το σύστημα και επιπλέον βοήθησε να δημιουργηθεί η επένδυση και η κατανάλωση, κάτι που ενίσχυσε την περαιτέρω ανάπτυξη των χρηματικών κεφαλαίων. Αυτό είναι πολύ γνωστό φαινόμενο στη φάση που εγκυμονεί η κρίση. Αυτή η πιστωτική τόνωση, συνέβαλε πραγματικά στην χρονική μετάθεση των μελλοντικών προβλημάτων της πραγματικής κεφαλαιακής συρρίκνωσης με αυξανόμενο κόστος για αυτούς. Η ανάπτυξη του ανύπαρκτου κεφαλαίου οδήγησε (τα νέα οικονομικά προϊόντα) στις «φούσκες» και επιπλέον επιδείνωσε την υπέρ-συσσώρευση του κεφαλαίου.

Ο μηχανισμός μέσα στον οποίο δημιουργήθηκε αυτή η αύξηση της υπεραξίας, ακολουθεί τα εξής βήματα: οι εργάτες δουλεύουν περισσότερο (με λιγότερη πληρωμή) με αντάλλαγμα την διατήρηση του προσωρινού μισθού τους. Δηλαδή, οι εργάτες αυξάνουν τον χρόνο εργασίας τους με σκοπό να διατηρήσουν την αγοραστική τους δύναμη. Από την στιγμή που η διαδικασία αύξησης τους ρυθμού της υπεραξίας κλονίζεται (για προφανείς λόγους, αλλαγή στα κοινωνικά, σωματικά, τεχνικά όρια) τότε τα “στοιχήματα” καταρρέουν. Αυτή είναι η Αμερική, η ανικανότητα των εργατών να προσφέρουν περισσότερα χρήματα και απλήρωτο εργατικό χρόνο. Επίσης, η συνέχεια της εξυπηρέτησης του χρέους, οδήγησε στην κατάρρευση της αγοράς ακινήτων. Αυτό ήταν το ξεκίνημα για την αποδυνάμωση ολόκληρης της δομής. Το πρόβλημα είναι στη σφαίρα της πραγματικής συρρίκνωσης της οικονομικής φούσκας και μετά εξ ολόκληρου του συστήματος που πήρε φωτιά. Η ανικανότητα του παραγωγικού κεφαλαίου να συνεχίσει να δημιουργεί υπεραξία με την απαίτηση γρήγορων ρυθμών, «δάγκωσε» την ασυνήθιστη υψηλά μοιρασιά των κερδών του κεφαλαίου. Αυτό οδήγησε στη πτώχευση μερικών οικονομικών οργανισμών και αυτές οι πτωχεύσεις και τα προβλήματα των οικονομικών συστημάτων οδήγησαν στην κατάρρευση του παραγωγικού κεφαλαίου.

Επιπλέον, η πρόσφατη κρίση είναι η συνέχεια της δομικής πτώσης της κερδοφορίας του 1973. Αυτό αντανακλά την αποτυχία των ακόλουθων κυμάτων της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης να λύσει τα δομικά προβλήματα του συστήματος.

10.2 Η επέμβαση της ΕΕ και του ΔΝΤ

Το γεγονός ότι η Ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει ένα μεγάλο πρόβλημα για εσωτερικούς και εξωτερικούς λόγους, δεν επαρκεί για να γίνει το «μαύρο πρόβατο» της Ευρώπης και μια από τις πιο προβληματικές αγορές παγκοσμίως. Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν διπλά ελλείμματα, αλλά και άλλες χώρες έχουν παρόμοια και ισάξια προβλήματα (αν όχι μεγαλύτερα). Ακόμη και σήμερα, υπάρχουν χώρες με υψηλότερο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σύγκριση με την Ελλάδα (όπως για παράδειγμα έχει η Ιαπωνία με 170%). Η Αμερική έχει ένα παρόμοιο πρόβλημα, το χρέος της εκτιμάται να φτάσει στο 90% του ΑΕΠ και προσδοκάτε να πάρει 10 χρόνια για να επιστρέψει σε «διαχειρίσιμα» επίπεδα. Ακόμη και μέσα στην Ευρώπη, σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2009, η Ιταλία προηγείται με 115.8%, ακολουθεί η Ελλάδα με 115,1%, το Βέλγιο με 96,7%, η Ουγγαρία με 78,3%, η Γαλλία με 77,6%, η Γερμανία με 73,2%, η Μάλτα με 69,1%, το Ηνωμένο Βασίλειο με 68,1% και η Ιρλανδία με 64,0%. Έχει ενδιαφέρον γιατί για παράδειγμα η Ιταλία δεν είναι μπροστά στον πάγκο των κατηγορουμένων; Επιπλέον, η Ελλάδα είναι μια μικρή οικονομία, ενώ άλλες οικονομίες με παρόμοιο χρέος του ΑΕΠ είναι πολύ μεγαλύτερες και αποτελούν μεγαλύτερο συστημικό κίνδυνο από αυτήν.

Αυτό που πραγματικά συνέβη, ήταν το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών και η προσπάθεια ενός δυνατότερου ιμπεριαλισμού να περάσει ένα μέρος του φορτίου του στις αδύναμες και λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες. Ο μοντέρνος Ικαπιταλισμός έχει μάθει τα μαθήματά του από τις προηγούμενες καπιταλιστικές κρίσεις. Επίσης, από την έναρξη της πρόσφατης κρίσης αυτής έχει απασχολήσει όλο το βαρύ πυροβολικό.

Επειδή η πρόσφατη κρίση και τα νομισματικά ελλείμματα απειλούσαν την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ηγεμονικές ευρωπαϊκές δυνάμεις αποφάσισαν να περάσουν μέρος του φορτίου στις περισσότερο κολημένες οικονομίες και να φτιάξουν ένα σημαντικό κέρδος εκτός της απειλής του επιτοκίου. Το έλλειμμα και το πρόβλημα χρέους συνειδητά επιδεινώθηκαν με σκοπό:

- την αναγκαστική μείωση των εργατικών κοστών (με αποτέλεσμα οι δραστηριότητες να είναι πιο κερδοφόρες),
- την επιβολή υψηλότερου επιτοκίου (με συνέπεια να δίνεται στα οικονομικά ιδρύματα τους, που είναι οι κύριοι δανειστές, ένα σημαντικό μπόνους) και
- τη μείωση της ποσότητας των χρημάτων για διάσωση των πακέτων.

Η εργατική τάξη πληρώνει υπερβολικά τα κόστη της αναδιάρθρωσης, αλλά αυτό από μόνο του δεν εγγυάται την έξοδο από την δίδυμη κρίση. Αντίθετα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΔΝΤ, η διαχείριση του δημόσιου ελλείμματος θα πάρει δύο χρόνια αλλά το εξωτερικό έλλειμμα θα είναι εκτός ελέγχου για πολλά χρόνια (εκτιμάται το 2015 να φτάσει 150%).

10.3 Οι επιρροές της παγκοσμιοποίησης

Σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποίησε ο Bitros (2014), αναφέρεται ότι στην ελληνική οικονομία φανερώνονται δυο κύματα παγκοσμιοποίησης. Το πρώτο ξεκινά το 1961, όπου και υπογράφηκε η συνεταιριστική συμφωνία με την Ευρωζώνη και το δεύτερο από τις καταστροφικές αλλαγές που διαδραματίστηκαν στις αρχές του 1970. Κατά την διάρκεια αυτών των αλλαγών, οι οικονομίες όλων των χωρών ανοίχτηκαν και αντί να αναζητήσουν μια οικονομική ανάπτυξη μέσα από σημαντικές αλλαγές σε μία κλειστή οικονομία, ξεκίνησαν να υιοθετούν ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στις εξαγωγές.

10.4 Αποτελέσματα από την συμμετοχή στην Ευρωπαϊκά Ένωση

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ε.Ε και οι επιδράσεις αυτής, έχουν μελετηθεί τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους ερευνητές. Το εμπορικό καθεστώς, που έφερε η συμφωνία ήταν αρκετά ευνοϊκό για την Ελλάδα. Η συμφωνία δημιούργησε ένα μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημα, το οποίο σχεδιάστηκε για να έχει δυο αποτελέσματα.

Πρώτον, να δώσει στην ελληνική οικονομία χρόνο να ξεκινήσει την ανάπτυξη, μέσα από τις αυξημένες εξαγωγές στην ευρωπαϊκή κοινότητα, και δεύτερον να προσαρμοστεί στις περισσότερο ανταγωνιστές χώρες της ΕΕ, και καταφέροντας αυτό να πατήσει στα πόδια της και να αντιμετωπίσει τις

απαιτητικές συνθήκες εντός της ένωσης. Στο ερώτημα αν επιτεύχθηκαν οι στόχοι αυτοί, η απάντηση του Bitrou είναι κατηγορηματικά αρνητική.

Ο Bitros (2013) λοιπόν απαντάει πως «όχι» και στηρίζει την άποψή του στις εξής θεωρίες. Ο Eichengreen (2007) μας πληροφορεί ότι κατά την περίοδο 1950 με 1973, οι ελληνικές εξαγωγές στην ΕΕ και του υπόλοιπου κόσμου αυξήθηκαν κατά μέσο ετήσιο ρυθμό σε 12,5% και 12,3% αντίστοιχα. Ωστόσο, άλλοι ερευνητές βρήκαν ότι αυτή η ευνοϊκή επιρροή ήταν πιθανή εξαιτίας της δειγματικής περιόδου των δεδομένων που χρησιμοποίησαν. Αυτή η εξήγηση ενισχύεται αρκετά από την έρευνα του Παπαντωνίου (1979) που διεξήγαγε με δεδομένα από την περίοδο 1967-1973 από το Annual Industrial Surveys, δημοσιευμένα από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας. Αυτός βρήκε ότι ακόμη και αν οι εξαγωγές μετακινήθηκαν από τον υπόλοιπο κόσμο στην ΕΕ εξαιτίας της προνομιακής μεταχείρισης δίνοντας έτσι τα ελληνικά προϊόντα στις ευρωπαϊκές αγορές, οι συνολικές εξαγωγές δεν αυξήθηκαν.

Όταν η χρησιμότητα της ενοποίησης με την ΕΕ συζητιόταν στα τέλη του 1950, το ενδιαφέρον δεν ήταν αν και πόσο οι εξαγωγές θα αυξηθούν. Ο κύριος σκοπός ήταν αν μέσα από κατάλληλες δομικές μεταρρυθμίσεις, η ελληνική οικονομία θα μπορούσε να γίνει αρκετά δυνατή, και να αντισταθεί στον μεγάλο ανταγωνισμό που επικρατούσε εντός της ΕΕ.

Όλα αυτά τα χρόνια που η Ελλάδα βρίσκεται εντός της ΕΕ, έγιναν οι αναγκαίες δομικές ρυθμίσεις; Δυστυχώς, ενώ μετά το 1960 η ελληνική κυβέρνηση ήξερε πολύ καλά ότι ο κύριος στόχος ήταν να κάνει την οικονομία περισσότερο ανταγωνιστική, όχι απλά δεν έκανε τίποτα, αλλά το πήγε και ένα βήμα παραπέρα:

- οι επιχειρήσεις παρέμειναν αδύναμες
- έδωσαν στα καρτέλ εκατοντάδες επαγγέλματα
- ευκολία στο κλείσιμο αγορών
- ενάντια σε κάθε ορθολογική σκέψη, αύξησαν το μέγεθος του δημόσιου τομέα σε τέτοια έκταση, που τα προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ελλάδα ήταν σίγουρο ότι θα παρουσιαστούν.

Ο Bitros, σε έρευνα του το 2013, υποστηρίζει ότι η πρόσφατη κρίση ξεκίνησε από τις αρχές του 1950, όταν οι αρχές αποφάσισαν να ακολουθήσουν το μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης με σημαντική υποκατάσταση. Εξαιτίας αυτής της επιλογής, εκτός από την ναυτιλία και τον τουρισμό, στα οποία οι επιχειρηματίες από αναγκαιότητα έπρεπε να παλέψουν στις διεθνείς αγορές για να κερδίσουν μερίδια, οι φιλοδοξίες, τα σχέδια και οι προοπτικές των Ελλήνων επιχειρηματιών ήταν περιορισμένες στις μικρές αγορές της ελληνικής οικονομίας. Το μοντέλο της ανάπτυξης το οποίο υιοθετήθηκε “μεγάλωσε” τις επιχειρήσεις με κλειστοφοβία και αμυντικά ανταντακλαστικά και με βαθιά εξάρτηση από το πολιτικό σύστημα και τις κρατικές τράπεζες.

Πριν από το 1974, η Ελλάδα διέθετε την πλέον ταχύρρυθμα αναπτυσσόμενη οικονομία της Ευρώπης, αφού κατόρθωσε: υψηλό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης ($\approx 7\%$, 1954-1973), αξιοσημείωτη σταθερότητα τιμών ($\leq 2,5\%$) που βελτίωσε την διεθνή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών και διατήρησε την ισορροπία των πληρωμών υπό διαχειρίσιμο έλεγχο, ζηλευτή μείωση της ανεργίας ($\leq 2,5\%$) και σημαντική βελτίωση και επέκταση των κοινωνικών υπηρεσιών. Αυτό που κατόρθωσε πετυχαίνοντας τα παραπάνω αποτελέσματα, ήταν να αποκτήσει ένα πολύ περιορισμένο δημόσιο χρέος (12,5% του ΑΕΠ το 1974).

Μετά το 1974, η κατάσταση άρχισε να χειροτερεύει, στην αρχή συγκρατημένα και στη συνέχεια γρήγορα. Κατά την περίοδο 1974-2008: η οικονομική ανάπτυξη έπεσε περίπου στο 1/3 ($\approx 2,4\%$) και η ανεργία διπλασιάστηκε την περίοδο του 1980 ($\approx 6\%$), ενώ την δεκαετία του 2000 αυτή τετραπλασιάστηκε ($\approx 9\%$), ο πληθωρισμός ήταν από διπλάσιος μέχρι τετραπλάσιος του μέσου ευρωπαϊκού. Το εκρηκτικό έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών συγκρατήθηκε μόνο χάρη στην τεράστια βοήθεια από την Ε.Ε. ($\approx 150\%$ του ΑΕΠ το 2011). Τώρα λοιπόν η Ελλάδα βρίσκεται υπό την εποπτεία και την κηδεμονία των πιστωτών της.

Κάποιοι οικονομολόγοι ίσως πιστεύουν ότι το “πισωγύρισμα” συνέβη επειδή πριν το 1974, η ελληνική οικονομία ήταν οιονεί “κλειστή”, ενώ μετά την ενοποίηση της χώρας μας με την Ε.Ε. το 1981, η αγορά ανοίχθηκε στον διεθνή ανταγωνισμό. Όμως, γνωρίζουμε ότι κατά τη δεκαετία 1974-84, η δασμολογική προστασία των εγχώριων παραγωγικών δραστηριοτήτων δεν μειώθηκε και εντούτοις σε μέσους όρους όλοι οι κρίσιμοι δείκτες χειροτέρευσαν δραστικά. Γι’ αυτό κατά την άποψη του Bitrou, το “πισωγύρισμα” μετά το 1974 οφείλεται, κατά κύριο λόγο αν όχι αποκλειστικά, σε τρεις ομάδες άλλων παραγόντων. Η πρώτη και πιο σημαντική έχει να κάνει με την αναπτυξιακή στροφή που πήραν οι θεσμοί του κράτους μετά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975. Η δεύτερη, σχετίζεται με την ανικανότητα που

καθιερώθηκε στον τομέα της δημόσιας διαχείρισης και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα λόγω του πλειοδοτικού κομματικού ανταγωνισμού. Και η τρίτη ομάδα είναι οι αρνητικοί παράγοντες που σχετίζονται με την συγκεκριμένη οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε.

Μια κεντρική πολιτική της ΕΕ έπρεπε να προωθήσει την σύγκλιση των οικονομιών από τα κράτη μέλη σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Η εφαρμογή αυτής της πολιτικής ακολουθήθηκε από ποικίλες έννοιες, εμπεριέχοντας την προσφορά οικονομικής βοήθειας. Στον πίνακα 11 φαίνεται η βοήθεια που έλαβε η Ελλάδα χρονικά την περίοδο 1981-2001 ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Πίνακας 11 : Η ροή χρηματικής βοήθειας από την ΕΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ.

1981	0,003	1991	0,046	2001	0,031
1982	0,012	1992	0,039	2002	0,027
1983	0,016	1993	0,044	2003	0,020
1984	0,016	1994	0,041	2004	0,022
1985	0,017	1995	0,035	2005	0,016
1986	0,024	1996	0,048	2006	0,021
1987	0,029	1997	0,039	2007	0,018
1988	0,025	1998	0,039	2008	0,020
1989	0,029	1999	0,043	2009	0,009
1990	0,032	2000	0,043	2010	0,013

Πηγή 1: Υπουργείο Οικονομικών

Πηγή 2: ΑΕΠ από την AMECO data base

Παρατηρείται ότι τα τριάντα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα έλαβε οικονομική βοήθεια η οποία έφτασε το 2,7% του ΑΕΠ ανά έτος. Στον πίνακα απεικονίζεται η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας από το 1974 μέχρι το 2010. Βλέπουμε ότι από το 1981 μέχρι το 1994 η οικονομική ανάπτυξη κατέρρευσε.

Πως μπορεί να εξηγηθεί η αρνητική συσχέτιση μεταξύ της ξένης βοήθειας και της οικονομικής ανάπτυξης από το 1981 μέχρι το 1994;

Παρατηρείται επίσης, ότι η διαδικασία την οικονομικής ανάπτυξης περνάει από πέντε στάδια. Το πρώτο στάδιο, έγκειται στην χρονολογική περίοδο πριν το 1974, ο ρυθμός ανάπτυξης είναι 6.9%. Το δεύτερο στάδιο που ακολουθεί διαρκεί από το 1974 μέχρι το 1981, και ο ρυθμός ανάπτυξης είναι περίπου 3,5%. Στο τρίτο στάδιο, την περίοδο 1981-1994, η ανάπτυξη ήταν λιγότερο από 1%. Μετά, στην τέταρτη περίοδο, η οποία διήρκεσε μέχρι το 2008, ο ρυθμός ανάπτυξης παρουσιάζει μια μεταβλητότητα της τάξης του 2,4% και τέλος η πέμπτη φάση, όπου παρατηρείται αρνητικός ρυθμός ανάπτυξης, κατά την διάρκεια της περιόδου 2009-2011, με μέσο όρο -3%.

10.5 Τότε και σήμερα

Το πιο χαρακτηριστικό κοινό σημείο των προηγούμενων πτωχεύσεων της χώρας με την σημερινή οικονομική κρίση, όπως έχει αναλυθεί παραπάνω είναι οι ασυλλόγιστοι εξωτερικοί δανεισμοί που υπήρχαν όλα αυτά τα χρόνια, από την δημιουργία του ελληνικού κράτους μέχρι και σήμερα.

Οι δανεισμοί αυτοί δεν σταμάτησαν ποτέ. Παρόλο που μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η χώρα παρουσίασε μια μικρή ανάπτυξη, αυτό δεν συντέλεσε στην μείωση του εξωτερικού χρέους: από το 1970 και μετά οι δανεισμοί αυτοί συνεχίστηκαν και σε συνδυασμό με τις κακές πολιτικές διαχειρίσεις που προαναφέραμε φτάσαμε στην σημερινή κατάσταση της Ελλάδος, την δυσκολότερη στην οποία έχει επέλθει ποτέ.

Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως σήμερα όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις στήριξαν το μοντέλο «ανάπτυξης» της οικονομίας στον εξωτερικό δανεισμό. Η παραγωγική βάση της χώρας συρρικνώθηκε, ενώ οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις απέβαιναν πάντοτε προς όφελος του μεγάλου κεφαλαίου και σε βάρος της εργατικής τάξης και των φτωχών λαϊκών στρωμάτων. Το εξωτερικό δημόσιο χρέος εκτινάχθηκε για να φτάσει σήμερα στο 150% περίπου του ΑΕΠ. Η είσοδος της χώρας στην ΕΕ και την ΟΝΕ δεν οδήγησε σε πλεονάσματα της ελληνικής οικονομίας και κατά συνέπεια σε μείωση του χρέους. Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 σε σχέση με την Ελλάδα κατέδειξε από την μια μεριά την εξόφθαλμη αδυναμία του ελληνικού καπιταλιστικού συστήματος να ανταποκριθεί και από την άλλη την ανικανότητα της ΕΕ να διαχειριστεί την κρίση προς όφελος των λαϊκών συμφερόντων. Η ύφεση που

παρατηρήθηκε στην παγκόσμια οικονομία το 1929 και το 2007 οδήγησε σε μεγαλύτερη φτώχεια και εξαθλίωση. Ενώ την εποχή εκείνη ο παγκόσμιος καπιταλισμός υιοθέτησε τον «κεϋνσιανισμό» για να ανακάμψει, σήμερα, μπροστά στην κρίση απαντάει με ακόμη πιο βάρβαρα νεοφιλελεύθερα μέτρα.

Η επιβολή των μνημονίων από την ΕΕ και το ΔΝΤ, οδήγησε σε μια έντονη επιδείνωση τόσο των εργατικών συνθηκών όσο και των συνθηκών διαβίωσης. Αυτό έθεσε σε κίνδυνο την κατάσταση των ελληνικών μεσαίων τάξεων. Το ελληνικό κεφάλαιο, σε συνωμοσία και ανταγωνισμό με το δυτικό, τοποθέτησαν όλο το φορτίο στις πλάτες των μικρομεσαίων. Αν η πρόσφατη κρίση είναι η συνέχεια της δομικής κρίσης του 1973-75, τότε η λύση δεν είναι μια απλή ανάκαμψη αλλά η εφεύρεση ενός νέου συστήματος.

11° ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Ομοιότητες και διαφορές με το παρελθόν

Στις παραπάνω ενότητες μελετήθηκαν και ερευνήθηκαν όλες οι οικονομικές κρίσεις και οι πτωχεύσεις που έχουν επέλθει στην Ελλάδα από την γέννηση της μέχρι και σήμερα. Αφορμή, όπως πάντα, ήταν η τωρινή εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση στην οποία έχει έρθει από το 2008 η χώρα.

Όπως αναφέρθηκε, στις παλαιότερες δύσκολες περιόδους τις οποίες πέρασε η χώρα, επήλθε σε καθεστώς πτώχευσης παρά τις ενέργειες που είχαν γίνει, όταν ακόμα το ποσοστό οφειλών του ΑΕΠ ήταν ακόμα στο 150%. Παρά τις ενέργειες που πάρθηκαν λοιπόν, εκείνες τις περιόδους η χώρα κήρυξε πτώχευση, καθώς δεν ήταν σε θέση να ξεχρεώσει τις οφειλές της: τα χρέη της προς τους δανειστές της ήταν πολύ μεγαλύτερα από τα οικονομικά που είχε διαθέσιμα (Ταλιουρίδου 2011 : 82-85).

Αντίθετα με εκείνες τις περιόδους που η χώρα επήλθε σε καθεστώς χρεοκοπίας, στην σημερινή εποχή, η χώρα έχει επέλθει στην δίνη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε από την Αμερική το 2007, αλλά παρόλο που βρίσκεται σε μια πάρα πολύ δύσκολη κατάσταση δεν έχει κηρύξει ακόμα πτώχευση. Παρά τις αρκετές ομοιότητες με τις προηγούμενες πτωχεύσεις αλλά και οικονομικές κρίσεις, υπάρχουν και πάρα πολύ μεγάλες διαφορές.

Σύμφωνα με την συγκριτική έρευνα που πραγματοποίησε ο Gatoroulos μια από τις μεγαλύτερες διαφορές, είναι σίγουρα πως στην σημερινή εποχή, σε αντίθεση με όλες τις προηγούμενες δυσμενείς καταστάσεις, υπάρχουν τελείως διαφορετικοί όροι, καθώς πλέον η Ελλάδα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αυτό είναι ένα γεγονός το οποίο αλλάζει σε τεράστιο βαθμό τις συνθήκες του τότε με το σήμερα (Gatoroulos, 2013).

Σύμφωνα λοιπόν και με την έρευνα του Mark Mazower (2002), η κύρια διαφορά που έχει καταλυτική σημασία, είναι ότι η Ελλάδα ανήκει πλέον στη ζώνη του ευρώ και είναι αδιανόητη η χρεοκοπία εφόσον δεν επιστρέψουμε στο εθνικό νόμισμα.

Στην πρώτη πτώχευση που κήρυξε η χώρα δεν υπήρχε ακόμα κράτος. Αντίθετα, το 1893 το κράτος δεν ήταν ακόμα μια ολοκληρωμένη και οργανωμένη οντότητα. Τότε διένυε μια δύσκολη περίοδο: μόλις είχε τελειώσει ο πόλεμος με αποτέλεσμα να μην υπάρχει σε καμία περίπτωση συνοχή, καθώς ήταν τελείως αναδιοργανωτη (Τότσικας, 2012).

Σύμφωνα με την συγκριτική μελέτη που διεξήγαγε ο Μαλούχος το 2009, ένα χαρακτηριστικό κοινό στοιχείο σε όλα τα παραπάνω, είναι σίγουρα πως **όλες οι πτωχεύσεις της Ελλάδας ήταν αποτέλεσμα μεγάλων οικονομικών κρίσεων**. Θα μπορούσε να ειπωθεί επίσης, πως ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό ανάμεσα σε όλες αυτές τις περιόδους αποτελούσε το γεγονός πως όπως και όλα τα προηγούμενα χρόνια έτσι και στην σημερινή εποχή υπάρχει **τεράστια επιρροή και καθοδήγηση των μεγάλων δυνάμεων**. Όπως τότε, έτσι και σήμερα επεμβαίνουν στα εσωτερικά της Ελλάδας εξυπηρετώντας με τον τρόπο αυτόν τα δικά τους συμφέροντα (Μαλούχος, 2009).

Ένα άλλο κοινό σημείο, ο βασικότερος λόγος που επηρεάστηκε Ελλάδα τώρα, αλλά και τα προηγούμενα χρόνια τόσο πολύ από όλες αυτές τις κρίσεις, ήταν το γεγονός των αλόγιστων δανεισμών που γινόταν και γίνονται, οι οποίοι έπαιξαν τεράστιο ρόλο στο να κηρύξει η χώρα τις προηγούμενες πτωχεύσεις.

Όπως και τα προηγούμενα χρόνια λοιπόν, έτσι και στην σημερινή εποχή η χώρα έπαιρνε **ασυλλόγιστα εξωτερικά δάνεια** για να ξεχρεώσει παλαιότερα χρέη δημιουργώντας με τον τρόπο αυτόν έναν πάρα πολύ μεγάλο φαύλο κύκλο συνεχών ελλειμμάτων ο οποίος δεν είχε τελειωμό (Ταλιουρίδου, 2011 : 82-85).

Μια σημαντική **διαφορά** της σημερινής κατάστασης με τις προηγούμενες πτωχεύσεις και κυρίως των 2 πρώτων χρεοκοπιών της χώρα μας, όπως παρουσιάζει στην συγκριτική έρευνα που έκανε η Αντωνιάδη, ήταν πως εκείνες τις περιόδους η χώρα είχε να αντιμετωπίσει πολεμικές συνθήκες κάτι το οποίο δεν ισχύει σήμερα, καθώς η Ελλάδα δεν έχει βγει από κάποιο πόλεμο, ενώ όταν επήλθε η οικονομική κρίση το 2008 σε αντίθεση με όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις η χώρα, αποτελούσε ένα αναπτυγμένο κράτος το οποίο είχε καταφέρει εκείνη την περίοδο να παρουσιάσει άνοδο και να ορθοποδήσει οικονομικά (Αντωνιάδη, 2012: 115-120).

Παρόλο όμως, που επικρατούσαν το 2008 οι συγκεκριμένες συνθήκες ανόδου και ανάπτυξης της Ελλάδος, τον σημαντικότερο ρόλο σε όλο αυτό έπαιξε το γεγονός πως αυτήν την φορά η χώρα μας είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ΟΝΕ, κάτι το οποίο έχει σαν αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να καθορίζει την τύχη της, τις οικονομικές πολιτικές που θα ακολουθήσει αλλά να είναι υποχρεωμένη να ακολουθεί μια προκαθορισμένη κατεύθυνση σύμφωνα με ορισμένους όρους (Frangouli, 2013).

Η Ελλάδα ανήκει πλέον στη ζώνη του Ευρώ. Εάν η χώρα επιλέξει την χρεοκοπία τότε θα είναι σε θέση να παρασύρει αρκετές ακόμα χώρες της Ευρώπης μαζί της, που βρίσκονται σε ίδια οικονομική κατάσταση με αυτήν. Επομένως, η πράξη αυτή της Ελλάδος θα έχει τεράστιες συνέπειες σε όλη την Ευρώπη, αναπτύσσοντας ένα ντόμινο πτωχεύσεων σε ολόκληρη την Ευρώπη, το οποίο θα έχει την δυνατότητα ακόμα και να καταστρέψει την Ευρωζώνη, κάτι το οποίο σίγουρα δεν θα επιθυμούσαν με τίποτα οι μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης, οι πάρα πολύ ανεπτυγμένες χώρες (Ελευθεριάδης, 2011).

Χαρακτηριστικό των χρεών της Ελλάδας στην σημερινή εποχή και για το πώς έφτασε στην σημερινή της κατάσταση, αποτελεί το παράδειγμα πως από το 1931 ακόμα, η χώρα μας είχε φτάσει να έχει εξωτερικό χρέος 2.868 εκατομμύρια χρυσά φράγκα. Παρόλο που το ποσό αυτό το 1967 έφτασε σε σημείο να μειωθεί αισθητά λόγω αποπληρωμών που πραγματοποιήθηκαν, το 1980 οι οφειλές αυτές ξεκίνησαν ξανά να παρουσιάζουν μεγάλη αύξηση. Η εν λόγω αύξηση είχε σαν αποτέλεσμα να φτάσουμε στο τέλος του 2009 όπου η οικονομική κρίση ήταν στα πρώτα της στάδια, το χρέος αυτό είχε ανέλθει στα 254 δισεκατομμύρια ευρώ (Gatoroulos, 2013).

Επομένως, μπορεί να ειπωθεί πως το πάρα πολύ **υψηλό δημόσιο χρέος** είναι και πάλι ο βασικότερος λόγος που αφορά την κατάσταση που βρίσκεται τα τελευταία χρόνια η χώρα, κάτι το οποίο ίσχυε και σε όλες τις προηγούμενες κρίσεις αλλά και χρεοκοπίες στις οποίες έχει επέλθει η χώρα από το 1827 μέχρι και σήμερα. Ένα άλλο κοινό σημείο όλων αυτών αποτελεί το γεγονός της διακύμανσης των επιτοκίων τα οποία και παλαιότερα αλλά και τώρα κυμαίνονταν πολύ πιο ψηλά από το μέσο Ευρωπαϊκό επιτόκιο.

Το παραπάνω, αποδεικνύεται από το γεγονός πως παλαιότερα τα επιτόκια κυμαίνονταν από το 5,5% μέχρι το 8,7% την ώρα που στην Ευρώπη ήταν 3-4%, ενώ στην σημερινή κρίση έχει εκτιναχτεί στις 600 μονάδες βάσης του Spread. Ένα άλλο κοινό αποτελούν **τα μέτρα λιτότητας** που έχουν εφαρμοστεί και κυρίως με αυτά του σήμερα και της πτώχευσης του 1843 λόγω των απολύσεων δημοσίων υπαλλήλων, των μειώσεων μισθών, την ελάττωση των συντάξεων αλλά και των δημόσιων εξόδων γενικότερα (Τσουλφίδης, 2012).

Κατά την διάρκεια όλων των κρίσεων που έχουν πλήξει την Ελλάδα, όλες οι τράπεζες παρουσίασαν τεράστιες αδυναμίες, ενώ ταυτόχρονα η **ρευστότητα ελαττώθηκε αισθητά**. Ένα άλλο κοινό των περιόδων αυτών αποτελεί η τεράστια άνοδος των ποσοστών ανεργίας (μιας και πλέον έχει ξεπεράσει κάθε προηγούμενο καθώς το 2013 έχει φτάσει περίπου 28%), ενώ παράλληλα επηρεάζονται σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό τομείς όπως αυτός της γεωργίας, του εμπορίου αλλά και το σύνολο των επιχειρήσεων (Ανίσσα, 2012).

Κοινά σημεία υπάρχουν και σε μέτρα που έχουν παρθεί σε όλες τις δύσκολες περιόδους της χώρας μας, όπως και σήμερα, όπου υπάρχουν **τεράστιες μειώσεις μισθών και συντάξεων**, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζεται τεράστια ελάττωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, εξαιτίας των αυξήσεων σε όλα τα προϊόντα. Ακόμα, στα μέτρα που παίρνονταν πάντα για την καταπολέμηση παρόμοιων καταστάσεων ήταν και είναι η μεγάλη αύξηση στην φορολογία.

Εάν παρατηρηθούν πιο προσεκτικά όλες οι οικονομικές κρίσεις και οι πτωχεύσεις στις οποίες επήλθε η χώρα, σε σύγκριση με την σημερινή κατάσταση της τωρινής οικονομικής κρίσης, μπορούμε να συμπεράνουμε πως η Ελλάδα του 2014 δεν έχει πάρα πολλά κοινά στοιχεία με αυτές των προηγούμενων χρεοκοπιών. Παρόλα αυτά όμως, υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα κοινά σημεία τα οποία έχουν προκαλέσει την σημερινή οικονομική κατάσταση της χώρας μας.

Ένα από τα πάρα πολύ σημαντικά κοινά σημεία τα οποία δεν αναφέρθηκαν, μέχρι τώρα, όμως, είναι το γεγονός πως κάθε δημοσιονομική πολιτική που υπήρχε όλα τα προηγούμενα χρόνια (όπως και στην σημερινή εποχή) ήταν ανεξέλεγκτη έχοντας πολύ σημαντικές συνέπειες σε όλους τους τομείς και κυρίως στον οικονομικό όπου τα αποτελέσματα γινόταν αμέσως αντιληπτά.

Μερικά ακόμα κοινά σημεία όλων αυτών των περιόδων, είναι πως σε όλες τις περιπτώσεις υπήρχε **ασταθές πολιτικό σύστημα** αλλά και τεράστιες **αντιδράσεις από τους πολίτες** της χώρας μας. Ταυτόχρονα υπήρχε μεγάλη **αναποτελεσματικότητα** όλων των πολιτικών και των στρατηγικών που ακολουθούσε η εκάστοτε κυβέρνηση (Ευθυμίου, 2010).

Γενικότερα, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και σήμερα όλες οι Κυβερνήσεις της χώρας εστίασαν στο μοντέλο ανάπτυξης της οικονομικής κατάστασης βασισμένη πάντα σε εξωτερικούς δανεισμούς. Έτσι, η παραγωγή της Ελλάδος μειώθηκε αισθητά και οι φορολογικές αλλαγές που υπήρχαν ήταν τις περισσότερες φορές προς όφελος των μεγάλων κεφαλαίων και κυρίως σε βάρος των εργατών και των φτωχών στρωμάτων.

Όλα αυτά τα χρόνια, το εξωτερικό δημόσιο χρέος έφτασε σε πάρα πολύ υψηλά επίπεδα έχοντας σαν βασικότερο χαρακτηριστικό την σημερινή του κατάσταση που έχει φτάσει το ΑΕΠ. Η μείωση και η κρίση που υπήρξε στις παγκόσμιες κρίσεις του 1929 και του 2007, επέφεραν τεράστια προβλήματα φτώχειας και εξαθλίωσης.

Την περίοδο εκείνη όμως, ο παγκόσμιος καπιταλισμός έκανε χρήση του κεϋνσιασμού με στόχο την ανάπτυξη, κάτι το οποίο δεν μπορεί να συμβεί σήμερα που εφαρμόζονται χειρότερα μέτρα των νεοφιλελεύθερων. Οι πιο βασικές ομοιότητες πάντως, με τις προηγούμενες κρίσεις και πτωχεύσεις της χώρας ήταν οι εξής :

- Ανεξέλεγκτος και ασυλλόγιστος εξωτερικός δανεισμός.
- Συνεχόμενες παρεμβάσεις των ξένων και μεγάλες πιέσεις σε όλα τα θέματα είτε αυτά ήταν οικονομικά είτε πολιτικά είτε ακόμα και κοινωνικού περιεχομένου.
- Αντιδράσεις και αρνητική στάση των Ελλήνων πολιτών (Αντωνιάδη 2012 : 112-120).

Αντιθέτως, όμως, υπάρχουν και μερικές διαφορές ανάμεσα σε όλες αυτές τις οικονομικές καταστάσεις στις οποίες έχει επέλθει η χώρα μας και είναι οι παρακάτω :

- Σήμερα η Ελλάδα βρίσκεται στη ζώνη του Ευρώ κάνοντας αδύνατη την πτώχευση.
- Τα δημόσια χρέη της σημερινής περιόδου φτάνουν τα 300 δις Ευρώ αντίθετα με τις προηγούμενες περιπτώσεις που ήταν σχεδόν 550 εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα.
- Διαφορετικά εργαλεία οικονομικής πολιτικής και στρατηγικής θέσης

Γενικότερα, ένα πάρα πολύ σημαντικό στοιχείο που διαφοροποιεί την σημερινή ύφεση στην οποία έχει περιέλθει η χώρα από προηγούμενες κρίσεις ήταν οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν. Για παράδειγμα μια πρώτη πολύ βασική διαφοροποίηση της σημερινής κρίσης με την κρίση του 1929 ήταν η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε και εφαρμόστηκε. Τότε, από τις αντιδράσεις των νομισματικών και δημοσιονομικών αρχών σε όλον τον κόσμο είναι ξεκάθαρο, πως υπήρξε μια άκρως συντονισμένη αντίδραση όλων των οικονομικών Κυβερνήσεων όλων των χωρών ανά τον κόσμο σε αντίθεση με ότι συμβαίνει σήμερα.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο το οποίο παρουσιάζει τεράστια διαφορά που υπήρξε την περίοδο του 1929, με την σημερινή εποχή είναι ο όγκος των χρεών (όπως για παράδειγμα τα δημόσια έξοδα και οι φόροι). Στην σημερινή εποχή όπως, έχουμε ξανά αναφέρει, ο όγκος αυτός είναι εξαιρετικά μεγαλύτερος σε σύγκριση με προηγούμενες οικονομικές κρίσεις, αλλά κυρίως σε σχέση με την οικονομική ύφεση που υπήρξε το 1929. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο συγκεκριμένος όγκος της Αμερικής την περίοδο του 1929 ο οποίος ήταν 10%, ενώ ο ίδιος όγκος στην σημερινή εποχή είναι αρκετά μεγαλύτερος από το 30% (Ταλιουρίδου, 2011 : 82-89).

Μια τρίτη διαφορά, η πιο χαρακτηριστική, που θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ανάμεσα σε αυτές τις δυο μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις στις οποίες έχει περιέλθει η Ελλάδα, είναι το γεγονός του τεράστιου κινδύνου που υπάρχει σήμερα ενώ δεν υπήρχε παλαιότερα. Ο κίνδυνος αυτός αφορά την πιθανή διείσδυση της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών της χώρας, κάτι που σαφώς δεν ίσχυε την περίοδο του 1929. Το ποσοστό των νοικοκυριών τα οποία έχουν στην σημερινή περίοδο πρόσβαση σε πιστώσεις είναι υπερβολικά πιο μεγάλο από αυτό της οικονομικής κρίσης του 1929. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της καταστάσεως αυτής που επικρατούσε τα τελευταία χρόνια και ενίσχυσε το φαινόμενο αυτό, όπως αναφέρει και στην έρευνα που πραγματοποίησε το 2012 η Ανίσσα, είναι το γεγονός πως περίπου όλοι οι πολίτες είχαν μια πιστωτική κάρτα. Η συνάρθρωση της διαδικασίας αυτής που αφορά την χρηματοπιστωτική, αλλά και την οικονομική λειτουργία είναι πιο μεγάλη από ότι ήταν παλαιότερα (Ανίσσα, 2012).

Η παγκόσμια Χρηματοπιστωτική λειτουργία της χρηματοοικονομικής κρίσης του 2007, αποτελεί μια παγκόσμια συνθήκη που επικρατεί και αφορά τις απειλούμενες καταστάσεις οικονομικής κρίσης που υπάρχουν τα τελευταία χρόνια στον γενικότερο χρηματοπιστωτικό αλλά και τραπεζικό κλάδο, με δημιουργό όλων αυτών των συνθηκών της χώρας των ΗΠΑ.

Η συγκεκριμένη παγκόσμια κρίση του 2007 αναπτύχθηκε 78 χρόνια μετά από την τεράστια κρίση του 1929. Εκτός από αυτές τις 2 μεγάλες οικονομικές κρίσεις όμως, υπήρξαν και άλλες μικρότερες, αλλά αρκετά ισχυρές κρίσεις που μεσολάβησαν όλα αυτά τα χρόνια όπως ήταν και οι πετρελαϊκές κρίσεις που ακολούθησαν (Gatoroulos, 2013).

Η συγκεκριμένη κρίση του 2007 είχε προκύψει μετά από το μεγάλο ξέσπασμα που υπήρξε λόγω των ζητημάτων που είχαν δημιουργηθεί στην αγορά των στεγαστικών δανεισμών μικρής εξασφάλισης. Αλλά και την πάρα πολύ συχνή χρήση δομημένων επενδυτικών αγαθών, τα οποία είχαν τεράστια και άμεση εξάρτηση από την ικανότητα αποπληρωμών των συγκεκριμένων δανείων.

Για τον λόγο αυτόν, πάρα πολλοί ειδικοί θεωρούσαν πως είναι υποχρεωτικός ένας καινούριος κρατικός παρεμβατισμός, ταυτόχρονα με την ανάπτυξη διάφορων σχεδίων διεθνούς ελέγχου της ύφεσης. Τέτοιες ενέργειες έπρεπε να γίνουν πριν υπάρξει περαιτέρω εξέλιξη, εξάπλωση και ανάπτυξη της κρίσης αυτής και πριν αυτή κατορθώσει, να επεκταθεί στην ευρύτερη οικονομία των χωρών που είχαν πληγεί, οδηγώντας έτσι στην κατάρρευση του οικονομικού συστήματός τους.

Οι δανεισμοί αυτοί, σύμφωνα με την Ταλιουρίδου, σε όλες τις περιόδους που έχει περάσει η Ελλάδα παρόμοια κατάσταση, προέρχονται από τις μεγάλες δυνάμεις. Οι τελευταίες προσφέρουν δάνεια στην Ελλάδα, για να σταματήσει να βρίσκεται σε αυτήν την δύσκολη οικονομικά θέση, με πάρα πολύ απεχθείς προϋποθέσεις και επιτόκια. Με τον τρόπο αυτόν η χώρα υποδουλώνεται ολοένα και περισσότερο στις μεγάλες δυνάμεις (Ταλιουρίδου 2011: 82-99).

Οι πιστωτές της χώρας, προσέχουν έτσι ώστε να είναι καλυμμένοι σε κάθε ενδεχόμενο, και για τον λόγο αυτόν σε όλες τις οικονομικές κρίσεις που έχει επέλθει η χώρα όλα αυτά τα χρόνια, οι πιστωτές κατορθώνουν να εξασφαλίζουν τα χρήματά τους με εμπράγματα εξασφαλίσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν: υποθήκευση της δημόσιας περιουσίας, εκμετάλλευση της γης και της παραγωγής, αλλά και διάφορες συμφωνίες όπως είναι τα μνημόνια που υποχρεώθηκε να υπογράψει η χώρα παλαιότερα αλλά και σήμερα.

Ένα ακόμα ιδιαίτερο αλλά κοινό στοιχείο όλων των οικονομικών κρίσεων και πτωχεύσεων της Ελλάδας, αποτελεί το γεγονός πως μετά την υπογραφή των μνημονίων, υπάρχουν πολιτικές ανακατατάξεις, με στόχο να μην υπάρξουν αντιδράσεις από τους πολίτες. Οι ανακατατάξεις αυτές ακολουθούν συχνά διαφορετικές κατευθύνσεις και χαρακτηρίζονται από διαφορετικές πολιτικές επιλογές. Στην περίπτωση του 1893 για παράδειγμα ο Χαρίλαος Τρικούπης αντικαταστήθηκε από τον Δεληγιάννη, στην περίπτωση του 1932 υπήρξε η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά ενώ τέλος, στην σημερινή εποχή έχουμε την Κυβέρνηση συνεργασίας (Ανίσσα, 2012).

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί και πάλι πως η συγκεκριμένη οικονομική κρίση που έχει πλήξει από το 2008 την χώρα, δεν αποτελεί παρόμοια κατάσταση με τις προηγούμενες οικονομικές δυσκολίες που έχει περάσει η Ελλάδα και είχαν σαν αποτέλεσμα να κηρύξει πτώχευση, καθώς πλέον η χώρα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έχοντας κοινό νόμισμα.

Η συγκεκριμένη άποψη είναι πάρα πολύ σημαντική καθώς το ευρώ αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα στο γεγονός πως η χώρα δεν μπορεί να θελήσει να κηρύξει πτώχευση. Γεγονός το οποίο δεν απαγορεύεται, αλλά θα επιφέρει πάρα πολύ σημαντικές επιπτώσεις σε όλα τα κράτη του ευρώ. Η άποψη αυτή, είναι πάρα πολύ έγκυρη με την μόνη διαφορά πως γενικότερα καμία οικονομική ύφεση από όλες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα δεν είναι δυνατόν να είναι παρόμοια με κάποια άλλη είτε να συγκριθεί υπό ίσους όρους, καθώς υπάρχουν διαφορετικές οικονομικές τάσεις, διαφορετικές υιοθετημένες θεωρίες (Καρανάτση, 2013).

Γενικότερα, με την είσοδο μιας χώρας στην οικονομική κρίση, αλλάζουν πάρα πολλά δεδομένα. Αυτό συνέβη σε όλες τις περιπτώσεις στην Ελλάδα, καθώς έχει πληγεί ο κοινωνικός της χαρακτήρας και στις 4 πτωχεύσεις, αλλά και στην σημερινή κατάσταση στην οποία έχει επέλθει η Ελλάδα. Ενώ παράλληλα έχει επηρεαστεί η αξιοπιστία της χώρας και στις πέντε αυτές περιπτώσεις μιας και θεωρείται μη έγκυρη σε οικονομικές συναλλαγές και κυρίως στις παλαιότερες περιόδους, όπου η χώρα είχε κηρύξει κατάσταση πτώχευσης και δεν υπολογιζόταν σαν μια αξιόπιστη χώρα σε ότι αφορά τις πληρωμές της προς τους πιστωτές κάτι το οποίο επέφερε και πολλές αρνήσεις σε νέους δανεισμούς.

Ταυτόχρονα, σε παρόμοιες περιόδους, επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και η ανταγωνιστικότητα των χωρών μεταξύ τους, αλλά και ο εσωτερικός ανταγωνισμός, σε ότι αφορά τις τοπικές επιχειρήσεις. Το γεγονός αυτό του ισχυρού ανταγωνισμού σε περιόδους οικονομικής κρίσης έχει επηρεάσει σε πολύ σημαντικό βαθμό τις εξαγωγές και τις εισαγωγές που υπάρχουν στην σημερινή εποχή στην χώρα. Κάτι το οποίο επέφερε παράλληλα μεγάλες επιδράσεις και σε παλαιότερες εποχές (Ανίσσα, 2012).

Εκτός από όλα όσα έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής, υπάρχουν και αρκετά κοινά σημεία στις πολιτικές αντιμετώπισης της σημερινής κατάστασης, έτσι ώστε να αποφευχθεί η πτώχευση της χώρας. Έτσι το 2010 στην προσπάθεια που έκανε η χώρα για την ανάκτηση της αξιοπρέπειας της σαν χώρα στις διεθνείς αγορές, αλλά και να κατορθώσει να επιτύχει ελάττωση των επιτοκίων οδηγήθηκε σε λήψη μέτρων ελάττωσης των εξόδων. Βέβαια όπως φάνηκε στην συνέχεια δεν κατάφεραν να αντιστρέψουν το αρνητικό κλίμα το οποίο είχε δημιουργηθεί ήδη στις διεθνείς αγορές.

Παρόμοια μέτρα είχαν παρθεί και στις προηγούμενες δύσκολες καταστάσεις που έχει περάσει η χώρα. Έτσι η χώρα κατέφυγε το 2010 στην υποστήριξη από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Με τον τρόπο αυτόν η χώρα έλαβε μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής, υπό τους όρους πως θα πάρει μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης. Με την συγκεκριμένη χρηματοδότηση η Ελλάδα κατόρθωσε προσωρινά να αποφύγει την χρεοκοπία.

Έναν χρόνο αργότερα, εξαιτίας της συνέχισης της άσχημης οικονομικής ελληνικής κατάστασης, η Κυβέρνηση της χώρας κατέφυγε σε καινούρια μέτρα λιτότητας και περικοπών. Παράλληλα, υπήρξε ζήτημα αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας και αναδιάρθρωσης, ή κουρέματος, των οφειλών. Βασικότερος στόχος ήταν η μακροπρόθεσμη ελάττωση των οφειλών σε βιώσιμα επίπεδα.

Στην συνέχεια ακολούθησαν 3 πακέτα οικονομικών μέτρων και 2 Μνημόνια, τα οποία αποτελούνταν από πάρα πολύ σκληρά μέτρα για την χώρα. Για παράδειγμα τεράστιες μειώσεις μισθών, αυξήσεις τιμών και φόρων, μεταρρυθμίσεις στα εργασιακά με άνοδο του ορίου απολύσεων (παρουσιάζοντας ρεκόρ ποσοστών ανεργίας, φτάνοντας μέχρι και 28% για το 2013) και ελάττωση του κατώτατου μισθού, άνοδο του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης στον δημόσιο τομέα στα 65 έτη.

Όλα αυτά τα δυσμενή μέτρα δημιούργησαν πάρα πολύ δύσκολες συνθήκες για τους Έλληνες πολίτες οι οποίοι αντέδρασαν μέσω απεργιών, θυμίζοντας αντιδράσεις οι οποίες είχαν πραγματοποιηθεί και στις περιόδους των πτωχεύσεων, όπως η αιματηρή πρωτομαγιά. Κατά την περίοδο των ελληνικών πτωχεύσεων είχαν παρθεί παρόμοια μέτρα όπως ήταν οι μειώσεις μισθών, η αύξηση της φορολογίας και οι πάρα πολλές απολύσεις, έχοντας βέβαια πάρα πολύ μεγάλες αποκλίσεις από τα σημερινά οικονομικά δεδομένα.

Κοινό χαρακτηριστικό της σημερινής κατάστασης με τις προηγούμενες οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε η Ελλάδα, είναι το γεγονός πως μετά την λήψη μέτρων λιτότητας και ύστερα από τις πάρα πολλές αντιδράσεις που αναπτύσσονταν υπήρχε πάντα αλλαγή στην κυβέρνηση της χώρας. Έτσι

έγινε και στην συγκεκριμένη οικονομική κρίση στην Ελλάδα, καθώς όταν πάρθηκαν τα μέτρα αυτά και υπογράφηκαν τα 2 Μνημόνια, η ελληνική κυβέρνηση άλλαξε, χωρίς διεξαγωγή εκλογών, πραγματοποιώντας κυβέρνηση συνεργασίας.

Χαρακτηριστικό όλων αυτών των μέτρων είναι πως, και μετά την εφαρμογή τους, το ελληνικό χρέος δεν ελαττώθηκε, αντιθέτως παρουσιάστηκε άνοδος με αποτέλεσμα οι επιτηρητές της Ελλάδος να θελήσουν περαιτέρω περικοπές και θυσίες από τους Έλληνες πολίτες. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα ακόμα κοινό στοιχείο με τις περιόδους όπου η χώρα κήρυξε πτώχευση, καθώς ακόμα και με τα μέτρα λιτότητας που λαμβανόταν, το εξωτερικό χρέος παρουσίαζε συνεχώς ανοδική πορεία αναγκάζοντας τις ελληνικές κυβερνήσεις να κηρύττουν κατάσταση χρεοκοπίας (Ταλιουρίδου, 2012).

Οι επιπτώσεις όλων αυτών των μέτρων που πάρθηκαν ήταν πάρα πολύ σοβαρές. Η ανεργία και ο πληθωρισμός ξεκίνησαν να έχουν πάρα πολύ ανοδικές τάσεις, ενώ οι μικρό-μεσαίες επιχειρήσεις παρουσίαζαν ελαττωματικό τζίρο, με συνέπεια πολλές από αυτές να κλείνουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός πως το 2009, πριν δηλαδή την λήψη των συγκεκριμένων μέτρων λιτότητας το χρέος του ΑΕΠ ήταν 123%, η ανεργία έφτανε στο 9,2% και οι ανασφάλιστοι στην χώρα μας ήταν 80 χιλιάδες, ενώ σήμερα εν έτη 2013 το χρέος του ΑΕΠ ανέρχεται στο 173%, το ποσοστό ανεργίας στο 28,3% και οι ανασφάλιστοι φτάνουν να είναι αρκετά πάνω από 2 εκατομμύρια.

Μια ακόμα επίπτωση όλων αυτών των μέτρων ήταν η τεράστια δυσαρέσκεια που υπήρξε όλη εκείνη την περίοδο από τον ελληνικό λαό έχοντας σαν αποκορύφωμα την 29^η Ιουνίου, όπου υπήρξε ψηφοφορία για το Μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα στην ελληνική βουλή. Έξω από αυτήν υπήρξαν πάρα πολύ διαδηλωτές με αποτέλεσμα να χρειαστεί τεράστιος αριθμός αστυνομικών δυνάμεων έτσι ώστε να αποφευχθούν χειρότερες καταστάσεις. Η συγκεκριμένη κατάσταση, θυμίζει σίγουρα παλαιότερες περιπτώσεις πτωχεύσεων όπως την περίοδο της δημιουργίας του ελληνικού συντάγματος μετά από την επισημοποίηση της ελληνικής χρεοκοπίας.

Πίνακας 12: Ποσοστό ανεργίας κατά ομάδες ηλικίας στην περίοδο της κρίσης.

Ομάδες ηλικιών	Νοέμβριος					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15-24 ετών	22,6	27,6	36,4	50,1	61,0	61,4
25-34 »	10,6	13,8	18,7	29,0	35,8	38,4
35-44 »	6,3	8,8	11,5	17,0	22,6	24,6
45-54 »	4,7	7,1	9,6	14,6	19,7	21,0
55-64 »	3,3	5,1	6,8	10,3	15,1	16,3
65-74 »	0,7	1,2	1,8	4,0	9,7	10,0
Σύνολο	7,8	10,3	14,1	20,9	26,3	28,0

Πηγή: <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1183678/sto-28-h-anergia-ton-noemvrio.html>

Πίνακας 13: Τα σημαντικότερα κοινά σημεία και διαφορές τότε και σήμερα.

	Κοινά Χαρακτηριστικά	Διαφορές
	<ul style="list-style-type: none"> • Παγκόσμιες οικονομικές κρίσεις • Τεράστιος εξωτερικός επηρεασμός από τις μεγάλες δυνάμεις κάθε εποχής • Ασυλλόγιστος εξωτερικός δανεισμός • Τεράστιο δημόσιο χρέος • Πάρα πολύ υψηλά επιτόκια • Εξωτερικός Οικονομικός Έλεγχος, 	<ul style="list-style-type: none"> • Ελλάδα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αποτέλεσμα να έχει προκαθορισμένες κατευθύνσεις • Κοινό νόμισμα το ευρώ • Γενικότερες συνθήκες που επικρατούσαν • Κατά την διάρκεια των πτωχεύσεων υπήρχαν πολεμικές συνθήκες • Μέχρι το 2008 η χώρα μας

<p>Οικονομική κρίση 2008 και ελληνικές πτωχεύσεις</p>	<p>ΔΝΤ, Μνημόνια και μέτρα λιτότητας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κοινά μέτρα λιτότητας και γενικότερες πολιτικές αντιμετώπισης των συγκεκριμένων καταστάσεων με νέους εξωτερικούς δανεισμούς, αυξήσεις τιμών, μειώσεις μισθών, αύξηση φόρων κλπ • Τεράστιες αντιδράσεις από τον λαό • Αλλαγές στο κυβερνητικό καθεστώς μετά από μέτρα λιτότητας • Χάθηκε η αξιοπιστία της χώρα μας • Υψηλή ανταγωνιστικότητα • Κοινά αίτια κρίσεων όπως για παράδειγμα οι τεράστιες τραπεζικές αδυναμίες • Ελάττωση εξαγωγών προϊόντων και επηρεασμός βασικών κλάδων όπως η γεωργία, η βιομηχανία και το εμπόριο • Ανεξέλεγκτες δημοσιονομικές πολιτικές και λανθασμένες διαχειρίσεις 	<p>εμφάνιζε σημάδια ανάπτυξης κάτι το οποίο δεν ίσχυε παλαιότερα</p> <ul style="list-style-type: none"> • Τα δημόσια χρέη της σημερινής περιόδου φτάνουν τα 300 δις Ευρώ αντίθετα με τις προηγούμενες περιπτώσεις που ήταν σχεδόν 550 εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα • Σήμερα υπάρχει μεγάλος κίνδυνος για τα νοικοκυριά λόγω των δανεισμών που υπήρξαν κατά την περίοδο 2000-2007
---	--	--

12^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με το πέρας της διπλωματικής αυτής εργασίας, έχοντας κατανοήσει πλήρως όλες τις έννοιες και τα χαρακτηριστικά των οικονομικών κρίσεων αλλά και των πτωχεύσεων των χωρών, επιχειρήθηκε μια απεικόνιση της οικονομικής πραγματικότητας της Ελλάδας από την αυτονομία της μέχρι και την σημερινή εποχή. Ακόμα, μέσα από την διεξοδική μελέτη που πραγματοποιήθηκε αποτυπώθηκαν ως ένα μεγάλο βαθμό τα αίτια και οι συνέπειες των οικονομικών κρίσεων, καθώς επίσης και όλες οι λεπτομέρειες και οι ιδιότητες τους. Επίσης, παρουσιάστηκαν τα κοινά σημεία αλλά και οι διαφορές των προηγούμενων πτωχεύσεων της Ελλάδας, όπως και η σύγκριση τους με την τωρινή κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα μας από το 2008 έως και σήμερα.

Μέσα από την βιβλιογραφική έρευνα και την ιστορική διαδρομή που πραγματοποιήθηκε κατέστη δυνατή η άντληση χρήσιμων πληροφοριών, καθώς και η εξαγωγή γόνιμων συμπερασμάτων για όλες τις μεγάλες οικονομικές υφέσεις και χρεοκοπίες που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και όχι μόνο. Στο παρόν πόνημα έγινε μια αναδρομή σε όλα τα σημαντικά και ιστορικά γεγονότα που συγκλόνισαν τον κόσμο, όπως ήταν το μεγάλο κραχ του 1929, με επισκόπηση των αιτίων και των επιπτώσεων που είχε αυτό στην παγκόσμια οικονομία, αλλά κυρίως σε τι παθογένειες και προβλήματα ανέδειξε και προκάλεσε στην οικονομία και την κοινωνία της Ελλάδας. Επιπλέον, γίνεται μια σύγκριση μεταξύ του κραχ του 1929 με την πρόσφατη οικονομική κρίση του 2008.

Εκτός από το μεγάλο κραχ του 1929 έγινε αναφορά σ' όλες τις σημαντικές χρηματοοικονομικές κρίσεις που πραγματοποιήθηκαν και διεξήχθησαν πάρα πολύ χρήσιμα συμπεράσματα, καθώς διαπιστώθηκε ότι μια οικονομική κρίση ή μια πτώχευση δημιουργεί τεράστια προβλήματα όχι μόνο στην οικονομία, αλλά επηρεάζει την κοινωνία και την πολιτική ενός κράτους. Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια, ενδέχεται να αναδύονται κάποια θετικά στοιχεία που αναδεικνύονται σε βάθος χρόνου.

Το σημαντικότερο συμπέρασμα που εξήχθη, αποτελεί και απάντηση στο βασικό ερευνητικό ερώτημα της διπλωματικής εργασίας είναι το γεγονός, πως παρόλο μια πτώχευση ενός κράτους έχει σαν αίτιο την ύπαρξη οικονομικής κρίσης, δεν σημαίνει πως σε κάθε οικονομική κρίση μιας χώρας θα υπάρξει σε αυτήν την χώρα χρεοκοπία.

Παρά το συγκεκριμένο γεγονός, όμως όλες τις φορές που κηρύχτηκε πτώχευση στην Ελλάδα υπήρχε κάποια οικονομική κρίση (δεν ισχύει όμως το αντίθετο, καθώς όπως παρουσιάστηκε, όταν πέρασε η χώρα μας οικονομική κρίση του 1970-1980 αν και έφτασε αρκετά κοντά στην χρεοκοπία τελικά δεν την πραγματοποίησε).

Παράλληλα παρουσιάστηκαν διεξοδικά όλες οι λεπτομέρειες που αφορούν τις 4 πτωχεύσεις που έχει κηρύξει η χώρα, αλλά και όλα τα στοιχεία που αφορούσαν όλες τις οικονομικές κρίσεις της Ελλάδας, από την γέννηση της μέχρι και σήμερα.

Ακόμη, στο τελευταίο κεφάλαιο του παρόντος πονήματος αποτυπώθηκαν οι ομοιότητες και οι διαφορές που παρουσίαζαν οι προηγούμενες χρεοκοπίες και οικονομικές κρίσεις της χώρας συγκριτικά με αυτήν στην οποία έχει επέλθει τα τελευταία 6 χρόνια περίπου, έπειτα από με την χρηματοοικονομική ύφεση του 2008 που ξεκίνησε έναν χρόνο νωρίτερα από την Αμερική. Ωστόσο, η μεγαλύτερη διαφορά που εντοπίστηκε στις κρίσεις και πτωχεύσεις που εξετάστηκαν ήταν ότι η Ελλάδα είναι μέλος-κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και έχει υιοθετήσει το νόμισμα του Ευρώ, σε αντίθεση με τις προηγούμενες οικονομικές κρίσεις που δεν ίσχυε κάτι παρόμοιο.

Το παραπάνω γεγονός αποτελεί την βασικότερη αιτία που, σε αντίθεση με άλλες εποχές, η χώρα δεν κήρυξε χρεοκοπία, καθώς πλέον δεν έχει εθνικό νόμισμά και αυτό μπορεί να επιφέρει τεράστιες συνέπειες. Μια τέτοια κίνηση μπορεί να επιφέρει ένα ντόμινο αλλαγών στην Ευρώπη, αφού δύναται να συμπαράσχει μαζί της και άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες βρίσκονται σε παρόμοια οικονομική κατάσταση.

Αντίθετα, η μεγαλύτερη ομοιότητα που εντοπίζεται είναι στις αιτίες που προκάλεσαν αυτήν την τεράστια επίδραση στην Ελλάδα της παγκόσμιας κρίσης του 2008, καθώς οι βασικότεροι λόγοι που έφτασε η χώρα μας σε αυτήν, όπως και σε όλες τις προηγούμενες κρίσεις και πτωχεύσεις ήταν ο αλόγιστος εξωτερικός δανεισμός, ο οποίος έχει δημιουργήσει εδώ και πάρα πολλά χρόνια έναν φαύλο κύκλο από τον οποίο η χώρα δεν μπορεί να ξεφύγει, δημιουργώντας συνεχώς μεγαλύτερα ελλείμματα.

Επίσης, παρατηρήθηκε ότι, παρά το γεγονός ότι έχουν εμφανιστεί τόσες πολλές οικονομικές κρίσεις με πολύ σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρωπότητα, συνεχίζουν να κάνουν την εμφάνιση τους εκ νέου, ακόμα και σε χώρες που πριν μερικά χρόνια είχαν ξαναζήσει μια παρόμοια κρίση. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι δεν υφίσταται επαρκής μηχανισμός πρόβλεψης της εκδήλωσης μιας οικονομικής κρίσης.

Τέλος, θα ήταν χρήσιμη και εποικοδομητική μια μελλοντική μελέτη, όπου θα καταγραφόταν μέσα από το ερευνητικό πεδίο οι συνθήκες που επικρατούσαν τα προηγούμενα χρόνια πριν εκδηλωθούν οι οικονομικές κρίσεις, αλλά και στις πτωχεύσεις της Ελλάδας. Επιπλέον σε ένα τέτοιο εγχείρημα θα ήταν παραγωγική η παρουσίαση των στατιστικών στοιχείων, όπως και των λεπτομερειών που αφορούσαν την ανεργία στην χώρα βάσει των τωρινών, αλλά των παρελθόντων ετών.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη Βιβλιογραφία

Anginer, D., Demirguc-Kunt A., and Zhu M. (2014). “*How Does Competition Affect Bank Systemic Risk;*” *Journal of Financial Intermediation* 23 (1): pp. 1-26.

Avery C. and Zemsky P. (1998), “*Multidimensional Uncertainty and Herd Behavior in Financial Markets*”, *American Economic Review* 88, pp. 724–748.

Azar, K. Mansoori, M. (2011), “*2008 Economic Crisis Analysis*”, Urmia University, 9 April.

Barkbu B. (2012), “*Financial crises and the multilateral response: What the historical record shows*” *Journal of International Economics*, 2 November.

Bitros G. (2012), “*From Riches to Rags or What Went Wrong in Greece*”, Athens University of Economics and Business

Bitros G. (2013), “*European failures in Greece and some possible explanations*”, Athens University of Economics and Business.

Borodzicz E. P. (2005), “*Risk, Crisis, and Security Management*”, *Supply Management*, 6th October.

Boyd J. & Gertler M. (1994), “*The Role on the American Crisis: Journal of the History of Economic Thought*”.

Brigham E.F. (1995), “*Financial Management: Theory and Practice*”, Thomson South-Western.

Busch, K., (1985) , «Mythen über den Weltmarkt II – über das schwierige Verhältnis der marxistischen Linken zum Weltmarkt, Eine Antwort auf Elmar Altvater, *Prokla*, Vol. 60, pp. 160-175

Calderon C., Faejnzylber P., and Loayza N. (2002). “*Economic Growth in Latin America and the Caribbean*”, Journal of International Economics, 1 July, pp 50-60.

Calomiris C. & Gorton (1993), “*Financial Factors in the Great Depression,*”, Journal of Economic Perspectives , No 2 .

Caprio G. & Klingebiel D. (1996), “*Bank Insolvencies: Cross Country Experience*”, World Bank Policy Research Working Paper No. 1620.

Chari V. , Kehoe P. (2004), “*Financial crises as herds: overturning the critiques*”. Journal of Economic Theory 119, pp. 128–150.

Cingula, M. (2011), “*Economy & Business*”, International Scientific Publications, June.

Cipriani M., Guarino A. (2008) “*Herd Behavior and Contagion in Financial Markets*”. The B.E. Journal of Theoretical Economics 8(1) (Contributions), Article 24, pp. 1–54.

Deemirguc-Kunt A. & Detragiache E. (1998), “*The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries*”, International Monetary Fund, Vol. 45, No 1, March.

England C. (1992), “*Lessons from the savings and loan debacle: the case for further financial deregulation*”, Washington: Caro Institute.

Eurobank EFG Research, (2010), Β. Βιλιάρδος, 2010, [<http://www.apodimos.com>]

European Commission, (2009), “*Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses*”, European Economy, Brussels. pp.1-87, Tab. Graph. Bibliogr.

Frangouli, J. (2013), “*Les Miserables of Greece*”, The Huffington post, 22 April.

Frederiksen N.C.(2008), “*Finland : Its Public and Private Economy*”, London: Edward Arnold.

Gatopoulos, D., (2013), “*Greek Suicide Rate Up 45 Percent During Financial Crisis*”, The Huffington post, 11 October.

Ganapolsky E., Schmukler, S. (2001), "*Crisis Management in Argentina during the 1994-95 Mexican Crisis: How Did Markets React;*," *Macroeconomics and Growth*, 1 April, pp. 30-47.

Gupta P., Mishra D., Sahay R., (2007), "*Behavior of output during currency crises*", *Journal of International Economics*, 2 July.

Hammes D.-Douglas W. (2006), "*Black Gold : The end of Bretton Woods and the Oil price shocks of the 1970* ", *The Independent Review*, IX : 4, pp. 501-511.

Heleiner E., (2011), "*Understanding the 2007-2008 Global Financial Crisis*", *Annu*, 20 January, pp 22-30.

Jickling M. (2009), "*Causes of Financial Crisis*" Washington, DC: Congressional Research Service.

Kaminsky G. and Reinhart C. (1999), "*The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems*", *Vol. 89, No. 3*

Kalemli-Ozcan, S. (2012). "*Global banks and crisis transmission*", *Journal of International Economics*, July, pp 30-50.

Kapitsinis N. and Metaxas T. (2011), "*Economic crisis and the role of state policies in current globalized economy. The case of Greece*", *University of Groningen, Paper No. 43650*, 8 January

Kindleberger C.P. and Aliber R. (2005), "*Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*".

Klapper L. (2010), "*The Global Financial Crisis Led to a Drop in Business Creation*", *Macroeconomics and Growth*, October, pp. 55-70.

Krugman P. (2009a), "*Fighting of Depression*", *New York Times*

Marmot Mg, Bell R.,(2009) , "*How the financial crisis affect health;*", *Department of Epidemiology and Public Health, London*, pp. 13-14.

Matsas, Savas (2012) , "*Greece and the World Capitalist Crisis*", *Journal of Socialist Theory*, pp. 2-13.

Mavroudeas S. (2010), *“Greece and the EU: capitalist crisis and imperialist rivalries”*, University of Macedonia

Minsky Hyman (1975), *“Stabilizing an Unstable Economy”*, Google Books.

Mishkin F.S. (1992), *“Anatomy of Financial Crisis: Journal of Evolutionary Economy”*, Vol 2, pp. 115-130.

Mishkin, F.S (1996), *“Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective”*, National Bureau of Economic Research, Working Paper 5600.

Reinhart, C. (2009), *“The economic and fiscal consequences of financial crises”*, pp. 112-120, University of Maryland.

Reinhart C. & K.S. Rogoff (2009), *“This time is different”*, Princeton University Press.

Sharpe W.F. (1963), *“A Simplified Model For Portfolio Analysis”*, Management Science, Vol 9, No. 2, pp. 273-293

Stiglitz J.E., (2006), *“Making globalization work. Norton WW & Co”*, New York.

Trompatzi G. and Metaxas T. (2013), *“From the bank panic of 1907 to the Great Depression of 1969 and the Savings and Loans crisis of the 1980's: Lessons for the future”*, University of Thessaly.

Zisiadou A. and Metaxas T., *“The Mediterranean countries of European Union and their progress from 1980 to 2012: A comparative analysis”*, University of Thessaly, 2014.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ανίσσα, Κ. (2012), *“Οι πτωχεύσεις της Ελλάδας από την δημιουργία του ελληνικού κράτους έως σήμερα”*, Οικονομική και Επιχειρησιακή στρατηγική, Αθήνα.

Αντωνιάδη, Α. (2012), “Οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους από το 1821 έως σήμερα”, ΙΣΚΡΑ, σελ 111-120, Αθήνα.

Βαγιανός, Δ. Βέττας Ν. Μεγύρ Κ. (2010) , “Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μία κρίσιμη συγκυρία”, [www.greekeconomistsforreform.com]

Βαρουφάκης Γ. (2012), “Παγκόσμιος Μινώταυρος: Οι πραγματικές αιτίες της Κρίσης”, σελ. 30-56, 100-106, 127-192,330-333,450-451, Α.Α. Λιβάνη,Αθήνα

Βερέμης Θ. , Κολιόπουλος Γ., (2006),”Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια”, εκδ. Καστανιώτη, σελ. 101-104, Αθήνα.

Busch, K., (1986) , “Η κρίση των ευρωπαϊκών κοινοτήτων”, Ερατώ, σελ. 101-106, Αθήνα.

Γκούσκος Γ. (2013), “Η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας απάντηση στην οικονομική κρίση”, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Clogg R. (2002), “Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας 1770-2000”, Κάτοπτρο, Αθήνα.

Cohn T. H. (2009) , “Διεθνής Πολιτική Οικονομία”, Αθήνα: Gutenberg, pp 66-68.

Dollar D., and Hallward-Driemeier M. (1998). “Crisis, Adjustment, and Reform”, Macroeconomics and Growth, pp.. 30-40,26 Νοεμβρίου.

Δερτίλης, Π. Β. (1984), “Συμβολή εις την δημοσιονομικήν ιστορίαν του αγώνος του 1821”, σελ. 141.

Herring G. (2004), “Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936”, Τόμ,ο; Α. ΜΠΕΤ , Αθήνα.

Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

Ελευθεριάδης, Λ., (2011), “1843 Πτώχευση και μνημόνιο”, 11 Δεκεμβρίου, Αθήνα.

Ελεφάντης, Α. (1999), “ Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης”, Θεμέλιο, Αθήνα.

Ευθυμίου Α.,(2010), “Η οικονομική κρίση 2008-2009 και πως επηρεάζει τον κλάδο της ένδυσης στην Ελλάδα”, Αθήνα.

Ηλιαδάκης, Α. (2003), “*Εξωτερικός δανεισμός και δανειακή κοινωνικοποίηση στην Ελλάδα 1824-1940*”, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σελ. 24-35.

Harvard BusinessPress,(2009) μετάφραση Άννα Μαρκουλιδάκη (2009), ,”*Πώς να διαχειρίζεσαι τις κρίσεις*”, Εκδόσεις Κριτική, σελ.16,Αθήνα.

Heath Robert, απόδοση Σωτηρίου Βάσω (2005), *Διαχείριση κρίσεων*, Εκδόσεις Μ. Γκιούρδας, Αθήνα 2005, σελ. 6.

Hering, Gunnar (2004), “*Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*”, τόμος Α, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Θεοδώρου Θ. (2010), “*Η οικονομική κρίση*”, [http://www.alfavita.gr/artra/art13_7_9_0703.php]

INE-ΓΣΕΕ, (2008) , “*Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*”, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.

Καζάκης, Δ., (2011), “*Τι σημαίνει για την Ελλάδα χρεοκοπία και πτώχευση*”, περιοδικό Hellenic Nexus, 18 Ιανουαρίου.

Καραμπατάκη Ε. & Σαπαλίδου Δ. (2013), “*Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008, Η Ελληνική Περίπτωση*”, Κοζάνη.

Καρανάτση, Κ. Β. (2013), “*«Περίπλους» στο δανεισμό & τις χρεοκοπίες του Ελληνικού κράτους*”, Αθήνα.

Κοκόλης Νίκος (2011), “*Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις: Το Κραχ του 1920-30, Η κρίση του 2008, Κ κρίση χρέους της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον*”, Αθήνα: Α.Α Λιβάνη, σελ 21-22, 32-42,

Κουβέλης Σ. (2000), “*Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος στην Ελλάδα*”, σελ. .210–250.

Κουφάρης, Γ. (2010) , “*Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές* “, Περιοδικό Χρήμα, Ιανουάριος-Φεβρουάριος.

Krugman P. (2009), “*Η Κρίση του 2008 & η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*”, Αθήνα: Καστανιώτη, σελ. 82.

Krugman P., Obstfeld M. (2003), “*Διεθνής Οικονομική*”, 5η Έκδοση, Τόμος Β’ Αθήνα: Κριτική, σελ. 536.

Κυριόπουλος Γ., Τσιάντου Β., (2009), “*Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη*”, <http://www.mednet.gr/archives/2010-5/pdf/834.pdf> (σελ. 835 – 838).

Λαπαβίτσας Κ. (2010), “*Η ευρωζώνη ανάμεσα στη λιτότητα και την αθέτηση πληρωμών*”, Αθήνα: Λιβάνη, σελ 95-103.

Λιαργκόβας Π , Ρεπούσης Σ. (2011), “*Κρίση, Δανεισμός και Χρεοκοπία*”, Αθήνα, σελ. 201-206, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ.

Λουλάκης, Μ. (2010), “*Δημόσια οικονομική και χρεοκοπία : Η ελληνική περίπτωση 1932*”, Πτυχιακή εργασία, Νοέμβριος, σελ. 55-95, Αθήνα.

ΙΝΕ-ΓΣΕΕ,(2008) , «*Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*», Ετήσια Έκθεση, Αθήνα

Μαλούχος, Γ. (2009), “*Οι τέσσερις ελληνικές πτωχεύσεις*”, Εφημερίδα «*Το Βήμα*», 13 Δεκεμβρίου, Αθήνα.

Mazower, Mark (2002), “*Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου*”, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Μαρξ Κ. (1978-β), “*Το Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*”, Τόμος Τρίτος, σελ. 323, Αθήνα.

Μελάς Κ. (2011), “*Οι σύγχρονες κρίσεις του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος (1974-2008)*”, Αθήνα: Λιβάνη, σελ. 158, 161-168, 175-229.

Μιχαλόπουλος Ν. Γεώργιος (2007), *Πτωχευτική Νομοθεσία*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ.9-15.

Μπακατσίακος, Γ. (2010) , “*Παγκόσμια οικονομική κρίση, ευρωπαϊκή ένωση και Ελλάδα*”, Αθήνα.

Μπελογιάννης, Ν. (2010), “*Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα*”, Αθήνα: Άγρα. Σελ. 44-66.

Μπελογιάννης, Ν., (2012), “*Η πτώχευση της Ελλάδος το 1843*”, ΙΣΚΡΑ, σελ 33-40, Αθήνα.

Μπούρας και Λυκούρας,(2011) , “*Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στη ψυχική υγεία*”, Εγκέφαλος, σελ.55-61.

- Νάσιος, Κ. (2012), “Οι επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων σε μικροοικονομία – μακροοικονομία”, Πτυχιακή εργασία, σελ.44-58, Κρήτη.
- Ντούβα, Λ. (2012), “Συνέπειες της οικονομικής κρίσης στον ξενοδοχειακό κλάδο της Αθήνας-Αττικής”.
- Πατούνα, Δ. (2011), “Η διαχρονική εξέλιξη του δημόσιου δανεισμού στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1824-1932 και οι πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους”, σελ 20-60, Πτυχιακή εργασία, Αθήνα.
- Παυλίτσας Κωσταντίνος Χ.& Χαριτούδη Γεωργία Α., 2011, “Εισαγωγή στην Οικονομική”, Α' Έκδοση, Κοζάνη: Παπαδοπούλου,
- Παυλίτσας Κωσταντίνος,2012, “Η κοινωνία των σοφών”, Αθήνα: Bookstars-Free Publishing, σελ 28-36, 80-100, 109-115
- Πετράκης Π. , (2010), “Η Ελληνική Οικονομία : ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ,” Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, σελ. 111-122, Αθήνα.
- Ρωμαίος Γ. , (2012), “Η Ελλάδα των Δανείων και των Χρεοκοπιών”, Εκδόσεις ΠΑΤΑΚΗ, σελ. 88- 93, Αθήνα.
- Σβορώνος, Ν.,(2007), “Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας”, Θεμέλιο, σελ. 55-59, Αθήνα.
- Σπύρου Σ. (2009), “ Αγορές Χρήματος και Κεφαλαίου”, Εκδόσεις ΜΠΕΝΟΥ.
- Ταλιουρίδου, Σ. (2011), “Οι οικονομικές κρίσεις στην Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη μέχρι σήμερα. Διαφορές και ομοιότητες”, Διπλωματική εργασία, σελ. 60-100 Μακεδονία.
- Τότσικας, Α. (2012), “Οικονομικές κρίσεις και χρεοκοπία”, 1 Νοεμβρίου, Αθήνα.
- Τσακαλογιάννης, Π. (2008), “Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία”, τόμος Α, Εστία, σελ. 78-95, Αθήνα.
- Τσίμας, Π. (2011), “Το ημερολόγιο της κρίσης”, εκδόσεις Μεταίχμιο, σελ 123-135, Αθήνα.
- Τσόλκας, Ι. (2011), “Τι μας δίδαξαν οι ελληνικές χρεοκοπίες της ιστορίας”, 17 Νοεμβρίου, Αθήνα.

Τσουλφίδης Λ. (2012), “Οι πτωχεύσεις του Ελληνικού κράτους”, MPRA, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σελ. 44-47.

Τσουλφίδης Λ. (2012), “Greek Sovereign Defaults in Retrospect”, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας,, 27 Νοεμβρίου.

Τσουλφίδης Λ. (2010) , «Από την οικονομική άνθηση στην κρίση του 1930», pp. 1-38

Υπουργείο Οικονομικών, (2010) , “Οικονομικές εξέλιξης του 2009 και προοπτικές για το 2010”.

Χατζιωάννου, Ε. (2012), “Η σημερινή οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι τέσσερις χρεοκοπίες στη χώρα μας κατά τον 19ο και 20ο αιώνα”, Γένεσις, Αθήνα.

Διαδικτυακή Βιβλιογραφία :

<http://www.enthesis.net/>

<http://www.sansimera.gr/articles/512>

http://mpra.ub.uni-muenchen.de/42843/1/MPRA_paper_42843.pdf

<http://www.pame.gr/istoria/neoteri-elliniki-istoria/ellada-daneia.html>

<http://www.minedu.gov.gr/>

www.inegsee.gr

www.bankofgreece.gr

www.ekke.gr

www.iobe.gr

<http://www.aerologio.gr/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE->

[E%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-](http://www.aerologio.gr/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-)

[%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%B](#)

[A%CE%AE-](#)

[%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE](#)

[%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-](#)

[%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CE%B5/](#)

<http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1183678/sto-28-h-anergia-ton-noemvrio.html>

<http://vimeo.com>

<http://fortza-grecia.pblogs.gr>

<http://leonidasvatikiotis.wordpress.com>